

Az eredeti „szokott felolvasások” mellett megjelentek tehát azok kulturális programmal kibővített változatai, az egyleti (illetve családi) estélyek. Megszervezésükre a titkár önmagában már nem volt elégséges, ezért külön bizottságot hoztak létre. Ez volt a Vigalmi Bizottság, mely üléseiről jegyzőkönyvet készített, melyek közül sajnos csak néhány maradt fenn. Egy ilyen dokumentum az 1890 decemberében tartott ülés jegyzőkönyve. A bizottság elnöke ekkor Bella Lajos, aki feladatukat már az új típusú rendezvény érdekében így határozta meg: „[...] zene és ének pártolása, társas estélyek rendezése.” Ez a bizottság gondoskodott a meghívók kinyomtatásáról is. Minden megtartott estély utáni vasárnapon pedig ülést tartottak kiértékelés céljából, melynek eredményeiről a következő választmányi gyűlésen rendszeresen beszámoltak. A bizottságnak ez a működési rendje a hosszú évtizedek során alig változott. Kezdetben csak férfiak alkották, de hamar rájöttek milyen hasznosak lehetnek a nők rendezvények terén, ezért 1908-tól már nő is lehetett Vigalmi Bizottsági tag.

Az idők folyamán a felolvasás mint archaikus társas forma elvesztette vonzerejét. Az 1908. évi közgyűlésen az elnök arról adott hírt, hogy a „[...] felolvasó estélyeket az elmúlt évben érdektelenség jellemezte.” A következő évi közgyűlésen pedig már azt jelentette be, hogy a felolvasások megszűntek, a jövőben csak esetlegesen rendeznek felolvasást. A klasszikus felolvasás, mely a kezdeti időkben az egyleti élet szellemi alapjainak megszilárdítását jelentette, betöltötte feladatát és szép csendben átadta helyét egy kulturális szórakoztató programmal kibővített és gyakran tánccal befejeződő egyleti (illetve családi) estélyeknek.

Schöberl Miklós: A Soproni Katolikus Kör története. II. fejezet.
Az egyesület jegyzőkönyvei, rendezvényei

Ára: 600,-Ft

2021. első szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2021. első szám

Hetvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4400 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3400 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magassföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenítésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2021. első szám

| hetvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

SZOBOSZLAY GERGELY: A soproni várnagy tornya	3
GÖMÖRI JÁNOS: Adatok Sopron város 1340. évi címerelőzményének ismeretéhez ...	24
SCHÖBERL MIKLÓS: Fejezetek a Soproni Katolikus Kör történetéhez. II. fejezet ...	33
FEKETE SZILÁRD: Sopron historizáló arca – a Lenck-villa	62
TÓTHNÉ SZLAVKOVSZKY MARIANN: A Lenck-villa új állandó kiállítása: Mestermű. Polgári életvilág és kézművesség a 19. század végi Sopronban	77

A TÁRGYAK VILÁGA

MRENKA ATTILA: Késő vaskori díszes bronz öv Sarródról	86
MRÁV ZSOLT – GABRIELI GABRIELLA: Közöletlen római feliratok Scarbantiaából és territóriumáról II. Minervának szentelt feliratos fogadalmi oltár a soproni vörössáncból	93
MOSONI MOLKI: A scarbantiai sas	107
DOMONKOS OTTÓ: A soproni hárfások szállásjelző táblája, 1821	115

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: „Jó szóval oktasd, játszani is engedd” II. Beszélgetés Baranyai Lenke tanárnővel gyökerekről, tanítványokról, kutatásról. Az életút: Iskolák, kutatás, tanárok és tanítványok	118
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

PREZENSZKI ERZSÉBET: Balthasar Fatiga feljegyzési könyve. Das Gedenkbuch von Balthasar Fatiga 1596–1608. Közreadja: Németh János. Sopron, 2020.	138
ZÁVODI SZILVIA: Házi Jenő első világháborús naplói. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Kincses Katalin Mária. Sopron, 2019.	140
UGRY BÁLINT: Galavics Géza 80 – Enigma 27. (2020) 102. sz. Szerk.: Markója Csilla, Bardoly István. Budapest, 2020.....	144
RÁCSNÉ SCHNEIDER ILDIKÓ: Baranyai Lenke: A Barthodeiszky család története. Győr, 2020.	148
A Soproni Szemle Alapítvány közleménye	149

TANULMÁNYOK

SZOBOSZLAY GERGELY

A soproni várnagy tornya

Ahogy az a Sopronnal foglalkozó történeti munkákból már ismert, a város egyik első név szerint is említett vezetőjét, az Agendorfer család ősapját és Sopron második név szerint ismert várnagyát, Péter *comest* 1278-ban elítélték és lefejezték.¹ Halála azon túl, hogy a frissen várossá váló erősség egyik legturbulensebb időszakának végére tesz pontot, egy másik kérdéskörben is adalékokkal szolgálhat. Hozzá köthető ugyanis Sopron egyik legkorábbi és források alapján egyedülként lokalizálható magántornya. Ugyanakkor a torony datálása, helyzete és birtoklástörténete másmilyen fejlődési ívet sejtet, mint az a többi városi toronynál körvonalazódik Sopronban és a közép-kelet-európai régióon belül. Tanulmányomban azt a kérdést járom körbe, hogy Péter *comes* tornya hogyan illeszkedik bele a város 13. század közepi szövetébe, továbbá unikális helyzete, valamint Péter *comes* személye miként utal a torony esetleges ispáni múltjára. Mindezekhez a soproni városi magántornyok csoportosításának, Péter *comes* birtoklásának, a torony topográfiájának és a 13. század ispánjaihoz kötődő viszonyának az ismertetése után fontos magának Péternek az elhelyezése kortársai körében. Hiszen ő és a tornyának története közel sem teljesen egyedi, főleg ausztriai analógiák tükrében.

Sopron várostörténeti kutatásában már Házi Jenő forrásközlése óta ismertek városi magántornyok.² Ezen források alapján Mollay Károly, valamint az 1950-es évektől elinduló műemlékvédelmi kutatások révén Sedlmayr János építész foglalta össze a város középkori polgári toronyépítészetét.³ Sedlmayr összegzése a tornyokat két külön csoportra osztja. Egyrészt a Kolostor utca és az Új utca által határolt háztömbben azonosított az ott előkerült építészeti maradványok alapján több ilyen épületet. Második csoportként a városfalhoz kifutó telkek végén feltételezett egy-egy telektulajdonos által épített tornyot a védművekkel összeköttetésben.

Az épületek formai és tipológiai problematikáját itt nem részletezve valóban elmondható, hogy egységes építészeti csoportként tekinthetünk a belváros telken belüli

¹ *Mollay Károly*: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416) I. Soproni Szemle 15 (1961), 119–121.

² *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I. rész 1.kötet, Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron, 1921. 8.; *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész, 1 kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390–1524. Sopron, 1930. XVI.

³ *Mollay*, Névtudomány és várostörténet I. i.m., 114–130.; *Mollay Károly*: A Szélmalom utcai vám 1217–1564. Soproni Szemle 55 (1991), 1–21.; *Sedlmayr János*: Sopron koragótikus lakótornyai. Soproni Szemle 40 (1986), 323–339.

tornyaira.⁴ A Sedlmayr-féle csoport itt magában foglalja az Új utca 4., Új utca 14(?), Kolostor utca 7. és Kolostor utca 9. telkeket. Ez egészíthető ki Nemes András falkutatásai során a Kolostor utca 11. alatt álló Zichy-palotában feltárt toronymaradványokkal.⁵ (3. kép, 5–8.) Az épületek telken belüli helyzete, kis alaprajzi területe, vertikális térkiosztása, boltozattal zárt és pusztán az udvarról megközelíthető földszinti terei, illetve külső lépcsővel elérhető emeletük egyaránt elkülöníti őket a korabeli lakóházaktól. Pontos datálásuk ugyan kérdéses, de a későbbi beépítések és topográfiai helyzetük tükrében egyaránt a 13. század derekára lehet őket helyezni. A tornyok szerkezeti attribútumaik és a soproni városiasodás belső kronológiájában való megjelenésük tekintetében nem számítanak egyedi jelenségnek. Hasonló közegben jelentek meg a Magyar Királyságon belül a budai, pozsonyi és lócsei tornyok is, de a határokon túl ide lehet sorolni Alsó-Ausztria, Cseh- és Morvaország, valamint a dél-lengyel régiók tornyait is.⁶ Ezáltal a soproni korai magántornyok egy sajátos, a Német-Római Birodalomban tapasztalható építési hullámtól eltérő közép-európai toronyépítészeti körbe sorolhatók.

Sedlmayr János nem sorolta a tornyok közé, de a regionális analógiák és formai sajátosságai alapján külön csoportba illeszthető a Szent György utca 14./Új utca 9. épülete. (5. kép 9.) A magántornyokkal rendelkező városok esetében megfigyelhető, hogy míg a városiasodás első hullámával épült tornyok a fentebb felvázolt zárt formát követik, addig a második építési hullám épületei ezeknél nagyobb és nyitottabb formában emelkedtek. Ez a tézis alkalmazható a Szent György utcai toronyra is, bár regionális társaitól eltérően ő még zárt helyzetben, telkének mélyében épült.⁷ Ennek ellenére nagy alapterülete, belső osztása és jelentős méretű ablakai egyaránt ebbe a külön csoportba helyezi az épületet (1. kép).

Ha eltekintünk a Szent György utcai épülettől, Sedlmayr második csoportja a városfal feltételezett magántornyait foglalja magában. Ezt az elképzelést azonban már Holl Imre is kritikával illeti, aki nem tartotta összeegyeztethetőnek a város kollektív védelmét és a magán-indíttatásból épült tornyok városfalon betöltött szerepét.⁸ Holl ezen állítását kiegészíteni látszik a régészeti leletek hiánya is. Összességében két toronnyal lehet számolni a város hármás falának legbelsőbb kordináján. Ezek közül az egyetlen szerkezetileg is megfogható a Fő tér 7. hátsó traktusában álló épület, ami azonban, ahogyan azt majd

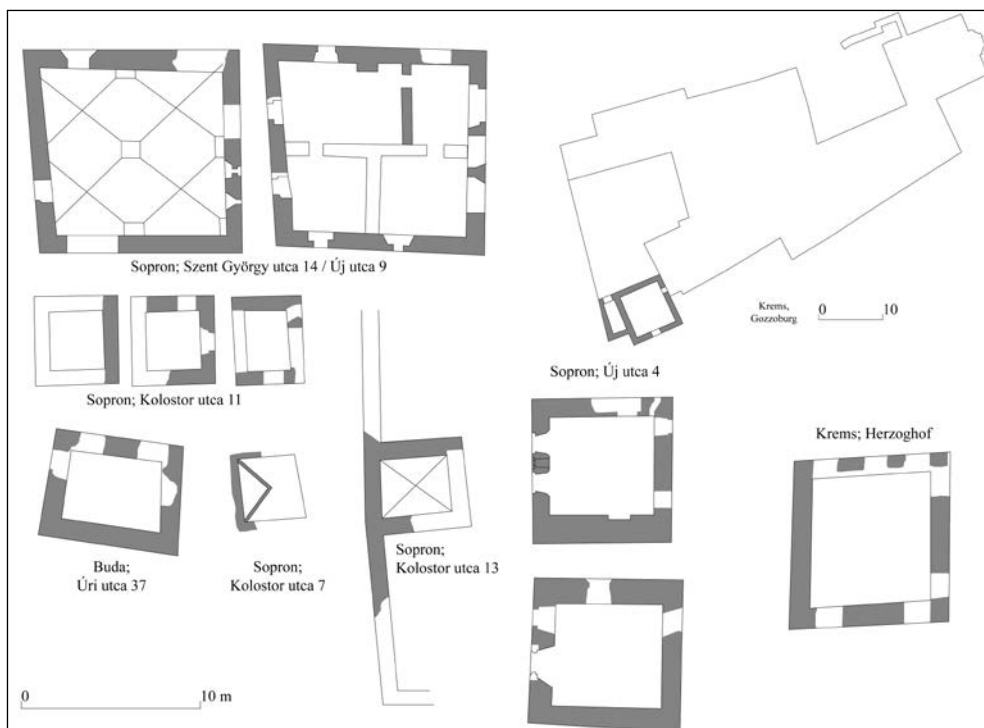
⁴ A tornyok részletes szerkezeti leírását, tipológiai problémáját és csoportosítási lehetőségeiket lásd.: Szoboszlay Gergely: Toronyiránt. Sopron városi lakótornyai. In: Ringer István (szerk.): A Fialat Középkoros Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete. Sátoraljaújhely, 2018, 149–166.

⁵ Dávid Ferenc – Nemes András: A Zichy-Meskö palota falkutatása 2014, 2017. Soproni Szemle 74 (2020), 76.

⁶ Bécs, St. Pölten, Bruck an der Leitha, Eggenburg, Krems, Brno, Prága, Boroszló (Wrocław) és Krakkó tornyai sorolhatóak ide azonos premisszák alapján.

⁷ A második periódusba tartozó bécsi (pl.: Lugeck 7. sz. ház sarkán álló torony) prágai (pl.: Havelska 407) vagy brnoi (pl.: Városháza tornya, Királyi kápolna- Dominikánské náměstí) tornyok estében egyaránt megfigyelhető a grandiózusabb és nyitottabb szerkezeti elemek alkalmazása, amihez társult a telekmag helyett az utcafronti építkezés.

⁸ Holl Imre: Középkori városi élet – városi építészet. Archaeologiai Értesítő 116 (1989), 52–76.

1. kép. Sopron és Krems régészeti leg megfogható magántornyainak alaprajzai (a szerző összeállítása)

később részletesen is kifejtem, szerkezetileg nem felel meg egy magántorony kritériumrendszerének. A másik épület pedig az Agendorfer család tornya, amely több szempontból egyedi mind Sopronon belül, mind pedig a régió magántornyait tekintve. Kézzel fogható maradványai nem ismertek, lévén, hogy a középkori városházát, ami utóbb magába foglalta, a 19. század során lerombolták. A falon elfoglalt helyzete azonban szinte teljesen unikálisnak számít. Az ezáltal felmerülő kérdések tisztázásához elengedhetetlen megismerni az épület birtoklástörténetét és a torony első ismert tulajdonosa, Péter *comes* szerepét is.

Péter *comes* tornya a rendelkezésre álló források tükrében

Az Agendorfer-torony 1256-ban jelenik meg elsőként az írott forrásokban a korábban a soproni vár földéke közé tartozó Dág falut 1250-ben szolgálataiért megkapó Péter *comesszel* és családjával kapcsolatban. Péter a falun kívül Sopronban birtokolta a tornyot egy kőházzal, amit szintén IV. Bélától kapott adományként.⁹ Kihágásai miatt azonban várnagyi címét elveszítette, valamint a tornyát és házát elkobozták tőle 1256-ban. A torony

⁹ Mollay: Névtudomány és várostörténet I. 117, 119.

ezen első említéstől fogva egészen 1497-ig magánkézen volt, amikor is az épület részévé vált a telken kialakított új városházának. Ennek a városházának az ismerete révén vált lehetségessé elsőként Mollay Károly, majd Sedlmayr János számára meggyőzően lokalizálni a tornyot. Ők egyaránt az Előkaputól számított harmadik telket keletről határoló városfalzakaszra helyezték az építményt.

A várfalon épült szokatlan elhelyezkedése ellenére az első olyan forrás, amely kiter a torony topográfiai helyzetére, csak 1497-ből maradt ránk. A ház első ismert tulajdonosa Agendorfer János, aki közvetlenül Péter *comes* leszármazottjaként szerezte vissza a korábban elkobzott telküket szolgálataiért cserébe Károly Róbert királytól.¹⁰ Az épület tornyát ismételen Schadendorffer Tamás polgármester 1432–1433-as számadáskönyvében említik a telken. Itt részletezik, hogy a toronyhoz közvetlenül becsatlakozott a városfal, amelyre az épület emeletéről vasajtó nyílt. A városházává átépítést megelőzően a korábbi tulajdonos, Zenkel István kijavíttatta a védőpalánkot, és a torony köré földet hordatott, bár azt már korábban téglával megerősítették, hogy emeletére kőgolyók vetésére alkalmas ágyúkat helyezhessenek.¹¹ Ezek alapján elmondható, hogy a 15. század derekára a torony mint védmű emelkedett a falakon, amit indokol az Előkapu fő megközelítési útvonala fölé magasodó helyzete is. Ugyanakkor a korábbi források alapján jóval komplexebb funkció rajzolódik ki a pusztá városvédelmi feladatkörnél.

A számadáskönyben említett átalakítások és a Zenkel István féle megerősítés talán újabb azonosítási lehetőséget is kínál a torony lokalizálására. A középkori városháza bontását megelőzően Stornó Ferenc hat ceruzarajzot készített vázlatfüzetébe.¹² Ezek közül három rajz ábrázolja az úgynevezett ötszög alakú bástyatornyot (2. kép). A torony a régi városháza nyugati oldalán teljes egészében kitöltötte a belső és a középső városfal közötti falszorost. Az előkapu védművei felé eső élét rézsúsen kiugró sarkantyúval erősítették meg, ami a tornyot keleti irányból mutató rajz alapján utólagosan lett az épülethez csatolva. Ez akár megegyezhetne azzal a téglá erősítéssel is, amellyel igyekeztek az épületet ágyúk befogadására alkalmassá tenni. Szintén a leírásokból visszatérő elem az a városfalra nyíló kapu, amely a rajzokon jól kivehetően kelet felé nyílik. A város 1856-os kataszteri felmérésén is beazonosítható a torony. Itt az alaprajza a sarkantyús köpenyezésen túl szinte azonos az Előkapu tornyával. Ez a méret így megközelíthette a szabályos 10×10 méteres alapterületet, ezzel messze nagyobb alaprajzot körülzárva, mint a többi városi magántorony, kivéve a Szent György utca 14. sz. épületet (3. kép).¹³

Péter, az Agendorfer nemzetség őse a 13. század során valószínűleg Sopron legmagasabb státuszú nem egyházi épületét nyerte el az uralkodó jóvoltából, amit aztán 1256-ban el is veszített. Az oklevélből az is kitűnik, hogy a birtokokat egy hasonlóan prominens személy; Babot falu előjárója, Frics bíró és testvére Pál, illetve egy bizonyos Sonuk volt

¹⁰ *Mollay Károly*: A három középkori városháza. *Soproni Szemle* 31/3 (1977), 244.

¹¹ *Házi* II/3. 10, 15, 169, 274.

¹² *Kiss-Lukács Melinda*: A Storno család tevékenysége a régi városháza és a tűztorony megmentésére. *Soproni Szemle* 70/2 (2016), 267.

¹³ A képet közölte: *Kiss-Lukács*: A Storno család tevékenysége, 272.

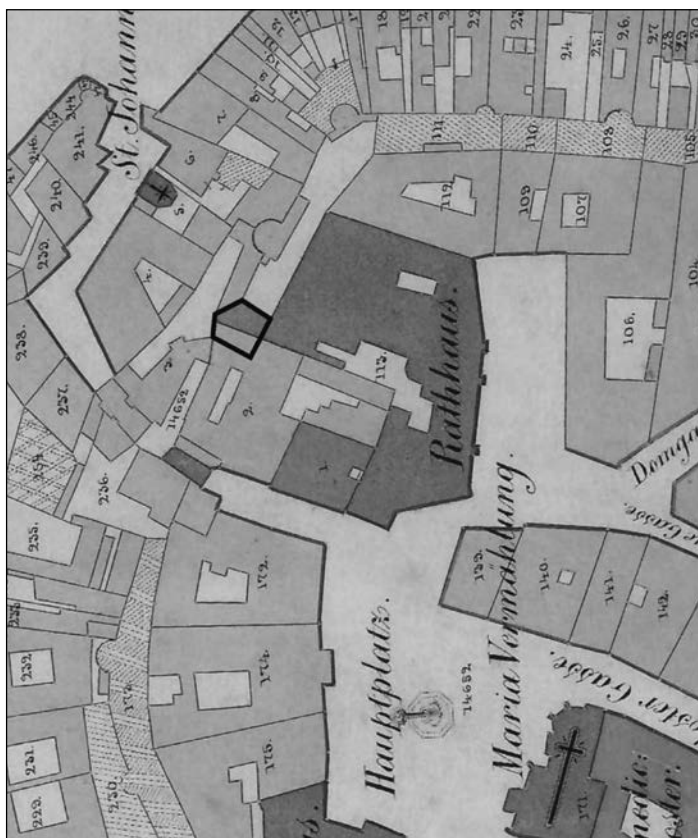

2. kép. Az úgynevezett „kis bástyatorony” Stornó Ferenc 1887-es rajzán keleti irányból
(Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény S.84.153.1)

várjobbágy, valamint két fia, András és Adorján kapta meg. Péter *comes* a korábbi elkobzások ellenére 1265-től már ismét várnagyként szerepel, birtokait pedig sikeresen megtartotta vagy visszaszerezte.¹⁴

Péter változatlanul viselte ezt a címet még akkor is, amikor II. Přemysl Ottokár cseh király (1253–1278) és Ausztria, valamint Stájerország és Karinthia hercege Sopron alá vonult 1273-ban. Péter az ispán távollétében mint a soproni vár parancsnoka az ellenállás helyett, a határ menti földbirtokosokkal egyetértésben, három ellenszegülő lefejezése után kinyitotta az erősség kapuit Ottokár előtt, harc nélkül átadva a várat. Ennek köszönhetően a cseh megszállás alatt is pozíciójában maradhatott egészen Sopron 1277-es visszafoglalásáig. Az Ottokár halálával végződő 1278-as morvamezei csatát követően azonban a nádor, Csák nembéli II. Máté az általa összehívott megyei nemesi közgyűlés

¹⁴ Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416) II. Soproni Szemle 15 (1961), 194.; *Házi* II/1. XVI.

3. kép. A soproni belváros 1856. évi kataszteri térképe a „kis bástyatorony” kiemelésével

során elítélte, és a várnagy fejét vétette.¹⁵ Péter javadalmi, birtokai és lovai pedig a nádor adományaként az Osl nemzetségből származó Péter fia Dénesre szálltak.¹⁶ A torony azonban nem tűnt el a forrásokból.

A 14. század során az Agendorfer család ismét feltűnt Sopronban, Péter unokája, III. Péter *comes* már birtokokat szerzett a környéken, fia, János pedig házzal rendelkezett a főtéren a mai városháza helyén. Ezen a telken állt Péter várnagy tornya is, amit időközben dédunokája, Lőrinc hosszú pereskedés során visszaszerzett a család részére.¹⁷ Az a tény, hogy a család egy szűk évszázad elteltével is igényt formált az épületre, jól jelzi annak értékét, és messze túlmutat a torony egyszerű védelmi szerepén. Bár az építmény datálása kérdéses, hiszen az 1256-os oklevél pusztán *ante quem* kormeghatározást tesz lehetővé,

¹⁵ Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban? Soproni Szemle 51 (2001), 346.

¹⁶ Mollay: Névtudomány és várostörténet I. 121.

¹⁷ Házi II/1., XVI.

könnyen elképzelhető, hogy építése megelőzte a város többi magántornyáét. Mindezekre utal a torony szokatlan topográfiája, a királyi adományozás ténye, az adományozott Péter várnagy társadalmi állása és a regionális analógiák sora. Ezekből a tényezőkből pedig nemcsak egy korábbi építés ténye, hanem egy esetleges ispáni rezidencia megléte is körvonalazódik.

A torony topográfiája és közép-európai kapcsolatai, az ispáni székhely kérdése

Összehasonlítva Péter comes tornyának topográfiáját a Magyar Királyság többi városi magántornyáéval, egyedi kép rajzolódik ki. Városfalon, de legalábbis közvetlenül a védművek részeként épült magántorony alig ismert a közép-európai régióban, bár pár elszórt példával lehet találkozni. Budán egy bizonyos Váli Tamás tornya tűnik fel olyan telken, amely egészen a városfalakig kiér.¹⁸ Követlenül városi erődítésekkel állt összekötetésben az Altemberger család nagyszabású 15. század végi magántornya is, amelynek előzménye, ha elfogadjuk Hermann Fabini érvelését, akár 13. századi is lehet, bár ekkori státusza nem tisztázott.¹⁹ A soproni torony helyzete mégis inkább egy, az osztrák határ túloldalán található példára emlékeztet. Az alsó-ausztriai Krems alsó városában épült még a Babenberg dinasztia helyi rezidenciális és gazdasági központjaként az úgynevezett Herzoghof tornya.²⁰ Maga a torony eredetileg nem épült egybe a várofallal, pusztán a város urbanizációjának egy későbbi fázisában kerítette körbe az épületet a városi védmű, ugyanakkor az épület a település magjának külső határvonalán épült fel.²¹

Kremshez hasonló helyzet állt elő Sopronban is. A városháza bontása előtti felmérések alapján a torony teljesen metszette a város belső falközét (zwinger). A jellegzetes, két falszorosból álló városi erődítésrendszer építése csak 1291-ben, tehát jóval a torony első említése után kezdődött el, és 1340-ben még nem fejeződött be teljesen, hiszen ekkor a város küldöttjei még csak azt tudták jelenteni Visegrádon I. Károly királynak, hogy bár a falak építése befejeződött, de az árokrendszer még mindig félkész állapotban van.²² Ennek okán a tárgyalt toronyhoz a belső városfal pusztán csak utólag kapcsolódhatott be. Másfelől Holl Imre feltárásai alapján a 14. századra elkészülő hármassalrendszert belső falával egy nyomvonalon egy korábbi fal is állhatott. Holl ezt az átlagosan 1-1,5 m vastag, a korábbi római fallal párhuzamosan, az ispáni sáncon végig futó falat legépebben a Templom utca 14. telken találta meg, de a teljes sánctvonalon több másik helyen is fellelte lenyomatát. Holl Imre ezt a védművet 1200 és 1275 közé datálta.²³ Fontos kiemelni, hogy

¹⁸ Végh András: Buda város középkori helyrajza II. Budapest, 2008. 288.

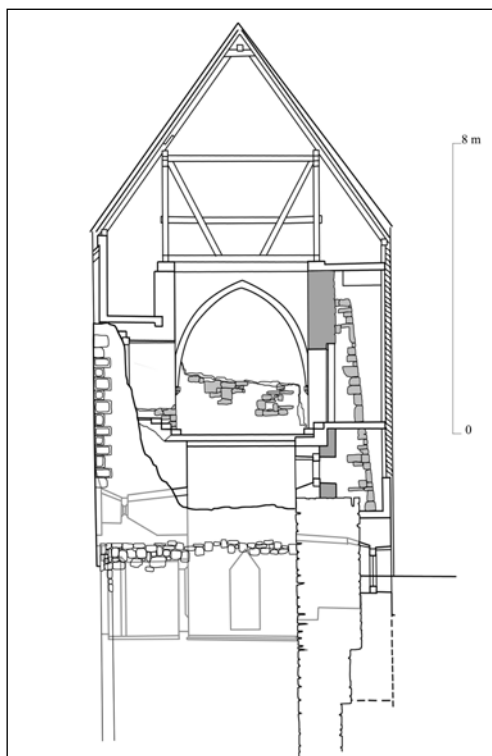
¹⁹ Hermann Fabini: Hermannstadt, Porträt einer Stadt in Siebenbürgen. Sibiu, 2000.

²⁰ Tanja Hollensteiner: Der ehemalige Palast des Herzoghofes in Krems an der Donau. Wien, 2015.

²¹ A városfal csak a 13. század első harmadában épült fel; Felix Czeike – Renate Banik-Schweitzer – Ferdinand Opll: Krems-Stein. Österreichischer Städteatlas 4. Wien, 1991.

²² Házi I/1. 76.

²³ Holl Imre: Sopron középkori városfalai III. Archaeologiai Értesítő 98 (1971), 24–44.; Feld István: Korai eredetű ispánsági váraink a 12–13. században. In: Kovács László – Révész László (szerk.): Népek és Kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére, Budapest, 2016. 697.

4. kép. A Fő tér 7-es torony szerkezeti keresztmetszete és kapcsolata a városfal belső zwingerével
(a szerző rajza)

a korai fal végig követi a későbbi belső fal vonalát, így fennállásának egy bizonyos pontján érintenie kellett Péter *comes* tornyát is. Mindazonáltal, ha nem is állt még ez a védmű az 1250-es években, a várnagy tornya mégis közvetlen összeköttetésben volt az ispánsági vár védműveivel, hiszen az a tény, hogy a 14. századi városfal keresztezi a toronyt, egyben azt is mutatja, hogy a torony egybeépült az ispáni vár összetett sáncrendszerével és talán érintette azt a Holl Imre által feltárt korai fal is.

Ahogy már írtam, Sopronban számolni kell egy másik olyan toronyépítménnyel is, amely helyzetét tekintve nagyon hasonlít az Agendorfer toronyhoz. Az Előkapu nyugati oldalán ugyanis mind a mai napig megfigyelhető egy további torony, amely egybeépült az ispáni sánccal és az azon végig futó belső városfallal. A Fő tér 7. telek végénben álló torony (5. kép 4.) szinte tükörszimmetrikus helyzetben épült Péter *comes* épületével, ha az Előkaput számítjuk tengelyként. Mint ahogyan azt már fentebb említettem, Sedlmayr János ez alapján az álló és a forrásokban szereplő várnagyi toronyból kiindulva vázolta fel a hipotézisét, miszerint a városfalon magántornyok sora állt volna.²⁴ Ugyanakkor a Fő tér

²⁴ Sedlmayr: Sopron koragótikus lakótornyai i.m., 323–339.

7. szám alatti torony sok szempontból különbözik a városban beazonosított, még álló magántornyoktól. Szembetűnő különbségek rajzolódnak ki szerkezeti elemeiket tekintve. A Fő tér 7. épületnél nem jelenik meg a többi toronyra oly jellemző térkiosztás és közlekedő rendszer. Egyetlen nyílása pusztán egy aprócska lőrés a védművek belső zvingerére. Ez, illetve zárt szerkezete, vastag és masszív tömege, további ablakainak hiánya és közvetlen összeköttetése a belső fallal sokkal inkább egy eredendően is védelmi toronynak épült objektumot sugall, amely nyugati irányból tekintett le az Előkapu védműveire. (5. kép 1.) Az épület zártsága különösen a Storno-grafika fényében kirívó. A városháza tornyát ábrázoló képen a vastag falszerkezetet több helyen keresztosztós ablakok törik meg kiegészülve a falszorosba nyíló kapuval, amely szöges ellentéte a másik torony zárt szerkezetének. (2., 4. kép) Szintén eltérés, hogy az Agendorfer-torony teljesen kitölti a falszorost, addig a Fő téren álló csak éppen kilóg a falközbe (3–4. kép).

Bár a két torony topográfiai szempontból hasonló helyzetben épült, az Agendorfer család épülete mégsem kategorizálható tisztán védműként. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a torony szervesen illeszkedett a várnak már a korai védműveihöz is. Közvetlenül az erősség sarkán épült, az Előkapu és annak későbbi előművei felett.²⁵ Helyzetéből adódóan a torony közvetlen összeköttetésben volt a város fő közösségi tereivel és kommunikációs csatornáival. Hiszen az Előkapu szolgált a *castrum* fő közlekedési tengelyének origójaként, az itt átfutó utak pedig egyaránt érintették az Agendorferek tornya körüli telket. A Sopront keresztező fő kereskedelmi út az Előkaput, majd a babóti vámot elhagyva haladt tovább északnyugati irányba már az Árpád-kortól fogva.²⁶ Ez a közlekedési véna ugyan a *castrum* déli végénél kettéválik, és csak egy ága lép be a bekerített területre, hogy aztán az északi külvárosban újra egyesüljön a fő vonallal, ám maga a fő ág is az Agendorfer-torony előterében húzódott, csak immáron a sánc külső oldalán keresztezve az itt elterülő piacteret. A másik kiemelt tere a városnak, a későbbi Fő tér, a piactérhez hasonlóan létesült olyan módon, hogy azt északról a sánc, illetve a későbbi városfalak, az Előkapu és a várnagy tornya határolta.²⁷

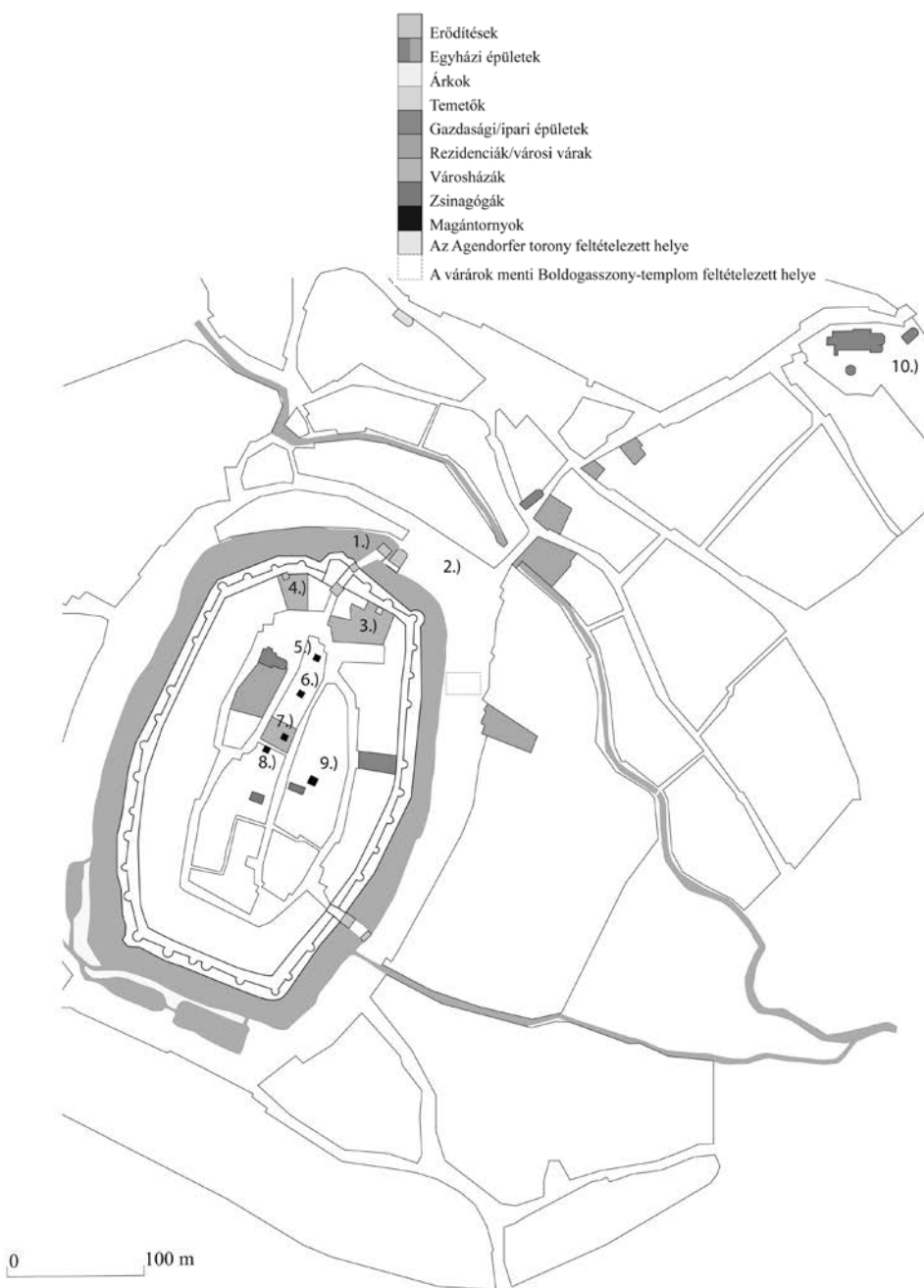
Fontos azonban, hogy ugyan az építmény a település és a vár kapcsolati centrumában állt, mégis egyértelmű határokkal elkülönült attól, így ez a térkapcsolat hierarchizálttá és egyirányúvá vált. A mai Fő térnek köszönhetően a torony nem képezte részét a szigorú rendszer alapján kialakított városi utcahálóznak és telekrendszernek, amely már a 13. század derekától meghatározta a fallal övezett terület fő topográfiáját.²⁸ A Templom utca, Kolostor utca, Új utca és Szent György utca szabályos orsóforma szerkezetéből, amely a mai Orsolya tér és a Fő tér közé feszül, látványosan kiugrik a volt városháza ezen utcákra

²⁵ Részletesebben lásd: *Sedlmayr János*: Az Előkapu tornya és védművei. *Soproni Szemle* 58 (2004), 62–69.

²⁶ *Gömöri János*: *Castrum Supron*. Sopron, 2002. 79–89.

²⁷ *Jankó Ferenc – Kücsán József – Szende Katalin*: Sopron város történeti helyrajza, in: *Magyar Várostarténeti Atlasz*. I. kötet. Sopron, 2010. 14.

²⁸ *Szende Katalin*: Az ispánsági vártól a királyi városig: miért, hogyan – vagy miért nem? In: Szentesi Edit – Mentényi Klára – Simon Anna (szerk.): *Kő kövön*. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Budapest, 2003. 137.

5. kép. Sopron késő középkori topográfiája és magántornyai: 1.: Az Előkapu és védművei; 2.: A várak menti Boldogasszony-templom; 3.: Az Agendorfer-torony; 4.: Fő tér 7 sz. alatti torony; 5.: Új utca 4. sz. alatti torony; 6.: Kolostor utca 7. sz. alatti torony; 7.: Kolostor utca 11. sz. alatti torony; 8.: Kolostor utca 13. sz. alatti torony; 9.: Szent György utca 14. sz. alatti torony; 10.: Szent Mihály-plébániatemplom (a szerző rajza Sopron várostörténeti atlasza alapján)

merőleges, délről egy terecskével határolt sziluettje.²⁹ Ezt a zónát, másnéven a Háromház-teret, amit nyugatról a Fő tér kerít le, északról és keletről az ispáni sánc illetve a későbbi városfal sarka, míg északról az Előkapu tömege és az oda bekötő út határol el a városszövegtől majdhogynem különálló szigetként. (5. kép 3.) Az utcahálóban a torony és a környezete okozta törés arra utalhatnak, hogy ez a rész egy korábbi topográfiai elgondolás alapján létesült egy nagyobb komplexum részeként.

Az építmény topográfiai jelentősége kapcsán szintén fontos kiemelni azon két kiemelkedő egyháznak a jelenlétét, amelyek a terekhez és a fő utakhoz hasonlóan a tornyot keretezik. Mind a két egyházi épület a vár magas rangú személyzetének, köztük az ispánnak a személyes vallásgyakorlatához kapcsolódnak. Bár a város plébániája, a Szent Mihály-templom az Előkaputól mintegy 600 méterrel északkeletre épült (5. kép 10.), ezzel szemben a Szűz Mária-templom (későbbi nevén: várárok menti Boldogasszony templom) közvetlenül az Agendorfer-torony keleti előterében emelkedett a sáncon kívüli plecter *castrum* felé eső oldalán (5. kép 2.).³⁰ A 11. és 12. században ez a kettősség gyakran megfigyelhető a magyar ispáni várak estében.

Németh Péter interpretációja szerint a Szent Mihály patrocíniumú templomok a helyzetükből fakadóan várak *suburbiumainak* és a várnépek plébániájaként, míg a Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházak váron belüli vagy a sánc tövében található elhelyezkedésük révén mint esperesi templomok létesültek volna.³¹ Németh elméletét Mordovin Maxim finomította tovább. Mordovin egyfelől elfogadja a Szent Mihály-templomokra vonatkozó tételeket, ugyanakkor elveti a Szűz Mária-templomok esperesi szerepét, mivel a templomok alapításának időpontjában az esperesi hálózat még nem épült ki. Ehelyett inkább azt tartja valószínűnek, hogy ezek az épületek mint ispáni vagy várnagyi kápolnák épültek volna fel.³² Amennyiben a helye és patrocíniuma alapján hasonló funkcióit tulajdonítunk a soproni Szűz Mária-templomnak, az tovább erősíti az Agendorfer-torony és környékének ispáni eredetét. A Mária-egyházhoz hasonlóan, de immáron a falakon belül épült fel a ferencesek kolostora. Bár a kolostor építésének pontos dátuma nem tisz-

²⁹ Jankó – Kücsán – Szende: Sopron város i.m. 14.

³⁰ A templomot a kora-újkori erődítési munkálatok miatt 1533-ban elbontották. Köveit a város északkeleti sarokrondellájába falazták. Mollay Károly a rondella helyzete, a „várárok menti Boldogasszony-templom” elnevezés, illetve a Várkerületen a templomra emlékeztető Mária-oszlop alapján lokalizálta az épületet. A 2010-es években itt végzett feltárások azonban egyértelműen bizonyították, hogy a templom nem itt állt. Nemes András a Várkerület 50. számú házból bontott ki több, a templomhoz köthető faragványt is, így az épület helyét a Várkerület 50. és 80.sz. házak közé teszi. Bővebben: *Gömöri János*: A soproni „várárok menti Boldogasszony templom” köveiből épített bástya. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Budapest, 2006, 141–147.; *Németh Péter*: Civitas et suburbium (Adatok Sopron korai várostörténetéhez). Soproni Szemle 35/1 (1981), 56, 58.; *Mollay Károly*: Sopron várostörténeti kutatása. Soproni Szemle 14/4 (1960), 334. Itt mondok köszönetet Nemes Andrásnak a templom helyére vonatkozó szíves szóbeli közléséért.

³¹ *Németh*: Civitas et suburbium i.m. 56, 58.

³² *Mordovin Maxim*: A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10–12. században. Budapest, 2016. 111–114.

tázott, az valószínűleg a 13. század közepére tehető.³³ A templom donátora nem ismert, feltehetően uralkodói alapítás volt, és közelsége egy feltételezett ispáni rezidenciához mindenképpen szoros kapcsolatra utal az ispánsági központ és az abból kialakuló város vezetésével.

A torony egyházakkal és egyéb topográfiai pontokkal fennálló térkapcsolatát jelentősen befolyásolja a Vörös-sánc. Az ispáni védmű amennyire kiemeli, olyan módon egyúttal lehatárolja az Agendorferek városi birtokát. Ez az elszigetelő eset ugyan nem egyedi, különösen az alább bemutatott analógiák tükrében, de mindenképpen eltávolítja a Szűz Mária templomot és tornyot egymástól. Ugyanakkor a sánc topográfiai helyzete révén mindezek mellett ki is emeli a központot, a település minden pontjáról láthatóvá téve azt (5. kép).

Az Agendorferek tornyának topográfiai jellemzői nem egyediek, ha eltekintünk a jellegzetes polgári magántornyok kontextusától. Hasonló helyzet rajzolódik ki több magyar ispánsági központban, valamint a Kárpát-medence ispáni várainak elsődleges formai analógiáinak számító lengyel, illetve cseh erődítések rezidenciális magjának estében is, vegyítve a fent felsorolt tényezőket. Ezek között a legfontosabb tényezők a kapu közelsége, a piacterek, a fő utak és a templomok jelenléte – beleértve a kegyúri donációkat, illetve kápolnákat is – valamint az összeköttetés a várak védműveivel, amihez aztán alkalmazkodik a belső utcaháló. Kitekintve a határokon a 12–13. század fordulóján ugyanezek az elemek megtalálhatók hasonló topográfiai rendszerben Budec, Olomouc – kőfalakkal és egy nagy központi toronnyal kiegészítve – és Přerov váraiban. A rezidenciális terület feltűnik Gdańsk estében, aminek topográfiája, bár itt a vár egy szigeten épült, szinte azonos a soproni várnegyi tornyot övező kapuval és úthálózattal, hasonlóan Boroszló vagy éppen Giecz erődítéseéhez.³⁴

A Magyar Királyság területén is jelennek meg olyan analógiák, amelyek több jellemzője megegyezik a soproni toronnyal, ezek közül pedig többet is összefüggésbe lehet hozni a helyi birtokosokkal. Nagyméretű torony épült összeköttetésben a vár falaival, háttérében pedig egy kápolnával a Visegrád-Sibrik dombi várban. Trencsénben is felfedezhető ilyen jellegű magáncélú egyházi épület, hiszen itt egy rotundát tártak fel a vár lakótornya mellett.³⁵ Ezek mellett ispáni vagy várnegyi tornyokként épülhettek Zalavár, Győr, Sempte vagy éppen Temesvár központi toronyépületei is.³⁶ Mindezek mellett a határ osztrák oldalán a legtöbb hasonlóságot a kremsi Herzoghof különálló tornya mutatja az Agendorferek központjával.

³³ Jankó – Kücsán – Szende: Sopron város i.m. 14.

³⁴ A paragrafusban felsorolt példák pontos régészeti kontextusát bővebben lásd.: *Mordovin*: A várszervezet i.m., 281, 303, 320, 329, 360, 363, 433.

³⁵ Mindezek mellett Trencsén esetében a felmerülő esetleges Pozsonyhoz hasonló királyi vár ellenére feltehetően egy magánföldesúri építkezéssel kell számolni. *Feld*: Korai eredetű i.m. 703–704.

³⁶ Visegrád-Sibrik domb: *Buzás Gergely – Boruzs Katalin – Merva Szabina*: Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017 (2018), 193–236.; Trencsén, Sempte, Temesvár: *Feld*: Korai eredetű i.m. 704.; Zalavár: *Ritoók Ágnes*: Zalavár-Vársziget Árpád-kori „tornya”. Zalai Múzeum 17 (2008), 221–228.

A Herzoghof a Duna partján és az alsó város határában azonos motivációk alapján épülhetett, mint Péter *comes* tornya. Mindenképpen fontos adalék, hogy ez a torony sem magántulajdonként épült. A Herzoghof eredetileg mint a három kisebb kremsi városi toronyvár egyike létesült, és csak utólag foglalták bele az alsóváros erősítéseibe.³⁷ A komplexumot a 12. század második felében emelték, amikor a város pontos körvonalai még nem alakultak ki, de már jelentős gazdasági szereppel rendelkezett, dunai kapcsolatának köszönhetően. A tornyot kiemelt stratégiai pozícióban, a város határát alkotó Alaunbach dunai torkolatánál építették, ott ahol a folyó mentén húzódó főút átkel a patakon és a torony tövében piactérré szélesedik ki. Sopronéhoz hasonló kiemelt helyzete révén egyszerre szolgált raktárként, vámszedő központként, és a Babenberg dinasztia helyi rezidenciájaként.³⁸ Ennek megfelelően a torony mellett egy palotaépület és kápolna is épült a telken, ezen szerkezetek pedig sok szempontból emlékeztetnek a soproni torony és kőház kettősére, amit Pétertől IV. Béla elkobzott. Utólag pedig, miután a Herzoghofot körbezárta a városfal, mellette épült fel Krems legfontosabb keleti kapuja a Steinertor, ám ekkorra már az épületegyüttes magánkézen volt.³⁹ A Herzoghof mutatta párhuzam így alkalmassá válik Péter épületének estében a forráshiányból fakadóan felmerülő hiányosságok kitöltésére az épület funkcióját illetően.

A Storno grafika és a kataszteri felmérés alapján a Péter-féle torony méreteit tekintve meghaladta kremsi társait. A Herzoghof tornya 9×6 méter, másfél méteres falvastagság mellett, míg a szintén kremsi Gozoburg tornya 7×8 méteres (6. kép). A soproni toronynak a falvastagsága és így a hasznosítható belső terének mérete nem ismert, de 10×10 méterre becsülhető falaival meghaladja a 13. század derekán már álló trencsényi lakótornyét, míg egy skálán mozog Dombóvár-Szigeterdő, Kács és Nagytapolcsány tornyaival.⁴⁰

Péter *comes* birtoklása a soproni ispánok és a lovagpolgárok kontextusában

A formai analógiák mellett fontos kiemelni, hogy az épület várnagynak történő adományozása nem mond ellent egy ispáni központ jelenlétének. A lengyel és cseh példák között várnagyi rezidenciák épültek Zatec, Libice, Budec és Kourim várainak estében is. Budecben a rezidencia korábban ráadásul hercegi központ is volt, mielőtt azt a 12. században a várnagynak adományozták.⁴¹ Hasonló folyamat játszódhatott le Budecben, mint a soproni torony esetében a soproni ispánok listája alapján. A 13. századi ispánok sora meggyőzően mutatja, hogy a többségük a soproni ispáni címet párhuzamosan visel-

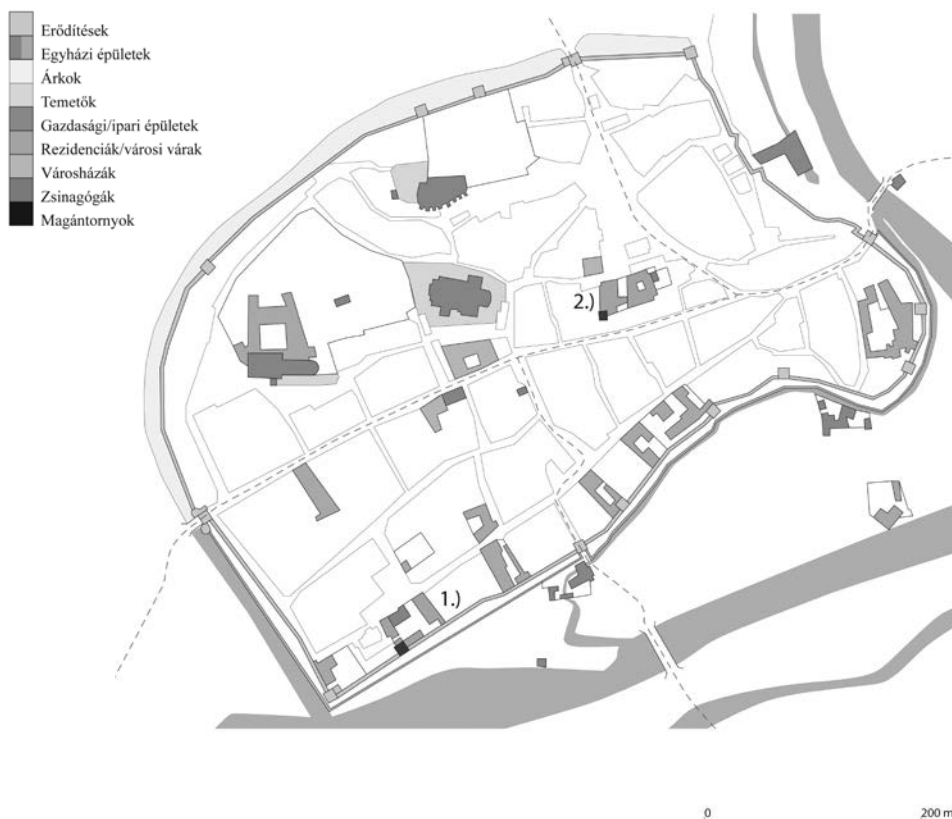
³⁷ Czeike – Banik-Schweitzer – Opll: Krems-Stein i.m.

³⁸ Hollensteiner: Der ehemalige Palast i.m.

³⁹ Czeike – Banik-Schweitzer – Opll: Krems-Stein i.m.

⁴⁰ Trencsény: 8×8m; Dombóvár-Szigeterdő: 10×10 m; Kács: 10×10m; Taloplcsány: 9,8×9,8 m. Lásd: Miklós Zsuzsa: Tolna megye várai. Budapest, 2007.; Miroslav Pláček – Martin Bóna: Encyklopédia slovenských hradov. Pozsony, 2007.; Parádi Nándor: A kácsi középkori lakótorny. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyv 21 (1982), 9–30.

⁴¹ Mordovin: A várszervezet i.m. 175.

6. kép. Kécskő középkori topográfiája és magántornyai: 1.: Herzhoghof; 2.: Gozzoburg
(a szerző rajza Kécskő várostörténeti atlasza alapján)

te más ispánságokkal és bárói rangokkal. Több esetben a pohárnokmesteri, lovászmesteri vagy a tárnokmesteri címmel is lehet találkozni, de a húsz 1242 és 1301 között kinevezett ispán közül tíz a nádori rangot is birtokolta. Szintén gyakori, hogy a soproni ispáni cím együtt járt a mosoni, somogyi és vasi ispánságokkal, feltehetően a határmenti védekezés hatékonyabb megszervezése érdekében. Ennek okán a megyében további határmenti várak is épültek, mint például a locsmáncsi erődítés, komplex rendszert alkotva.⁴²

Az ismert ispáni oklevelek közül 1277-et megelőzően összesen egy keltezhető Sopronból, míg Mojs nádor Tapolcsányról, Héder nembéli (Kőszegi) Miklós Kőszegről írta azokat ispánságuk során.⁴³ Ezek alapján szinte bizonyos, hogy az ispán nem tartózkodott huzamosan Sopronban, így rezidenciája elsődleges helyettesére, a helyi várnagyra szállhatott, aki az ispán távollétében az ispánnal azonos jogköröket töltött be.

⁴² Zsoldos Attilia: Confinium és marchia. (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről). Századok 134/1 (2000), 115.

⁴³ Zsoldos Attilia: Vitézek, ispánok, oligarchák. Budapest, 2016. 202–204.

Név	Időszak	További címek és titulusok	Párhuzamos események
Csák nembéli Máté	1242	Tárnokmester	Tatárjárás (1241–1242) Sopron visszafoglalása II. Babenberg Frigyes-től (1242)
Hahót nembéli Arnold fia Arnold	1243	–	
Rátót nembéli Domokos fia Roland	1244–1245	Tárnokmester	
Hahót nembéli Buzád fia Csák	1247–1254	Főlovászmester, tárnokmester	
Rátót nembéli Domokos fia Roland	1255	Nádor, pozsonyi ispán	
Aba nembéli Péter fia Lőrinc	1257–1269	Asztalnokmester	
Mojs fia Mojs	1270–1272	Nádor, szebeni ispán, szlavón bán	
István Voytanus Gyerca	1272	Alispánok	
Kemény fia Lőrinc	1272–1273	Nádor, orbászi és baranyai ispán	Ottokár elfoglalja Sopront (1273)
Héder nembéli Henrik fia János	1273–1274	–	
Csák nembéli Máté fia Péter	1274–1275	Somogyi ispán	
Héder nembéli Henrik fia Miklós	1275	Nádor	
Csák nembéli Máté fia Péter	1275–1276	Nádor, nyitrai és somogyi ispán	
Héder nembéli Henrik fia Miklós	1276–1277	Nádor, mosoni ispán	
Csák nembéli Máté fia Máté	1277–1279	Nádor, mosoni- vasi- bányai- és somogyi ispán	Morvamezei csata, Péter comes lefejezése (1278)
István	1280	–	
Aba nembéli Dávid fia Finta	1280	Nádor, somogyi ispán	

Csák nembéli Máté fia Máté	1282	Nádor, mosoni-vasi-bányai- és somogyi ispán	
Osl nembéli Beled fia László	1283	–	
Aba nembéli Bökény fia Makján	1286	Nádor, mosoni- és somogyi ispán	

I. táblázat. A soproni ispánok további tisztségei 1242 és 1286 között⁴⁴

Az ispánok listája több ponton is jelzi távollétüket Sopronból. 1242-től fogva egyedül négy ispán nem viselt más hivatalokat vagy bárói címeket, így kiindulhatunk abból, hogy legfeljebb ők négyen tartózkodhattak állandó jelleggel a városban.⁴⁵ Másfelől az ő esetük is az aktuális események tükrében interpretálandó. Az 1243-tól 1277–1278-ig tartó időszak több szempontból is turbulensnek mondható Sopron esetében. 1243-ban Hahót nembéli Arnold fia Arnold ispánságát közvetlenül megelőzően a terület frissen szabadult fel az osztrák megszállás alól a Tatárjárást követően, míg 1273-ban Ottokár foglalta el Sopront Péter *comes* segítségével.⁴⁶ A magyar adminisztráció zavarát jelzi, hogy ebben az évben pusztán három alispánt említenek csak Sopronban. Az ispánok sorában az Osl nembéli Beled fia Lászlót kell kiemelni. Az Osl nemzetségnek ekkorra már jelentős birtokaik voltak Sopron, Moson és Vas vármegyékben, illetve több vidéki torony is köthető a nemzetséghez Sopron körül. 1281-ben említik Hidegségen félkész tornyukat, míg Osl fia Mihály a Csorna melletti Széplakon rendelkezett hasonló épülettel.⁴⁷ Mindezek mellett a soproni ispán nemzetségébe tartozó Péter fia Dénes kapta meg 1278 után a lefejezett Péter *comes* elkobzott birtokait Csák Mátétól, a nádor halála jeléül azért, mert amikor a morvamezei csatában a báró lova elesett, maga alá temetve lovasát, Dénes *comes* védelmezte Mátét pajzsával, amíg az kimászott az elpusztult ló alól.⁴⁸

Péter *comes* személye és szerepe a városban sok szempontból egybeesik kortársával, Kremsi Gozzóéval, aki szintén birtokolt egy jelentős magántoronyal kiegészített rezidenciát Krems városának szívében, annak főterén. Gozzó székhelye több szárnyból, egy nagyteremből, kápolnából, egy lakótoronyból, konyhából és további tornyokból, valamint

⁴⁴ A táblázat Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája I. (1000–1301), Budapest, 2011. című kötetben megjelent adatok alapján készült.

⁴⁵ 1243: Hahót nembéli Arnold fia Arnold; 1273–1274: Héder nembéli Henrik fia János; 1280: István; 1283: Osl nembéli Beled fia László

⁴⁶ Kristó Gyula: Háborús és hadviselés az Árpádok korában. Budapest, 1986. 141–142.

⁴⁷ Gömöri János: Fertő-Hanság Nemzeti Park, a Fertő D-i partszakaszának régészeti lelőhelyei (2012–ig). In: Kárpáti László (szerk.): Fertő-Hanság – Neusiedler See – Seewinkel Nemzeti Park. Budapest, 2012.17; Pór Antal: Az Osl nemzetség története a XIII. és a XIV. században. Turul 8 (1890), 185.

⁴⁸ Uo.

kerítőfalakból állt.⁴⁹ A Gozzoburg a központi Hoher Markt szélén terült el, összeköttetésben a város fő artériáját adó utakkal a főplébánia tövében. Bár Gozzo nem viselt katonai tisztelet, mégis többé-kevésbé azonos feladatkört töltött be, mint Péter Sopronban. Gozzo a 13. század második felére mint Krems bírja és a helyi vámok felügyelője a környék leggazdagabb emberévé vált. 1270 után mindezek mellett Ottokár adminisztrációjának kulcsfigurája lett, jóval magasabb szinten, mint Péter *comes*. 1273-tól fogva viselte a hangzatos *officialis domini Regis Bohemiae in Anaso, Kammergraf, és rector officiorum per Austriam* címeket, mint Ottokár alsó-ausztriai kvázi helytartója.⁵⁰ Mindezen címei szerint alakult Gozzo személyes reprezentációja is; rezidenciája központi csarnokának gazdag heraldikus díszítését három sorba tagolta. A legfelső és egyben legnagyobb címerként került fel Ottokár uralkodói szimbóluma, közvetlenül alatta, szorosán a király címeréhez festve a saját címerpajzsa míg a legalsó sorban az összes többi alsó-ausztriai város és nemes jóval kisebb címerei sorakoztak.⁵¹ Bár közvetlen bizonyíték nincsen rá, de pozíciójából kiindulva Péter is hasonló szerepet tölthetett be Sopron környékén, még ha alacsonyabb szinten is, mint Gozzo Ottokár adminisztrációjában. Mindezek mellett a két szereplőt nemcsak a pozíciójuk, hanem rezidenciájuk helyzete, jellege és a várban betöltött szerepe is hasonlatossá teszi egymáshoz (7. kép).

Péter maga ugyan nem töltött be ispáni hivatalt, de a *comes* címet viselte, ahogyan utódai is generációkon keresztül. A *comesek* a 13. századi városiasodás során jelentek meg a városi társadalomban mint sajátos hibrid nemesi réteg, bár helyzetük inkább alapult szokásjogok rendszerén, semmint közvetlen jogi szabályozásokon. Eredetük egyfelől a kialakuló vármegyei nemességhez és az átalakuló ispáni várszervezethez, ezzel együtt pedig az átformálódó várjobbágysághoz köti őket.⁵² Másrésztől soraik között találni délnémet eredetű kereskedő-lovagokat, akik már a Tatárjárás előtt nagy számban jelentek meg Pesten, és közülük néhányan átköltözhetek Budára is.⁵³ Az 1242-es események után IV. Béla több központ lakosságát, Székesfehérvárét, Esztergomét, vagy akár Sopronét jól védhető területekre telepítette, míg a korábbi várföldeket, például a soproni Luert az így kialakuló városokhoz csatolta.⁵⁴ Az áttelepülő várnépek több esetben is adományok so-

⁴⁹ Paul Mitchell: Raum und Repräsentation in der Gozzoburg. In: Christina Schmid – Gabriele Schichta – Thomas Kühtreiber (szerk.): Raumstrukturen und Raumausstattung auf Burgen in Mittelalter und früher Neuzeit. Heidelberg, 2015. 229.

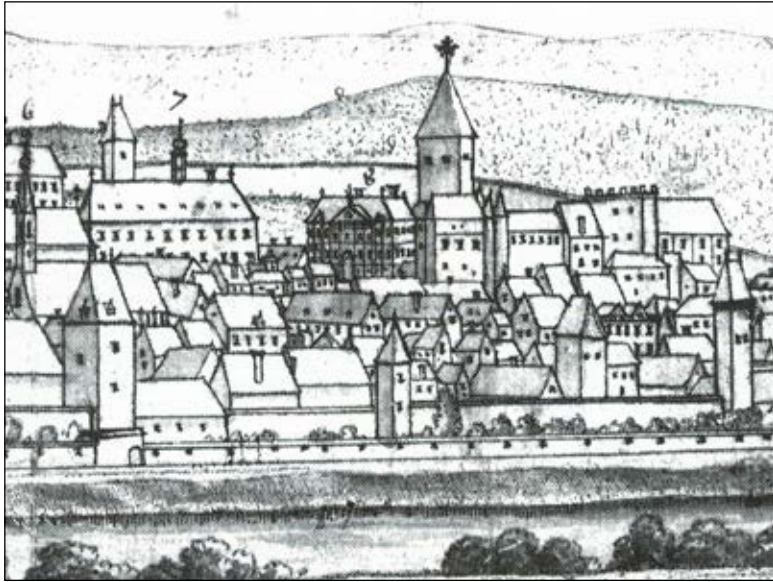
⁵⁰ Georgina Bábinszki: Ein Herrscherprogramm im Stadtrichterpalast? Die Wandmalereien im Turmzimmer der Gozzoburg in Krems. Magisterarbeit, Universität Wien, Kézirat. Bécs, 2017. 63.

⁵¹ Paul Mitchell: The Gozzoburg in Krems and the Hofburg in Vienna: Their Relevance to the Study of the Social Space in Medieval Architecture. *Castrum Bene* 12 (2010), 28.

⁵² Szende: Az ispánsági vártól i.m. 134–135.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 55.

⁵³ Szűcs: Az utolsó Árpádok i.m. 55, 84–85.

⁵⁴ Zolnay László: »Opus castrum Budensis« A XIII. századi budai vár kialakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 15 (1963), 53.; Mollay: Névtudomány és várostörténet I. 114–117. *Katalin Szende – András Végh: Royal Power and Urban Space in Medieval Hungary*, in Anngret Simms and Howard B. Clarke, eds., *Lords and Towns in Medieval Europe. The European Historic Towns Atlas Project*, Farnham, 2015, 263–264, 278–279.

7. kép. Krems: a Herzoghof tornya, összeköttetésben a városfal dunai zvingerével (balra elől) és a Gozoburg kontúrja a piactér mentén (jobbra fent). Friedrich B. Werner/Johann Christian Leopold: Krems látképe, 1735. Rézmetszet, 188x291 mm. Leopold-Städteserie

rában részesültek, zömében a korábbi várföldekből. Ez történt Agendorfer Péter *comes* estében is, és hasonló módon kapta meg földjeit Deprecht fia Jakab *comes*, Pozsony új bírása is Pruk, Lamacs, Hét és Vödric falvak formájában.⁵⁵

Ez az új elit nemcsak a *comes* név felvételével igazodott újfajta státuszához. Több esetben vettek részt katonai eseményekben, amire jó példa Péter fia Dénes *comes* helytállása a morvamezei csatában. Ennek a szimbolikának a részeként értelmezendők az Osl nemzetség fent említett vidéki tornyai is. Az Osl nem soproni ága a későbbi trónharcokból is kivette a részét. Az interregnum időszakában a Kőszegiek oldalán harcoltak I. Károly ellen. A városi magántornyok és a *comesek* megközelítőleg egyszerre jelentek meg a magyar urbanizáció során. Sopronban Péter *comes* tornyát az Osl nemzetségen túl Zynk-i (Cenki) András is birtokolta, mint a korábbi várjobbágy Szonuk leszármazottja.⁵⁶ Gaissel Henrik a Kolostor utca 11. sz. alatti torony birtokosa szintén ezt a címet viselte, ahogyan az 1318-ban említett nagyapja, egy bizonyos Gucul *comes* is.⁵⁷ Pozsonyban Jakab *comes* városbíróé volt a főtéren épült magántorony. A budai Werner *comes*nek Albertfalván állt tornya, míg Székesfehérváron Moch fia Miklósnak volt tornya egy Nekek *comes*

⁵⁵ Surányi Bálint: Pozsonyi bíródinasztiák a 13–14. században. Levéltári Közlemények 35 (1964), 173–175.

⁵⁶ Házi II/1. XVI.

⁵⁷ Házi Jenő: A soproni ferences templom jötevője. Soproni Szemle 15 (1961), 308–316.; Dávid Ferenc: A Kolostor u. 11. – Új u. 14. sz. ház tulajdonosai 1379-től a 20. századig. Soproni Szemle 74 (2020), 47.

özvegyével megosztott telken.⁵⁸ 1255-ben pedig IV. Béla ad engedélyt Dés *comes*nek egy torony építésére Körmend mellett.⁵⁹

Mindazonáltal Péter *comes*hez hasonló politikai pályák a határ alsó-ausztriai oldalán is feltűnnek Kremsi Gozzón túl is városi magántorony-birtokosok között. Bécsben hasonlóan a magyar *comes*ekhez egyfajta városi lovagréteg birtokában található a városi tornyok jelentős része. Itt a Tirna, Haimones, Poll és Paltrame családokat illetve nemzetségeket lehet kiemelni Richard Perger kutatása alapján,⁶⁰ akiknek városi rangjához és presztízséhez jelentős vidéki birtokok is kapcsolódtak. Ennek a *Ritterbürger* rétegnek a fontossága Péter *comes* kapcsán elsődlegesen politikai öndefiníciójukban keresendő. Ezt tökéletesen demonstrálja az 1208-ban meghalt Konrad Schwan saját magára aggatott *miles et cives Wiennensis* titulusa.⁶¹ Ennek megfelelően mozgott és alakította a városi teret maguk körül azt összefonva politikai szerepvállalásukkal a fent említett családok zöme. Templom- és ispotályalapítások sora kötődik hozzájuk. Kápolnákat emeltek rezidenciáik részeként, és ugyanígy tettek a Haimones és a Paltrame nemzetség tagjai is. Egy bizonyos Gottfried II. Frigyes hercegtől elnyerte a bécsi Szentháromság-templom patrónusának címét, míg III. Paltram a város ciszterci kolostorának donátoraként tűnik fel. A Haimones család várat épített a Bécs melletti Gereutban, míg a Paltramok emelték a reichenhalli Karlstein várát. Ezekhez a birtokokhoz szőlők, falvak és egyéb agrár uradalmak, míg Bécsen belül borkimérő helyek vagy éppen fürdőházak csatlakoztak.⁶² Szerepük nagyon hasonlóan tűnik, mint a soproni, budai vagy pozsonyi *comes*eké. Nem véletlen, hogy Sopronban Gaissel Henrik adományából épült a ferencesek kolostorának tornya,⁶³ vagy hogy az Agendorfer család címere díszíti a káptalanterem boltozatát, míg a nemzetség egy időben fürdőházat is birtokolt (8. kép).

Ezen réteg tudatosságát jól jelzi a Paltram nembéli III. Paltram életútja, aki ispáni, polgármesteri és grófi címet is viselt Bécsben. A Babenberg család kihalását követő politikai vákuumban Péterhez és Gozzóhoz hasonlóan Ottokárt támogatta, akinek aztán a bécsi megbízottjává is vált. A király bukása után zarándokútra indult, bár végrendeletében megjelenő fia idővel a város bírja lett. Paltram csatlakozott a keresztes hadjárathoz így

⁵⁸ Terei György: Az albertfalvai vár lokalizálása. Budapest Régiségei 35 (2002), 633–63.; Entz Géza: Városi lakótornyok a középkori Magyarországon. Soproni Szemle 40 (1986), 48.

⁵⁹ Bándi Zsuzsa: Körmend a középkorban. Körmend, 1987.

⁶⁰ Richard Perger: Wohntürme im Mittelalterlichen Wien. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 8 (1992), 359.

⁶¹ Peter Csendes – Ferdinand Opll: Wien. Geschichte einer Stadt. Wien, 2001. 209.; Goda Károly: A soproni városvezető réteg a 15–16. században a polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatás- és társadalomtörténete. Doktori Disszertáció Eötvös Loránd Tudományi Egyetem – Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2011. 57.

⁶² Richard Perger: Die Grundherren im mittelalterlichen Wien. II. Teil. Bürgerliche und adelige Grundherrschaften. Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 23/25 (1967–1969), 7, 8, 10, 13, 19, 23, 27, 28.

⁶³ Bár itt az építési motivációkban közrejátszott Gaissel Henrik, Büki István fia János meggyilkolása miatti vezeklése is.

8. ábra: Az Agendorfer család címere a soproni ferences kolostor káptalani termének zárókövén
(a szerző felvétele)

1288-ban Akkóban érte a halál, a Szentföldön.⁶⁴ Bár az ő személyéhez a jelenlegi források alapján nem lehet városi tornyot kötni, de Hoher Markt-i rezidenciája körül négy torony is található. Többek között testvérének, Kunigundának a férje, a Greifen nembéli Otto von Hohem Markt tornya a mai Hoher Markt 1. telken.⁶⁵ Paltram fia Pilgrim idővel Bruck an der Leithában telepedett le, ahol két álló torony is ismert.⁶⁶

Fontos kapcsolat Péter *comes*, Gozzo és az osztrák lovagpolgárok között a betöltött politikai szerepük Ottokár uralma alatt. Ez pedig már önmagában mutatja azokat a politikai ambíciókat, amelyben városi rezidenciáik kialakultak. III. Paltram hasonló tisztséget töltött be Bécsben, mint Gozzo Kremsben, míg Otto von Hohen Markt Ottokár kincstartója volt. Vidéki és városi rezidenciáik, kápolnáik, városi építkezéseik és confraternitásaik, valamint katonai és politikai szerepvállalásaik egyaránt összekötik őket, akárcsak az Osl nemzetséget annak ellenére, hogy ők az Ottokárral szembenálló táborban helyezkedtek el.

⁶⁴ Perger: Die Grundherren i.m., 23.

⁶⁵ Uo. 23.; 105, 106.

⁶⁶ Ralf Gröninger: Stadtbefestigung von Bruck a. d. Leitha. Wien, 2015. 5.

Összegzés

Áttekintve Péter *comes* társadalmi helyzetét és szerepvállalását, ezt pedig összevetve tornyának jellegzetességeivel olyan összetett kép tárul elénk, amely nemcsak az épületnek a többi soproni városi toronytól eltérő történetére utal, hanem tágabb összefüggések közé helyezi birtokosának politikai ambícióit is. A torony topográfiája; miszerint az védművekkel legalább két irányból övezve szigetként kilóg a létrejövő városi utcahálóból, ám mégis érinti az összes fontos főutat, egyaránt abba az irányba mutatnak, hogy a torony részét képezhette a vár ispáni központjának, akár rezidenciaként is. Ezt tovább erősíti, hogy a tövében állt a patrocíniuma alapján feltételezhető ispáni kápolna, míg mögötte épült a ferencesek kolostora. Hasonló elrendezést mutatnak a lengyel, cseh és osztrák analógiák. A fennmaradt grafikák alapján méreteit tekintve az Agendorfer-torony beilleszthető ezen épületek közé. A torony értékét mi sem jelzi jobban, mint az Agendorfer család pereskedései a torony visszaszerzéséért, illetve a tény, hogy az uralkodó egy kőház mellett kiemelve adományozta azt Péter részére. Maga az uralkodói adomány már önmagában jelzi a terület presztízsét. Szintén ezt a reprezentációt mutatja, hogy Pétert követően a környék hierarchiájában az őt követő személy, a bíró kapta meg az épületet. Mindezek mellett az 1256-ban kiadott oklevél rámutat arra, hogy az épület akár jóval korábban is épülhetett, hiszen annak már a döntést megelőző adományozás pillanatában is állnia kellett.

Egy ilyen központ átvétele szempontjából a várban és a megyében is az ispáni vár várnagya volt a legalkalmasabb személy, hiszen az ispán távollétében ő látta el annak adminisztrációs feladatait. Mindezek mellett pedig láthatjuk, hogy az ispáni jelenlét Sopronban közel sem lehetett állandó az ispánok más viselt hivatalai alapján. Azon négy esetben pedig, amikor az ispán pusztán soproni címét birtokolta, olyan kaotikus időszak volt a városban, amikor Sopron éppen visszakerült a magyar adminisztrációhoz vagy éppen nem tartozott a magyar uralkodó alá. Ebben a közegben tört önálló politikai ambíciókra Péter; ugyanakkor ez a magatartás az önmagát *comes* néven definiáló társadalmi réteg tudatosságának tükrében egyáltalán nem kirívó. Nem véletlen a felvett előnevükben is rejlő erős szimbolika sem, amelynek materializálódó formájaként jelentek meg tornyaik is. Ugyanez a tendencia rajzolódik ki az osztrák tartományokban is, ahol a Péteréhez hasonló politikai utak sora alakult mindezen a tornyok kölcsönözte hatalmi szimbolika kontextusában, amelyeket estenként II. Ottokár személye össze is köt a *comesszel*. Ennek okán az a politikai és hatalmi reprezentáció, ami alkalmassá tette mindezen üzenet kommunikálására egy ispánság központját, tökéletesen megfelelt egy feltörekvő nemes politikai ambíciói számára is.

A középkori eredetű soproni városcímer¹ jelképrendszerének értelmezéséhez kívánok hozzájárulni ezzel a rövid írással. Évfordulók sora ösztönöz a címerképről szerzett eddigi ismereteink kiegészítő áttekintésére.

- 100 éve döntött Sopron és a környék lakosságának többsége, hogy a város továbbra is Magyarország része maradjon. Az 1921. december 14-i népszavazás után, 1922-ben az országgyűlés iktatta törvénybe (29. tc.) a *Civitas Fidelissima*, a „Leghűségesebb Város” megtisztelő címet.

- 681 éve, 1340. április 21-én engedélyezte I. Károly magyar király (1301–1342) a soproniaknak, hogy új, pajzs alakú pecsétnyomót készíttessenek, a régít megsemmisítve.²

- 60 éve, 1961-ben jelent meg a *Soproni Szemlé*ben Mollay Károly tartalmass névtudományi és várostörténeti közleménye arról korszakról, amelyben a középkori városi élet Sopronban is kibontakozóban volt, és amikor királyi engedéllyel Sopron vezetői maguk vésethették bele az új, pajzs alakú városi pecsétnyomóba a soproni címerpajzs máig meghatározó jelképeit.³

– 30 éve, hogy 1991-ben Sopron város közgyűlése az 1340. évi pajzs alakú pecséten megőrződött középkori címerképet – köriratát csupán egy szóban változtatva – ismét városi címernek fogadta el.⁴ A *S(igillum)* szó helyett FIDELISSIMA került a címer köriratába.⁵

A „babérág” és az Agendorferek

A levéltárban őrzött eredeti középkori viaszpecséteken jól láthatók a pajzsfőben jobbra, illetve balra elhelyezett ábrák, két mellkép, amelyeket attribútumaik alapján Szűz Máriával, illetve Jézus Krisztussal azonosítottunk⁶ (1. kép, 1–2). Feltételeztük, hogy a két soproni Boldogasszony-templom titulusaival lehetnek kapcsolatban a szentek ábrázolásai:

¹ *Házi Jenő*: Sopron város címere. In: *Heimler Károly* (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron 1936, 79–80.

² *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész, 1. kötet, Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron, 1921, 77–78. A királyi oklevél bizonyítja, hogy az 1340. évi megújított pecsétnyomót a védőművek kiépítésének elismeréseként kapta a város.

³ *Mollay Károly*: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416) I. rész. *Soproni Szemle* 15 (1961), 114–130; II. rész. *Soproni Szemle* 15 (1961), 193–200.

⁴ <https://www.sopronitema.hu/hirek/kultura/harminceves-sopron-cimere> (Letöltés 2021. március 21.); <http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-sopron.shtml>. Ezeket a címerleírásokat pontosítani szükséges.

⁵ Heraldikai értelemben az eredeti középkori pecsét körirata címerlemként nem képezte a címer részét, ezért volt változtatható mai címerünkben a körirat anélkül, hogy a középkori címerkép hitelessége csorbát szenvedett volna.

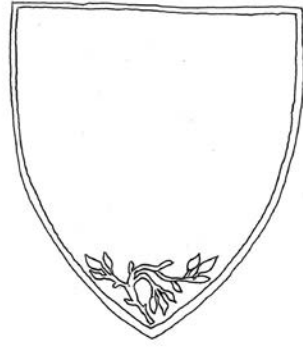
⁶ *Gömöri János*: Az 1340. évi soproni városcímer: a védőszentek ikonográfiai meghatározása. *Soproni Szemle* 44. (1990), 336–340.

1.

2.

3.

1. kép. 1: A Soproni Levéltárban őrzött eredeti 1340 évi réz-pecsételő lenyomata (1990); 2: A címerpecsét rajza (Házi 1936, 80); 3: A dolgozat fő témája, a pajzstalp növényi ábrája rajzon kiemelve

a várárok menti Szűz Mária templommal (*Kirche Unserer Frau auf dem Graben*) és a Ferences kolostor Boldogasszony templomával (*Franziskanerkloster und Frauenkirche*).⁷ A pajzsfő tisztelethelyén látható férfialakot a koronás nőalak felé forduló helyzetben ábrázolta a rézpecsételő vésnöke. Ezért nem zárható ki, hogy a címerpajzs alakú pecsét tervezői, készítői nem egyszerű térkitöltő elemként helyezték a mellképeket a pajzs felső sarkaiba, hanem korabeli táblakép, freskó, mozaik (2. kép), vagy iniciálék mintái alapján „Mária koronázása” ábrázolás elemeit jelenítették meg a pajzsfőben. A pecsétképen szereplő szentalakok ikonográfiai meghatározása óta eltelt három évtizedben azt a feltételezést a helytörténeti, vagy heraldikai kutatás nem cáfolta.

Az 1340. évi pajzs alakú pecsétnyomó tervezői között szerepelhetett Agendorfer Márton (I) comes, aki 1339-ben és 1341-ben is soproni városbíró volt, és akinek unokája, Márton (II) comes – mint Mollay Károly közli – a várárok menti Boldogasszony templom jötevőjeként végrendeletével megalapította Szent Anna (Mária édesanyja) oltárát, amelynek új kelyhet és ezüstserlegeket hagyott. Rendelkezett „továbbá az özvegye által fenntartandó misealapítványról (szombatonként 4 misét), még pedig Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére s saját és ősei lelki üdvéért”.⁸

A történettudomány újabb eredményei jól megvilágíthatják az 1340. évi soproni pajzs alakú pecsét királyi adományozásának hátterét és az egyes képi elemek értelmezését, nem csak a nemzetközi nagypolitika⁹ és annak járulékos kulturális kapcsolatai révén,

⁷ Holl Imre: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter (Archäologisch-stadtgeschichtliche Studie). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979), 105–145. (A templomokról: 134.)

⁸ Mollay: Névtudomány és várostörténet i.m. I. rész, 126. Ez az adomány is jelzi, hogy a családban generációkon keresztül megőrződött a Mária-kultusz hagyománya.

⁹ Az Anjouk korabeli nápolyi-szicíliai politikai kapcsolatainak történelmi irodalmából: Clifford R. Backman: The Decline and Fall of Medieval Sicily: Politics, Religion, and Economy in the Reign of Frederick III, 1296–1337. Cambridge, 1995.; Opre Bernadett: Magyarországi Mária nápolyi királyné

2. kép „Szűz Mária koronázása”, Róma. Santa Maria Maggiore, mozaik részlete, 1296. (kép forrása: wga.hu Web Gallery of Art). Hasonló művészi ábrázolások mintájára, hasonló attribútumokkal (korona, kereszt) jelenítették meg Sopron város 1340. évi címerpajzsos pecsételőjének két szentalakját.

de az országos és helyi viszonyok¹⁰ tekintetében is. Ebben a dolgozatban csak a korabeli pajzs-formájú városi pecsét tervezésének feltételezhető vagy rekonstruálható helyi összefüggéseire keresünk válaszokat.

A megváltoztatott pecséten természetesen tükröződnek Sopron településképeinek 1340 körül már markánsan szembetűnő változásai, amelyek elsősorban a soproni várnak¹¹ városi erődítésé váló kiépítésében¹² nyilvánultak meg. Az új pajzs alakú pecsét köriratában rögzítették a helyi közösség és a városvezetés átszervezésének lényegét. Mollay Károly az 1340. évi új pecsétről megállapította, hogy a korábbi, S/igillum/ IVDICIS ET CIVIUM CASTRI SVPRVNIENSIS (Sopron vár bírójának és polgárainak pecsétje) köriratú pecsét helyett S/igillum/ CIVITATIS SVPRONIENSIS (Sopron város pecsétje) köriratú pecsét nyomó készült. Kiemelte, hogy „jelentős újítása volt a körirat *castrum* (vár) szavának kicserélése a *civitas* (város) szóval: amely elismerése volt a királyi városi rangra emelés pusztán jogi ténye óta, két emberöltő alatt elért fejlődésnek.”¹³

szerepe a nápolyi Anjou-ház diplomáciájában. In: Hallgatói Műhelytanulmányok 4. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének kiadása (szerk.: Forisek Péter et al.) Debrecen 2017, 6–24. https://tortenelem.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/hallgatoitan4_2017.pdf. (Letöltés: 2021. március 21.)

¹⁰ *Szende Katalin*: Mennyit ér a kiváltság? Városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt. In: *Weisz Boglárka* (szerk.) Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 2016, 285–340. 1. kép: Sopron város 1340-ben adományozott hiteles pecsétjének lenyomata egy 1389. évi oklevélen (SVL DL 276 = DF 201 910).

¹¹ *Gömöri János*: *Castrum Supron*. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Sopron 2002.

¹² *Holl*: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter i.m. 105–145.

¹³ *Mollay Károly*: A címervita [Sopron város címeréről]. *Soproni Szemle* 44. (1990), 149–154, itt: 152.; *Horváth Zoltán*: Válasz Mollay Károly: A címervita című cikkére. *Soproni Szemle* 44. (1990), 330–336.

Nem csak a fent említett évfordulók miatt aktuális, hogy az – Anjou korra jellemző módon, először pajzs alakú pecsétként – adományozott városi címerelözmény egyik elemét alaposabban megvizsgáljuk. A pajzstalp csúcsában látható háromágú növényt babérágként¹⁴ vagy olajágként¹⁵ említették a címerkép ismertetői, de az ábra kapcsolatait részletesebben nem elemezték (1. kép 3). Természetesen most nem botanikai megközelítésből vizsgáljuk ezt a címerelemet. Az I. Károly király (Károly Róbert) által engedélyezett új pecsét pajzstalpának csücskében feltételezésem szerint az – 1340 körül városbírói tisztséget viselt – egyik Dági (Agendorfer) családtag címerének fő motívumát, az egytől kinövő három szimmetrikus mintát lehet felfedezni. Ez a három-három levéllel ábrázolt három babérág szerepelt már az 1297-ből és 1303-ból fennmaradt soproni városbírói pecséteken is.¹⁶

A soproni *castrum*ban, a későbbi belváros főtere mellett épülő ferences kolostor és a Boldogasszony-templom építkezéseit kezdettől fogva támogathatták a lakótornyokat birtokló¹⁷ tehető városvezető családok. Az egyik ilyen család 13–14. századi források alapján felvázolható történetét Mollay Károly ismertette.¹⁸ A városbírói tisztségeket gyakran betöltő Agendorferek közül néhányan a ferences kolostor építésének támogatói voltak. Ezt bizonyítja a kolostor káptalantermének boltozatán egy zárókőre faragott¹⁹ címerpajzs

¹⁴ *Házi*: Sopron város címere i.m. 79. és *Horváth Zoltán*: Sopron város címerei a történelmi események hátterében. Sopron, 1991. 330. is babérágnak nevezi ezt az ábrát.

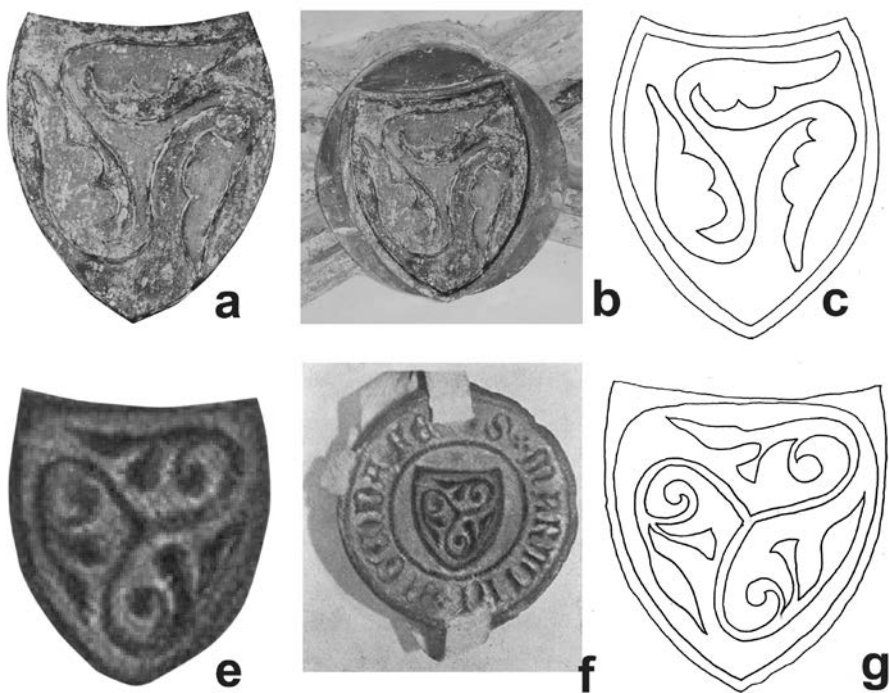
¹⁵ „A pajzstalpban jobbra hajló, jobbra rövidebb, balra hosszabb lombú arany olajág lebeg” <http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-sopron.shtml> (Letöltés 2021. március 2)

¹⁶ *Házi*: Sopron város címere i.m. 79. ismerteti a heiligenkreuzi ciszterci apátság levéltárában őrzött 1297. évi töredékes (1297 III 06, Rub. 89. fasc. XII. Nr. 7. jelzésű) és a 1303. évi ép (1303 IX 25, Rub. 89. fasc. XII. pr. 8. jelzésű) soproni pecsétek leírását. Ezek a lenyomatok a már említett körirat-változtatásban, és abban különböznek az 1340. évi pecsétképtől, hogy „a pajzs felső két sarkát és az alsó csücskét babérág díszíti”. A pecsétek digitális képe elérhető a [monasterium.net](http://images.monasterium.net/img/StiAH/HeiligenkreuzOCist/StiAH_HeiligenkreuzOCist_12970306.jpg) adatbázisban: http://images.monasterium.net/img/StiAH/HeiligenkreuzOCist/StiAH_HeiligenkreuzOCist_12970306.jpg; http://images.monasterium.net/img/StiAH/HeiligenkreuzOCist/StiAH_HeiligenkreuzOCist_13030925.jpg (letöltve: 2021.03.28.)

¹⁷ Mollay Károly a család történetének ismertetésekor (*Mollay*: Névtudomány és várostörténet i.m. I. rész, 123.) kiemelte, hogy a korábbi várispán palotáját, és lakótornyát birtokolták a Dágiak, akik közül gyakran választottak soproni városbírákat. A tornyokról a további irodalommal: *Szoboszlay Gergely*: Toronyíránt. Sopron városi lakótornyai. In: Ringer István (szerk.): *A Fiala Középkor Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Sátoraljaújhely, 2018. 149–166.; *Uő*: A soproni várnagy tornya. Soproni Szemle. 2021, 3–23. Az Agendorferek közül néhányan a ferences kolostor építésének támogatói voltak. Ezt bizonyítja az Agendorfer címert ábrázoló zárókő.

¹⁸ *Mollay*: Névtudomány és várostörténet i.m. I. rész, 114–116. A Dag (Tag, ’nap’) nemzetség német nevének magyarzata után Mollay felvázolta a családfát. Összeállításából itt csak azokat a 13. század végén, és 14. században élt személyeket emeltük ki, akik szerepet vállalhattak Sopron város pecsétképének tervezésében: „Péter (I.) *comes* soproni várnagy dági birtokos (1250–1278); Péter (II.) *comes* (–1321); Péter (III.) *comes*, dági birtokos soproni patrícius (1321–1331); Márton (I.) *comes*, soproni patrícius dági, kelénpataki birtokos (1337–1360); János (I.) soproni patrícius, kelénpataki birtokos (1360–1393); Márton (II.) soproni patrícius, kelénpataki birtokos (1379–1403)”.

¹⁹ Fotóját közli *Mollay*: Névtudomány és várostörténet i.m. I. rész, 124. A zárókő itt közreadott felvétele (3f. kép) Nemes András felvétele (2021. február), amelyet itt is megköszönök.

3. kép: **a-b-c:** A Káptalanterem zárókövének Agendorfer címerének fotója (**b**), a zárókő részlete címerpajzzsal (**a**), a címerpajzs rajza a fotó alapján. **e-f-g:** Agendorfer Márton (II) pecsétje (**f**) (Mollay 1961 nyomán), a pecséten ábrázolt pajzs, a fotó részlete (**e**), a pajzs vázlatos rajza (**g**).

a Dági, más néven Agendorfer család címerképével (3b. kép). A műemléki kutatás feltárta a zárókő címerének fekete-arany (sárga) festéknymait is, ez a színezés a családnevet is figyelembe véve a német területek felé mutat. A körbevágott címerfotó (3a. kép) és a pajzs rajza (3c. kép) érzékelteti a címer eredeti megjelenését.

A Káptalanterem műemléki falkutató művészettörténésze, Nemes András és a tplomásatás vezetője, Gabrieli Gabriella röviden összegezték a régészeti és művészettörténeti kutatások eredményeit. Megállapították, hogy a gótikus boltozattal fedett Káptalanterem és középső kápolnája nagy valószínűséggel elkészült az 1340-es évekre. Az Agendorfer címeres zárókövet a déli kápolnabővítéskor építhették be a boltozatba. A műemlék kutatói megállapították, hogy „1360 és 1406 közt a káptalantermet további két kápolnával bővítették, először az északi kápolnát építették fel. [...] Nem sokkal ezután, de legkésőbb 1406-ban, hasonló módon épült meg a déli, az Agendorfer (Dági) kápolna. Ezt a kápolnát a boltozaton látható zárókő címerábrája alapján köthetjük az Agendorfer családhoz.”²⁰

²⁰ Nemes András – Gabrieli Gabriella: A soproni ferencesek kápolnája és káptalanterme (építéstörténeti vázlat) Soproni Szemle 66 (2012), 49–63.

Látható az Agendorfer család címerképe a Soproni Levéltár egyik viaszpecsétjén is (3f. kép).²¹ A közös töből kinövő növényi ágak a pecséten részletdúsabb formában jelennek meg, szembetűnik a három ág három-három levele (3e. és 3g. képek). A kőfaragvány és a pecsét pajzsformái megegyeznek, hasonlóképpen az ábrázolt ágak leveleinek száma.²² (A kihajló ágak leveleinek iránya a pecséten természetesen tükörképe (3g. kép) a kőfaragványon (3c. kép) láthatónak). A pajzs felső része mindkét esetben kissé ívesen metszett. Az 1340. évi soproni várospecsét pajzsa hasonlóan háromszög alakú, de felül egyenesen vágott.

A Dági / Agendorfer-címer analógiáihoz

Az Allgäui Alpok előterében, egy Itália felé vezető forgalmas hágó mellett fekszik a délbajorországi Füssen városa, amelynek címerében hasonló ábra látható (4a-b. képek). A központi háromszög alakhoz csatlakozó három láb szimbolikus jelentését többféleképpen magyarázták. A Fuss (láb) szó többes számának (Füssen) jelentése alapján beszélő címernek is tartották, de a címer kutatói rámutattak a görög eredetű triszkelész ábrák mitológiai ősiségére²³ mint kultikus napszimbólumokra. Ezeket évezredek át, különböző formákban jelenítették meg, festetett görög vázaképeken, szirakuzai antik pénzekén, kőfaragványokon. A görög eredetű triszkelész ábrák, például az egy töből kinövő hármas spirál a kelta, majd viking fémműves mestereknek is kedvelt díszítő motívuma volt. Az újabb kutatás Füssen esetében is párhuzamba állítja a Habsburg Rudolf (1273–1291) által adományozott pecséthasználati jogot (1280 körüli, pajzs alakú pecsét), a város erődítményeinek kiépítésével, a városi jogok elnyerésével, a településen épülő kolostor jelentőségével.²⁴

Messzire vezetne, ha azt keresnénk, hogy mit jelképezhetett eredetileg címerpajzsuk szimmetrikus hármasságának az ábrája. A címerábra formája alapján feltételezhetjük, hogy a mitológiai vonatkozású címer-csoportba tartozik a Dági / Agendorfer család címere is. Már Mollay Károly rámutatott a családnév germán eredetére²⁵. Újabb megkö-

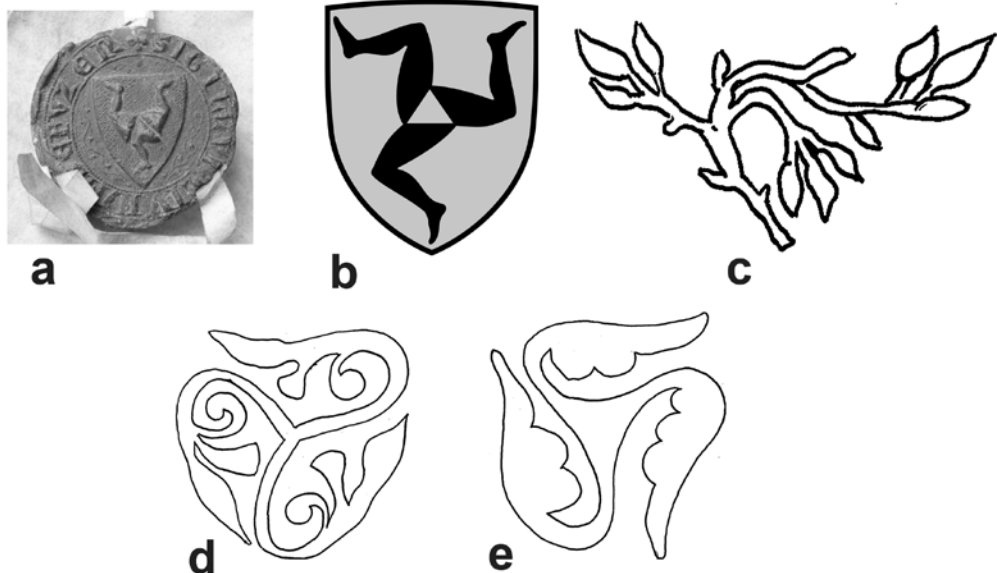
²¹ Agendorfer Márton (II.) pecsétje, akit 1399-ben városbíróvá választottak. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson Megye Soproni Levéltára, DL 308. Fotóját közli: *Mollay: Névtudomány és várostörténet* i.m. I. rész, 125.

²² A címerábrákat fotókról átrajzolta: Károlyiné Magyar Ildikó. A rekonstruált pajzsok rajz- és fotótábláit szerkesztette ifj. Gömöri János. Munkájukat itt köszönöm meg.

²³ *Karl Schlagmann: Die Wappen der Stadt Füssen*, in: *Alt-Füssen, Jahrbuch des Historischen Vereins*, 1979, 17–33. Analógiák említésével, Sziciliától Man szigetéig. „Andere Dreibein-Symbole und Dreibein; Wappen.”

²⁴ *P. A. Bletschacher: Das Wappen von Füssen Eine Hypothese zur Darstellung der Geschichte von Füssen aus Anlass der Landesausstellung Bayern – Italien*. In: *Jahresschriften Füssen* 2012, 40–46. https://www.saeuling.de/fileadmin/user_upload/jahresschriften/2012/9-wappen.pdf (Letöltve: 2021. március 21.)

²⁵ *Mollay: Névtudomány és várostörténet* i.m. I. rész, 115: „A Sopron melletti „Dág neve forrásainkban 1195 táján tűnik fel” (Ma Ágfalva). A magyar helynévadás szabályai szerint keletkezett „Dág helynév alapjául szolgáló német Dag személynév nyelvjárási szempontból csak középnémet (középfrank, rajnai frank), esetleg alnémet közvetítésű lehet.”

4. kép: (a): Füssen bajorországi város 1300 körüli pecsétje SIGILLUM CIVIUM DE FUZEN körirattal, a város levéltárának 1473. évi Nr. 84. oklevelén (Schlagmann 1979 nyomán), (b): Füssen modern címere (Bletschacher 2012 nyomán). (c): Az 1340. évi soproni pecsét egy töből kinövő három-három levelű, három ágának rajzos ábrája. (d): Agendorfer Márton (II) *comes* címerábrájának rajza. (e): A soproni Káptalanterem boltozati zárókövén ábrázolt Agendorfer-címer tipikus triszkelion mintájú pajzsdíszje.

zelítésből vizsgálva Mollay professzor személynév-értelmezését (Dag /Tag/ 'nap'), nem zárható ki, hogy a később Ágfalván birtokot szerzett Dag egyik őse, a mitikus Dagr 'nap' (világosság) nevet kapta szüleitől, később ezt a nevet viselte a család is. Címerábrájukat itt részletesebben nem elemezhetjük, csak egyik feltételezésként megjegyzem, hogy az Árpád-kori soproni/ágfalvi Dági család hármás szimmetrikus motívumú, triszkelion ábrára emlékeztető címerén esetleg a napszakok²⁶ állandó, folyamatos körforgását ábrázolhatták, egy eredetileg pogány hiedelem szimbolikus megjelenítéseként. A kereszténység felvétele után a szimbólum átértelmeződhetett, és úgy kerülhetett fel később a soproni kolostor Káptalantermének zárókövére. A babérágak címerpajzsokon általában koszorúk formájában jelennek meg, vagy a fő címerelem mellett, két oldalra szimmetrikusan elhelyezett ágakként. Lackner Kristóf 1610. évi rézmetszetén, Sopron látképe fölött, babér

²⁶ Az ó-germán mitológia tengernyi irodalmából: *Njord Kane: The Vikings. The Story of a People.* Spanghelhelm Publishing 2015, (2. kiadás 2016); *Rudolf Simek: Lexikon der germanischen Mythologie* (Kröners Taschenausgabe, Band 368). 3., völlig überarbeitete Auflage. Stuttgart, 2006. Az ó-norvég verses- és prózai eddákat tanulmányozó kutatók szerint Dagr (vagy Dag), a világos nappalt megszemélyesítő mitológiai alak. akinek anyja Nótt, az éjszaka, és apja Dellingr, akit a hajnal, a pirkadat istenének tartottak.

koszorúval övezve jelenítette meg a város stilizált címerét, a fő címerelemmel, a pajzsba foglalt városfallal.²⁷

A soproniak életében a 14. században fontos szerepet betöltő Dágiak, más néven Agendorferek Sopron legbefolyásosabb vezetőiként, a városbírói megbízással felhatalmazva, feltehetően kezdeményezhették családi címerük egyszerűsített változatának a pajzs alakú pecsét fő eleme, a városfal melletti megjelenítését, esetleg csak mint a sarkokra helyezett növényi térkitöltő elemet. Az 1297. és 1303. évekből megmaradt pecsétlenyomatok tanúsítják, hogy a soproni vár és közössége bírjaként megtehetette ezt az akkor hatalmon lévő városbíró. Hogy 1297 előtt pontosabban mikor készülhetett ez a vár bíróját és közösségét jelképező (S/igillum/ IVDICIS ET CIVIUM CASTRI SVPRVNIENSIS) köriratú, az 1277 utáni időszakban használt pajzs alakú pecsételő, azt még nem lehet tudni. A korábbi pecsét pajzsának három sarkában jelent meg ugyanaz a három-három irányba hajló, áganként három-három leveles növényi térkitöltő kompozíció, amelynek ágait a pajzsra helyezett körfelirat helye miatt, nem lehetett szabályosan az Agendorfer címer ábrájával megegyező triszkelion irányokba hajlítani. A pajzs alakú pecsételő 1340. évi megújításánál csak a pajzstalp csúcsában maradt meg ez az Agendorfer címerre emlékeztető kompozíció, a felső két sarkon Jézus Krisztus és Szűz Mária mellképét jelenítette meg a vésnök.

Feltehető, hogy Dági / Agendorfer Márton (I) *comes*nek mint városbírónak még lehetősége volt a családi címeréhez hasonló térkitöltő elemnek a városi pajzs alakú pecsétjén való megtartására (1. kép 1–3). Emellett, mint a két soproni Boldogasszony-templom és ferences kolostor jótevője, építkezéseik segítője, feltehetően meghallgathatta a ferences kolostor superiorjának, vagy a várárok menti Boldogasszony templom plébánosának javaslatát is, patrónusuk, a menyben megkoronázott Mária és fia Jézus mellképének a városi pecséten. a pajzs fő helyein való megjelenítésére.

Sopron városvezetése realpolitikát folytatott a 14. század 40-es éveiben is, az I. Károly királyhoz benyújtott kérelem nyomán az új pajzs alakú pecsétnyomó készítésének engedélye mellett 1344-ben Nagy Lajostól Szent Margit napi évi vásár tartására is engedélyt kapott a város.²⁸

Összegzés

A tanulmányban megfogalmazott új hipotézis, hogy Sopron középkori pajzs alakú pecsétjén, és mai címerén, a pajzstalp csúcsában látható növényi motívum feltehetően egy ősi szimbólumból eredő, hármas szimmetriájú, triszkelionhoz hasonló ábra lehet, amelyet a vésnök kis módosítással tudott a pajzsba beszorítani. A háromágú, három-három leveles növényi motívum három irányba hajló ágai alapján ez az ábra az 1340 körüli években

²⁷ Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző I. rész. Soproni Szemle 25. (1971), 194–207, 3. kép. Soproni látképe 1610 körül; Tóth Gergely: Az 1622. évi soproni címerbővítés. Előzmények, utóélet, szövegközlés és fordítás. 293. http://real.mtak.hu/31127/1/A_1622_evi_soproni_cimerbovites_Elozme.pdf (Letöltve: 2021. március 21.)

²⁸ Házi I/1, 77–78 és 82–83.

többször városbírói tisztséget elnyert Dági / Agendorfer család címerábrájának – esetleg térkitöltő elemként alkalmazott – adaptációja lehet.

A Dági, vagy más néven Agendorfer család beköltözésének korábbi, kézenfekvő magyarázatát nyugati kapcsolataik adhatják meg, címerpajzsuk színezése, címerük hármas szimmetriájú ábrája, amely címereken a Német-Római Birodalomban és a Szicíliai királyságában is megőrződött. Mint Mollay Károly, a német nyelvtörténet professzora 1961-ben rámutatott, a Dag névnek a német területeken, egészen Skandináviáig is felbukkannak korai névtörténeti és helynévi írott emlékei.

A család a korábbi ispáni „palota” és torony nagy telkét birtokolta a 14. században – Mollay Károly kimutatta, hogy őseik korábban a várnagyi és bírói tisztséget is betöltötték. Ezért gondolhatunk arra – és ez írásom lényege – hogy Márton (I) *comes*, városbírónak aktív szerepe lehetett az 1340. évi városi pajzs alakú pecsétnyomó tervezésében, a nemzeti jelképének is értelmezhető, háromágú babérágnak címerelemként, vagy esetleg csak térkitöltő ábraként való behelyezésében a pajzs alakú pecsétnyomó jelképei közé. Hasonlóképpen, mint a két soproni Boldogasszony templom (az egyikük a ferences kolostor) támogatója elősegíthette, hogy e templomok patrónusainak mellképeit, királyi engedéllyel megjeleníthették a város pajzs alakú pecsételőjén.²⁹ Ennek a – 681 éve Sopronban őrzött³⁰ – pajzs formájú réz pecsétnyomónak az ábrái, motívumai mutatják mai címerünk hiteles középkori előképét.³¹

²⁹ Gömöri János: *Castrum Supron*, 2002, 200., 649. jegyzete már említi az Agendorferek szerepét a pajzs alakú pecsétnyomó tervezésében.

³⁰ A pecsétnyomó a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára birtokában van.

³¹ Ezúton köszönöm dolgozatom két lektorának, továbbá a szöveget gondozó főszerkesztőnek és technikai szerkesztőnek a felvázolt hipotézishez fűzött hasznos észrevételeket.

A Soproni Katolikus Kör¹ történetével foglalkozó I. fejezetben² megismerhettük a Püspökház (Új u. 28) vázlatos történetébe illesztve az egylet otthonát. Láthattuk, hogy nyolcvan éves jelenlétük alatt hogyan rendezkedtek be ebben a házban, és hogyan lett a hajdani püspöki dézsmaházból egy korabeli modern katolikus kultúrház. Megismerhettük továbbá az egylet megalakulásának körülményeit, melyek lehetővé tették, hogy éppen Sopron németajkú polgárai hozták létre az első magyar katolikus olvasó egyletet. Az egylet szabályzatainak részletes ismertetése kapcsán pedig azt is láthattuk, hogy a kezdeti „erkölcsi iratok, s könyveknek olvasása” mellett hogyan jelent meg „a kath. irodalom és művészet pártolása” célkitűzés.

Ebben a II. fejezetben az egylet jegyzőkönyveinek rövid leírása után rendezvényeiket ismerhetjük meg, melynek kapcsán az egylet működéséről és a város társadalmi, kulturális életében betöltött szerepéről kaphatunk képet.

Az egylet jegyzőkönyvei

Az egylet működésének megismerésében elkerülhetetlen fontos lépés a gyűléseikről készült jegyzőkönyvek áttanulmányozása. Ezek a jegyzőkönyvek 1892. december 8-tól kezdve egészen 1949. január 23-ig a levéltárban öt keménykötésű kötetben megtalálhatók.³ A megalakulásról és az azt követő időszakról azonban nem maradtak fenn jegyzőkönyvek. A „Jubileumi írás” azt állítja, hogy a Tanácsköztársaság idején „Az irattár feltüzelődött és eltűnt az első és második számú jegyzőkönyv is.”⁴ Itt két olyan keménykötésű kötetről lehet szó, mint amilyenek megmaradtak. Mikor az ötödik kötet lapjai elfogytak, a könyv betelt (és úgy tűnik ekkor az egylet sorsa is), a három utolsó gyűléséről készült (két gépelt, egy kézzel írott) vázlatos, aláírás nélküli, inkább csak feljegyzés, semmint jegyzőkönyv, már külön iratcsomóba került. Az egylet jegyzőkönyvei hatalmas iratanyagot adnak, mely elsődleges forrásként bőséges információval szolgál az egylet működését illetően a helytörténet, de egyéb kapcsolódó szakterületek vonatkozásában is.

Van az egyletnek az első megmaradt jegyzőkönyv köteténél egy még régebbi dokumentuma is, még pedig az 1887. február 5-én megnyitott „Óhajok és panaszok könyve”

¹ Az egyesület 1865-ben „soproni katolikus olvasó-egylet” néven alakult meg, majd 1904-ben felvette a „Soproni Katolikus Kör” nevet. Továbbiakban röviden csak egylet, ha ki kell hangsúlyozni olvasóegylet, vagy Kör.

² Schöberl Miklós: A Soproni Katolikus Kör története I. fejezet. In: Soproni Szemle 74. (2019) 4. sz. 402–430.

³ Jegyzőkönyv. MNL GyMSMSL, X/246-247. 1. d.; 2. k.; 3. d.

⁴ Ns.J.: A „Soproni Katolikus Kör” 70 éve. In: Soproni Katolikus Almanach 5. (1935) Szerk.: Gábor Géza dr. Sopron (Továbbiakban Ns.J.) 14. (Ns.J. = Nagysolymosi József, írói álnév = Gábor Géza dr.)

című díszes kötésű könyv, melyben az első bejegyzés sorai Póda Endre elnök ajánló szavai mellett egy köszönetet is tartalmaz: „Ezen könyv kedves egyleti tagtársunk, Printz József úr ajándéka.”⁵ A könyv huszonnégy évig volt használatban, utolsó bejegyzése szerint 1911. november 15-én Berger József úr szobafestő és mázoló a tagságát kéri. A levéltárban megtalálható egy másik, 1927-ben nyitott „Kívánságok könyve” is, melyet 1944 májusáig használtak.⁶ Mivel ezek a könyvek jóformán csak a be- és kilépők szándéknyilatkozatait tartalmazzák, és csak kevés információt adnak az egylet működéséről, ezért még akár erre is figyelemmel megállapíthatjuk, hogy a kezdeti idő a feledés homályába vész. Már a „Jubileumi írás” is így fogalmaz erről: „A tagokról és tevékenységükről semmiféle adat sem maradt fenn [...]”⁷ E téren ma sem sokkal jobb a helyzet, csupán közvetett forrásból előkerülő adatokról lehet szó, melyek jobbára még kikutatásra várnak. Ilyenek lehetnek a korabeli sajtóbeszámolók, vagy más kutatásokból nyerhető adatok, melyek közül ez a tanulmány is felhasználta néhányat.

Jellegét tekintve kétféle jegyzőkönyv van, az egyik az egylet legfőbb döntési fórumán, az éves közgyűlésen készült,⁸ melyen minden tag részt vehetett, míg a másik a negyedéves, vagy még gyakoribb választmányi gyűlésen⁹ felvett, melyen csak a választott tisztségviselők és bizottsági tagok voltak jelen. (Olykor valamilyen, pl. jubileumi, vagy egyéb ünnepség alkalmával díszközgyűlési jegyzőkönyvvel¹⁰ is találkozhatunk.) Az egylet gyűléseiről készült, levéltárban megtalálható jegyzőkönyvek összesen csaknem ezer oldal terjedelmet tesznek ki. Ez a dokumentációs teljesítmény már önmagában jól jelzi az egylet szervezett működésének színvonalát. A jegyzőkönyvek szerkezeti felépítése klaszszikus formát mutat. Érdekessége viszont, hogy mint magától értetődő dolgot nem adják meg a helyszínt, az egylet otthonát (Püspökház, Új utca 28.).

A fennmaradt jegyzőkönyvek nyelve 1892. december 8-tól egy évig magyar volt, majd 1902. január végéig németre váltott, hogy aztán ettől kezdve már kizárólag magyar legyen. Ez a nyelvhasználat azt igazolja, hogy az egylet tagjai a megmaradt jegyzőkönyvek kezdeti idejében már kétnyelvűek voltak német dominanciával. Például jegyzőkönyvi nyoma van olyan esetnek, amikor az elnök a közgyűlés megnyitóját 1893-ban magyarul kezdi, majd, ahogy a jegyzőkönyvben írva látjuk a „többségi nyelven,” németül folytatja. Póda elnök 25 éves jubileuma alkalmából 1901-ben rendezett díszközgyűlésen két vezetői tag közül a köszöntőt Bella Lajos¹¹ németül, míg Rohn Nándor¹² az ünnepi beszédet magyarul mondta el. Az egylet 1865. évi kezdete utáni kizárólagos német nyelvhasz-

⁵ Óhajok és panaszok könyve. MNL GyMSMSL, X/246-247. 8. d. Printz Józsefről a tanulmány I. fejezetében olvashattunk bővebben. (Schöberl Miklós: i. m. 421.)

⁶ Kívánságok könyve. MNL GyMSMSL, X/246-247. 4. d.

⁷ *Ns.J.*: i. m. 10.

⁸ Hivatkozásban Kjk rövidítéssel jelölve.

⁹ Hivatkozásban Vjk rövidítéssel jelölve.

¹⁰ Hivatkozásban Djk rövidítéssel jelölve.

¹¹ Bella Lajos (1850–1937) tanár, régész, az egylet alelnöke, konvent tag.

¹² Rohn Nándor (1860–1907) iskolaigazgató, városi képviselő, az egylet választmányi tagja.

nálatot csak hosszú idő elteltével és csak fokozatosan válthatta fel a magyar, mégpedig a beszédben előbb, mint az olvasásban. Először 1906 februárjában merül fel egy választmányi gyűlésen, hogy a havi szokásos rendezvényük a felolvasás (*Vorlesung*) a résztvevők igénye szerint magyar nyelvű is lehessen. A „Jubileumi írás” szerint a magyar nyelv kizárólagos használatának kezdete 1904. Akár ez, vagy a másik adat a helytálló, tény, hogy a rendezvényeken addig csak ritkán fordult elő egy-egy rövidke magyar nyelvű műsor, például szavalat vagy ének. Az olvasásban viszont még később válik uralkodóvá a magyar. Az 1869-es könyvtári jegyzékük szerint 17 újságból csak 3 magyar nyelvű, amin nincs mit csodálkoznunk. Mint ahogy azon sem, hogy 1886-ban is még a megrendelt 28 újság és folyóirat között csak 12 magyar nyelvűt találunk. A könyvtáros 1903-ban jelzi először, hogy megnőtt a magyar újságok és folyóiratok iránti igény, de az arány csak jó sokára változik meg. 1922-ben az összesen 21 lap közül már csak kettő német. Ugyanez a helyzet a könyvek olvasásánál is. 1904-ről a könyvtáros azt jelenti, hogy nyolcszor több német könyvet vettek ki olvasásra, mint magyart. Az egyesület vezetése, mely minden évben nagy gondot fordított a könyvtár ápolására és fejlesztésére, 1908-tól viszont jóformán már csak magyar könyvekkel bővítette az állományt.

Ha már a jegyzőkönyvek, ill. a könyvek, újságok kapcsán felmerült a nyelvhasználat kérdése, érdekes összehasonlítást kínál e téren a már említett „Óhajok és panaszok könyve.” Az 1887-es kezdeti vegyes magyar és német nyelvhasználat 1892-től jóformán csak németre vált, majd 1902-től beáll a végleges magyar nyelven történő bejegyzés. Ez a tény azért érdekes, mert ameddig az ugyan elképzelhető, hogy a jegyzőkönyvek esetében a nyelvhasználat a jegyző egyéni beállítottságától is függhetett, addig az „Óhajok és panaszok” könyvének bejegyzéseinél már inkább a statisztikailag jellemző nyelvhasználat jelenik meg. Ugyanakkor az „Óhajok és panaszok könyvében” csaknem ugyanaz a folyamat ismerhető fel, ami a jegyzőkönyvek esetében is megfigyelhető. Ezért úgy tűnik, a kezdeti kizárólagos német nyelvhasználat után volt egy átmeneti időszak, amikor a többnyire két-nyelvű közösség bizonytalan, hezitál, melyik nyelvén nyilatkozzon meg. A magyar nyelvű jegyzőkönyvezés végül is spontán módon minden belső, vagy külső ráhatás nélkül alakult ki. Egyébként meglehetősen későn, az 1929. évi alapszabályban jelenik meg először, hogy az egyesület hivatalos nyelve magyar.

Az egyesület működésének legfontosabb dokumentumai azok a jegyzőkönyvek, melyek a legfőbb döntési fórumon az éves közgyűlésen készültek, ahol az egyesület valamennyi tagja részt vehetett. Szabályzat alapján kezdetben Póda elnök kívánságára mindig az aktuális év végén, december 8-án, szeplőtelen fogantatás ünnepén tartották, de 1904-től már a tárgyalt évet követő januárban. Szerkezeti felépítésüket az 1903. évi közgyűlésre szóló nyomtatott német és magyar nyelvű két lapos meghívóból ismerhetjük meg a legjobban.¹³ Ennek egyik lapja a szavazatszedő cédula. A másik lapon a közgyűlés program-pontjai vannak felsorolva: 1. Elnöki előterjesztés, 2. Tisztviselők éves jelentése, 3. Jegyzőkönyv és a pénztári számadás hitelesítőinek kijelölése, 4. Indítványok, 5. Szavazatszedők

¹³ Tagokkal kapcsolatos iratok. MNL GyMSMSL, X/246-247. 3. d.

kijelölése, tisztviselők és igazgató választmány tagjainak megválasztása. Évtizedek során ez a jegyzőkönyvi forma lényegileg nem változott.

Az egyesület rendezvényei

Már az egyesület első ismert 1869-es szabályzata 1. § a) pontja így határozta meg egyik alapvető célkitűzésüket: „kath. érzelmű férfiaknak társas életbeni egyesülése.” Ennek a társas életbeni egyesülésnek, azaz közösségi életnek aztán a kezdetek óta két formáját művelték, úgymint: kaszinó-, vagy klubélet és a rendezvények. Amíg a klubélet a tagok teljesen spontán, belső, egyéni indíttatású társas élete volt, és az egyesület fennállása során jóformán változatlan maradt,¹⁴ addig a rendezvények jellegükből fakadóan a közösségi élet tudatos, szervezett, kötött formáját jelentette, mely az évek során jelentősen változott, bővült.

Az egyesület rendezvényeit legjobban az éves programok alapján ismerhetjük meg. Erről ad információt a közgyűlések jegyzőkönyvének legfontosabb tartalmi eleme, az elnöki előterjesztés: az előző évről szóló beszámoló és a jövő évi program. További forrást jelentenek az egyesület kiadványai. Ugyan Róka József¹⁵ 1903. évi közgyűlésen alelnöki megválasztásakor már kétoldalas írásos javaslatot tett egy olyan évkönyv megjelentetésére, melyben az éves jelentések, a névsor és a működés leírása mellett felsorolnák a rendezvényeket is. Rövid alelnöksége alatt tervét sajnos nem tudta megvalósítani, így majd csak 1930-ban Gábor Géza dr. alelnök szerkesztésében jelenik meg az első olyan kiadvány *Soproni Katolikus Köri Almanach* néven, melyben már az éves beszámoló is helyet kapott. Ezt az évkönyvet még négy követte (az utolsó kettő már rövidebb *Soproni Katolikus Almanach* címen), de aztán ez is megszűnt. Információt szolgáltat még az a jó néhány rendezvényre szóló megmaradt nyomtatott meghívó, melyek az egyesület iratanyagában megtalálhatók. Forrásként jöhetnek szóba továbbá a különféle újságokban megjelenő közzétételek, beszámolók. Ezek különösen a megmaradt első jegyzőkönyv, tehát 1892 előtti időről adhatnak anyagot.

Az egyesület rendezvényei az említett forrásokból jól megismerhetők. Nagy számuk miatt azonban részletes felsorolást adni róluk ebben az írásban lehetetlen.¹⁶ Ezért ezt a rendkívül gazdag és sokszínű rendezvénypalettát típusokra bontva és rendszerbe illesztve egy-egy példával illusztrálva kísérlem meg azt leírni, hogy az egyes típusok miként jelentek meg és milyen igényt szolgáltak, továbbá milyen szerepet játszottak az egyesület, illetve a város életében.

Az áttekintés megkönnyítésére az egyesület rendezvényeit két nagy csoportra bontottam, úgymint: az évenként állandóan visszatérő szokásos, valamint a rendkívüli (aktua-

¹⁴ A tagok társas életével a IV. fejezetben foglalkozom majd.

¹⁵ Róka József (1850–?) m. kir. pénzügyigazgató, 1905-ben áthelyezték, elkerült Sopronból.

¹⁶ Durva közelítésben az egyesület fennállása alatt összesen 1100–1200 rendezvényről lehet szó. Ennek mintegy kétharmada rövid megemlézésre kerül az egyesület megmaradt jegyzőkönyveiben és egyéb forrásokban. Részletes leírást azonban csak néhány tucat esetben találunk, melyek közül leghasznosabbak az egyesület levéltári iratanyagában megtalálható meghívók, valamint a különböző sajtóbeszámolók.

litásból adódó) rendezvények csoportjára. Ezeket tovább részletezve az egyes rendezvényeit az alábbi rendszerben kísérel meg leírni és elemezni:

Szokásos rendezvények:

- főrendezvények (felolvasás, ill. férfi, vagy úri estélyek; egyleti, ill. családi estélyek; kultúrestélyek),
- hitéleti rendezvények (lelki napok, zárandoklat, vallási ünnepek),
- szórakoztató és kikapcsolódást jelentő összejövetelek (szilveszteri, farsangi multságok, közös kirándulás),
- ünnepi rendezvények (világi ünnepek, emlékünnepek, belső ünnepek).

Rendkívüli (aktualitásból adódó) rendezvények:

- Katolikus közgyűlés 1875.,
- Soproni Katolikus Nagygyűlés 1893.,
- Soproni Katolikus Napok 1925.,
- Sajtónapok 1929.,
- Ifjúsági nap 1930.,
- Soproni Szabadegyetem 1934–1935.

Az egyes éves programját ebből a széles választékból a választmányi bizottság az elnök egyetértésével, a tagok esetenkénti javaslatainak figyelembevételével állította össze, alkalmazkodva az egyes elemek hangsúlyosabb megjelenítésével az egyes belső (szellemi és anyagi) valamint külső (társadalmi és politikai) helyzetéhez.

Szokásos rendezvényeik közül a főrendezvények az egyesületnek azok az összejövetelei voltak, melyeket szabályzatban előírt köteleességgel és rendszerességgel tartottak meg. Az idők folyamán újabb és újabb formákat öltöttek.

Kezdeti főrendezvényük a felolvasás volt, melyet még férfi, vagy úri estélyeknek is hívtak. Ezekről az olvasóegylet életében döntő fontosságú rendezvényekről az első ismert 1869-es szabályzatuk 9. pontja így rendelkezett: „*Minden hónap első vasárnapján egyleti estélyek (a szokott felolvasások) rendeztetnek a tagok társas barátságának előmozdítására.*”¹⁷ Ezek a felolvasások, melyek témáját fennmaradt hiteles szövegek hiányában sajnos pontosan nem ismerjük, de joggal vélhetjük, hogy általában a katolikus élet kérdésköréből származtak, a közösség belső összetartását, megszilárdítását, stabilitását szolgálták. Kezdetben úgy bonyolították le, hogy miután a vezető testület és a tagság rendszerint családjaikkal együtt közösen részt vett a vasárnapi szentmisén, átvonultak az egyesületi otthonukba, ahol az előre megszervezett felolvasás, előadás lezajlott. Ezen ekkor nők (a házi rend értelmében) mint jelenlévő tagok rokonai (feleség, anya, felnőtt leány, lánytestvér) lehetettek csak jelen. Úgy tűnik, hogy a nők érdeklődése a felolvasások iránt kezdetben nem lehetett túl nagy, és csak a századforduló után növekedhetett meg jelentősebben, mert az 1906. évi májusi választmányi gyűlésen az elnök már arról számolhatott be, hogy Serédy Dénes tanár úr egyesületi tag nagy sikerű felolvasásán nők is részt vettek nagy számban. Nők számára (elsősorban a tagság családtagjainak, rokonainak részére) egyébként viszonylag

¹⁷ Alapszabály 1869. MNL GyMSMSL, X/246-247. 1. d.

korán, már akkor, amikor női tagsága az olvasóegyletnek még nem is volt, külön rendezvényt vezettek be, hiszen az 1876-os tagfelvételi jegy hátoldalán látható házirendben már szó van hölgyestélyről.¹⁸ (*Damenabend*) Egy ilyen, az olvasóegylet rendezésében 1891-ben megtartott estről szóló beszámolót olvashatunk az *Oedenburger Zeitung* (röviden OeZ.) híradásában.¹⁹

Felolvasások szervezése a titkár feladata volt. Az éppen aktuális felolvasó estélyre meghívókat nyomtattak, melyeket a tagok és meghívottak részére megküldtek. A belépés ingyenes, de vendégek számára a meghívó bemutatása a rendezvényen való részvétel feltétele volt. A felolvasásokat általában saját tagjaik közül való személy tartotta, de olykor előfordult az is, hogy a városi katolikus értelmiségiek köréből kértek fel valakit.

A felolvasás, mint az egylet szellemi karakterét döntően meghatározó rendezvény, a századforduló idejére azonban markáns változáson ment át. Kezdetben a hitéleti valamint a szórakoztató (farsangi, szilveszteri) táncmultságok mellett csak felolvasásokat (zártkörű férfi-, vagy úri estélyeket) szerveztek. Majd kezdenek még jóval a századforduló előtt megjelenni olyan rendezvények, ahol már nem csupán a szokásos előadás hangzik el, hanem a tagság kulturált szórakozása iránti igény kielégítésére már szavalatok, színi jelenetek, zene- és énekszámok is megjelentek, és ezzel a zárt jelleg oldódik. Az OeZ. cikke 1888-ban egy ilyen rendezvényről már egyesületi estély néven (*Vereinsabend*) számolt be, melyet gazdag műsora alapján a szezon vitathatatlanul legsikeresebb rendezvényének tartott.²⁰ Műsor a következő volt: Bella Lajos elnökhelyettes „Chemie der Küche” című előadása; az egylet vegyes karának műsora, karnagy Millner Lajos káplán, Engelsberg: „Meine Muttersprache” kórusmű, alt szólót énekelte Lorenz Walburga; cselőszám Dr. med. Gampl Alajos előadásában felesége zongorakíséretével; egylet férfikórusa Eckert: „Schifferlied”; Weber: „Freischütz” nyitány, zongorán előadták Buresch Karola és Aistleithner Mizi; Tiefenbach Károly humoros előadása; befejezőként pedig az estély a vegyes kar előadásában Rendtwich: „A tánc” fergeteges keringő-rondójával zárult.

Az eredeti „szokott felolvasások” mellett megjelentek tehát azok kulturális programmal kibővített változatai, az egyleti (ill. családi) estélyek. Megszervezésükre a titkár önmagában már nem volt elégséges, ezért külön bizottságot hoztak létre. Ez volt a Vigalmi Bizottság, mely üléseiről jegyzőkönyvet készített, melyek közül sajnos csak néhány maradt fenn. Egy ilyen dokumentum az 1890 decemberében tartott ülés jegyzőkönyve. A bizottság elnöke ekkor Bella Lajos, aki feladatukat már az új típusú rendezvény érdekében így határozta meg: „[...] zene és ének pártolása, társas estélyek rendezése.”²¹ Ez a bizottság gondoskodott a meghívók kinyomtatásáról is. Minden megtartott estély utáni vasárnapon pedig ülést tartottak kiértékelés céljából, melynek eredményeiről a következő választmányi gyűlésen rendszeresen beszámoltak. A bizottságnak ez a működési rendje a

¹⁸ Felvételi jegy. 1876. Soproni Múzeum (SoM), Lsz.: A.73.84.17.

¹⁹ Im katholischen Leseverein. In: OeZ. 24. (1891) 260. sz. 3.

²⁰ Vereinsabend. In: OeZ. 21. (1888) 61. sz. 3.

²¹ Vigalmi Bizottsági jegyzőkönyv. 1890. 12. 26. MNL GyMSMSL, X/246-247. 3. d.

1. kép. Egyleti estély meghívó 1901. (MNL GyMSMSL, X/246-247. 9. d.)

hosszú évtizedek során alig változott. Kezdetben csak férfiak alkották, de hamar rájöttek milyen hasznosak lehetnek a nők rendezvények terén, ezért 1908-tól már nő is lehetett Vigalmi Bizottsági tag.

Az idők folyamán a felolvasás mint archaikus társas forma elvesztette vonzerejét. Az 1908. évi közgyűlésen az elnök arról adott hírt, hogy a „[...] felolvasó estélyeket az elmúlt évben érdektelenség jellemezte.”²² A következő évi közgyűlésen pedig már azt jelentette be, hogy a felolvasások megszűntek, a jövőben csak esetlegesen rendeznek felolvasást. A klasszikus felolvasás, mely a kezdeti időkben az egyleti élet szellemi alapjainak megszilárdítását jelentette, betöltötte feladatát és szép csendben átadta helyét egy kulturális

²² Kjk. 1908. 01. 05. MNL GyMSMSL, X/246-247. 2. d.

szórakoztató programmal kibővített és gyakran tánccal befejeződő egyleti (ill. családi) estélyeknek. Bár sajtóbeszámolók alapján már jóval korábban megjelentek, de az egylet iratanyagában csak 1901-től kezdve találunk ilyen megnevezéssel nyomtatott meghívókat. (Lásd 1. kép)

Kezdetben ezek az egyleti estélyek (ahogy azt az 1. képen látható műsor mutatja) még felolvasással kezdődtek, de már gazdag ének, zene, irodalmi programmal rendelkeztek és tánccal fejeződtek be. Egy 1903 októberében tartott egyleti estély műsorában pedig már az tűnik fel, hogy a felolvasást elhagyták, helyét pedig irodalom foglalta el. Műsor a következő volt: 1) Lovas Miska házassága, elbeszélés, írta és felolvasta dr Nagy András; 2) Dalok az őshazából, énekelte a vegyeskar; 3) Allerlei, előadás, Tiefenbach Károly; 4) P. Lincke: Glühwürmchen Idyll, női kar; 5) Mendelssohn: Abschied vom Walde és Nachtigall, vegyeskar. Igényes program, melyet jól jelez, hogy a Glühwürmchen Idyll (Jánosbogárka) betétdal P. Lincke *Lysistrata* operettjéből való, melynek ősmutatója csupán egy évvel korábban volt Berlinben.

Ekkor már ilyen és ehhez hasonló egyleti (ill. családi) estélyek lettek az egylet szokásos rendezvényei, ahol már nem csak a tagok és hozzátartozóik, de a városi közönség is részt vehetett meghívott vendégként. Ezért a kezdeti időktől fogva havonta megtartott rendezvényszisztémát feladták és 1903-tól a nagyközönség igényeihez igazodva tavaszi és őszi szezont alakítottak ki. A rendezvények éves programját előre kinyomtatták, vagy újságban közzétették, illetve a nagyterem ajtaján, hirdetőtáblán függesztették ki. Egyes rendezvényeiken pedig belépődíjat szedtek. Mivel ezeknek a rendezvényeknek megszervezése már összetettebb feladat volt, ezért erre a célra a már működő Vigalmi Bizottság mellett külön Kultur Bizottságot, valamint Zene Bizottságot is létrehozta. Az egyletnek saját énekkara volt, egy időben karnagyának havi honoráriumot fizettek. Később saját zenekart is szerveztek. Az új rendezvényforma hatásosságát nagyban segítette a nagyterem 1900. évi felújítása, melynek során színpadi dobogót helyeztek el és zongorát is vettek, hogy aztán az 1912. évi díszterem kialakítással és modernizálással²³ egy minden igényt kielégítő katolikus kultúrház legyen rendezvényeik színtere.

Az egylet, mely már korábban is mindig fogékonyan reagált az éppen időszerű katolikus eszmei, irodalmi, zenei, művészeti témák iránt, ezért az 1904-es szabályzatában ezt az affinitását a „kath. irodalom és művészet pártolása” célkitűzésként deklarálta is. E célkitűzésben megfogalmazott témák befogadására és terjesztésére pedig estélyeket rendeztek. Így jelent meg az évek múlása során a kezdeti merev, szinte iskolás jellegű felolvasás helyett a már kulturális programot is tartalmazó egyleti, ill. családi estély, hogy aztán kialakuljon mellette egy új rendezvényforma, a kultúrestély. Rendezvényeknek ezt a tartalmi átalakulását a tagságnak egy valóságos belső igénye váltotta ki, mely ugyanakkor szerencsésen találkozott egy szélesebb városi lakossági igénnyel is.

A kultúrestély tartalmát tekintve igen sokféle lehetett, mert a többségében katolikus irodalmi jellegű műsor mellett találunk közöttük ismeretterjesztő, vagy neveléssel foglal-

²³ Schöberl Miklós: i. m. 415–416.

kozó pedagógiai előadást, de akár úti beszámolót is. Kultúrestélyek szervezésével az egyetlen felvállalt egyfajta kultúrmissziós feladatot, hiszen ez a rendezvénye lett a leggyakoribb és így leghatásosabb eszköze, mellyel a tagság és a város kulturális életében megjelent. Ezt a már kialakult helyzetet így jellemezte Halász Gyula alelnök az 1929-es évről szóló beszámolójában: „[...] az elmúlt évben (tavaszi és őszi szezon) 10 kultúr és 4 családi estély volt. A kultúrelőadásokon – amelyen fővárosi és helybeli írók, szónokok és művészek szerepeltek – megismerték a tagok kath. értékeinket [...]” mert az előadók „[...] mindig a kath. világnézet szemszögéből fejtették ki korunk legégetőbb problémáit, vagy egyéb, az intelligens kath. társadalmat érdeklő aktuális témákat.” Majd az éwertékelést összegezve azt állítja, hogy: „A kath. kör [...] méltán tekinthető városunk egyik legtekintélyesebb, legnemesebb kulturális missziós vezető egyesületének.”²⁴

Kifejezetten kultúrmissziós feladatot töltöttek be azok a kultúrestélyek, melyek jó lehetőséget adtak meghívott személyek, írógárdák soproni bemutatkozására. Példaként álljon itt az 1936. március 28-án első matiné műsorát éppen a Kör dísztermében tartó Pannonhalmi Szemle írógárdája. Az eseményről a Pannonhalmi Füzetek utólag (1998-ban) egy Sopronvármegye napilapban megjelent korabeli cikkekre hivatkozva így számolt be: „Hatalmas közönség érdeklődését keltette fel a Pannonhalmi Szemle írógárdájának [...] szereplése a soproni Kat. Körben. Ott volt többek között Gévay-Wolff Lajos alispán, Sopronyi-Thurner Mihály polgármester, Papp Kálmán felsőházi tag, Fertsak Jenő ny. főispán, Pinezich István dr. országgyűlési képviselő, stb.” A műsor Szigeti Paulin²⁵ vezette énekszámokkal kezdődött. Beszédet mondott Mihályi Ernő,²⁶ aki a Pannonhalmi Szemle hivatásáról beszélt. Utána Magasi Artúr²⁷ verseit szavalta. „A közönség tombolva ünnepelte egy-egy verse elszavalása után.” Ezt Bánhegyi Jób²⁸ Herczeg Ferenc műveinek irodalomkritikája követte, majd Vanyó Tihamér²⁹ pszichológiai témában tartott előadást. Befejezéséért Gál Geláz³⁰ (hegedű) és Jámbor Mike³¹ (zongora) duettjét tapsolhatta meg a hálás közönség, mely így ráadást is kapott. Az est sikerére jellemző, hogy: „Az előadás után éjjel után fél 2-ig ma-

²⁴ Dr. Halász Gyula: Katholikus Kör működése az elmúlt évben. In: Soproni Katholikus Köri almanach. 1930. 125.

²⁵ Szigeti Paulin János (1905–1962) bencés paptanár, 1929–1936 között tanított a soproni bencés gimnáziumban.

²⁶ Mihályi Ernő dr. (1887–1969) bencés papatanár, 1910–1919 között Sopronban. Jelentős soproni helytörténeti írásai vannak. Erről bővebben: Aranykönyv 2002. Szerk.: Sarkady Sándor. Sopron, 2002 138.

²⁷ Magasi Artúr Ernő (1903–1959) bencés paptanár, költő és irodalomtörténész. Ő is tanára volt a soproni bencés gimnáziumnak.

²⁸ Bánhegyi Jób József dr. (1897–1979) bencés pap, főiskolai tanár, irodalomtörténész. Azok közé a pannonthalmi bencések közé tartozott, akik egy baszk kisvárosban élő özvegy Zita királyné gyermekeit, közöttük Habsburg Ottót tanították.

²⁹ Vanyó Aladár Tihamér (1905–2005) bencés pap, főiskolai tanár, hitszónok, egyháztörténész.

³⁰ Gál Nándor Geláz dr. (1899–1983) bencés paptanár, természettudós, ornitológus. Szülőházán emléktáblát helyeztek el.

³¹ Jámbor Mike Miklós dr. (1899–1983) bencés paptanár, karnagy.

A Soproni Katolikus Kör Elnökségétől 15.

Meghívó.

A Katolikus Kör 1936. évi október hó 11-én, vasárnap délután 5 órai pontos kezdettel a Kör dísztermében, a **Győri Katolikus Kör tagjainak közreműködésével**

Irodalmi délutánt

rendez, melyre a t. Címet és családját tisztelettel meghívja és megjelenését szeretettel elvárja az Elnökség.

~~*

MŰSOR:

1. **Weber:** Oberon nyitány, előadja a *Győri Katolikus Kör zenekara*, vezényel dr. Dalló Gyula vármegyei aljegyző.
2. **Gábrriel Gotthárd,** a *Győri Katolikus Kör elnöke* üdvözlő a „Civitas fidelissima”-l.
3. **Harsányi Lajos** c. kanonok, a *Kisfaludy és Petőfi Társaságok tagja*, költeményeiből ad elő.
4. **Dr. Jordán János** gyárigazgató, a *Győri Katolikus Kör alelnökének* előadása: „Katolikus ember a közéletben.”
5. **Puccini:** „Tosca Imája”,
Lehár: Részletek a „Mosoly országá”-ból. Előadja: *Jordán Margit* okl. tanárnő, énekművész, zongorán kíséri: *Fáber Anna* zeneiskolai tanárnő.
6. **Dr. Valló István** győri polgármesterhelyettes előadása: „A modern korszellem.”
7. **Dohnányi Ernő:** „Pierrot látolya” c. műtéből keringő, előadja a *Győri Katolikus Kör zenekara*, vezényel dr. Dalló Gyula.

Vendégeket szívesen látunk!
Belépés teljesen díjtalan!

Rábaközi Nyomda, Sopron.

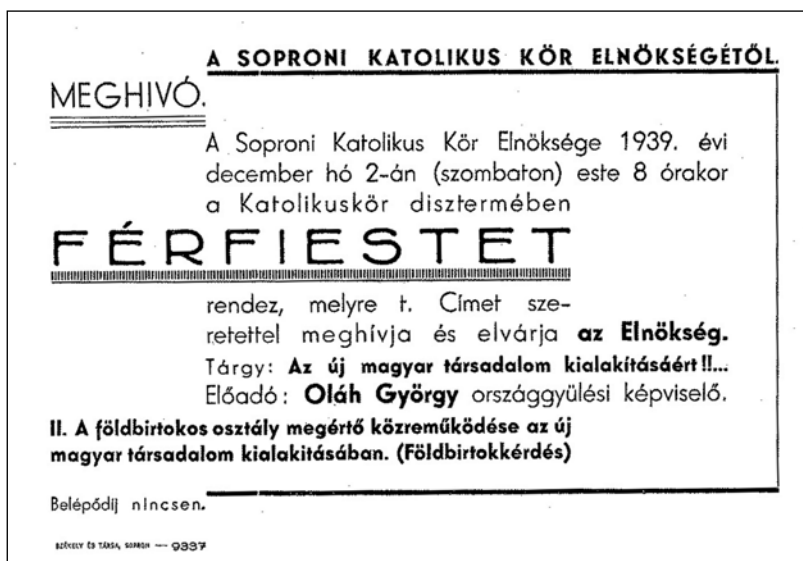
2. kép. Irodalmi délután meghívó 1936. (MNL GyMSMSL, X/246-247. 9. d.)

radt együtt a vendégekkel a közönség egy része, többek között a polgármester és az alispán.³² Érdemes a szereplő személyeket közelebbről megismerni, hiszen azok a korabeli kulturális életnek tekintélyes egyéniségei voltak.

Ugyancsak kultúrestélyen mutatkozott be az egylet testvérszervezete, a Győri Katolikus Kör. A rendezvény programját a 2. képen látható meghívón olvashatjuk. A műsor Harsányi Lajos³³ papköltő személyes bemutatkozására is alkalmat adott.

³² *Hegedűs József Odó OSB:* Bencés irodalmi élet Pannonhalmán a két világháború között. In: Pannonhalmi Füzetek 43. (1998) 29–30.

³³ Harsányi Lajos (1883–1959) pap, Corvin-koszorús író és költő. A két világháború közötti korszak nagy papköltőinek (Sik Sándor és Mécs László) harmadik tagja. Emlékére a patonai templom falán 2007-ben emléktáblát helyeztek ki.

3. kép. Férfieste meghívó 1939. (MNL GyMSM–SL, X/246–247. 9. d.)

A felolvasó estéylek közben nem szűnnek meg véglegesen, mert hosszabb-rövidebb kihagyással, más formában és tartalommal, de már mint nyilvános rendezvények, férfiesték néven (lásd: 3. kép) a meghívókban meghatározott, általában társadalmi témában elhangzó előadásokkal visszatérnek az egyesület rendezvényei közé, és ezzel a klasszikus felolvasás átalakult közéleti fórummá.

Különösen 1925 után lett jellemző, hogy a kultúrestélyek mellett ezek a férfiestek adták az egyesület programjának súlypontját. Ezzel ezek a férfiestek jelentették az alapítói küldetés szándékának³⁴ megvalósítása érdekében létrehozott leghatásosabb eszközüket. Gyakran valamilyen éppen aktuális társadalmi, politikai, erkölcsi kérdés volt a téma. Az 1934-es programtervükben már havonta tartottak ilyen férfi estéylet.³⁵ Még 1943-ban a belügyminisztériumnak küldött jelentésben is találunk négy ilyen férfiestéről szóló közlést. Ezeknek a férfi estéleknek kialakult egy szűkebb körű változata is fehérszatalos összejövetel formájában. Ezek az összejöveteleken aztán a vezetőség meghívott városi prominens személyekkel együtt vitatott meg egy-egy fontosnak tartott aktuális kérdést. Ily módon lettek ezek a fehérszatalos összejövetelek a férfiestékekkel együtt az egyesület közéletet alakító társadalmi, politikai, ideológiai fórumaivá.³⁶

Szokásos rendezvényeik közül a hitéleti rendezvények kezdetek óta az egyesületnek, mint vallási közösségnek a hitélet közös gyakorlását szolgálták.

34 Lásd: *Schöberl Miklós*: i. m. 429.

35 Gazdag programot állított össze a Kat. Kör a téli időnyre. In: *Soproni Hírlap*. 21. (1934) 238. sz. 5.

36 Ezzel a témával az V. fejezetben foglalkozom majd.

A lelki napokat húsvéti előkészületi időben a nagybőjtben szokták megtartani három napos (*triduum*) lelkigyakorlat formájában, mely nagycsütörtöki közös szentáldozással zárult. Részvétel az egylet vezetői és a választmány számára elvárás volt. A tagok a katolikus összetartozás bizonyosságául önkéntesen jelentek meg. A megjelenés egyébként nem volt testületi formációhoz, bevonuláshoz kötve, de a vezetők és tagok igyekeztek egységes szervezatként megmutatkozni. A lelki napokat, ha nem az egylet szervezte saját helységükben, akkor testületileg előre bejelentkezve csatlakoztak valamelyik templomban éppen sorra kerülő húsvéti lelkigyakorlathoz.

Zarándoklatokat is minden évben tartottak. Mariazell, Loretó, Kismarton, Maria Schütz, Fraknó, Kőszeg, Kópháza, Pannonhalma voltak a gyakoribb zarándoklati célok. Ezekben a zarándoklatokon is az egylet testületileg mutatkozott meg, noha saját zászlója nem volt. Vallásos ünnepek megtartása egy közösség számára mindig a hitéletbeli összetartozás igazolásának lehetőségét adják, ezért az egylet rendszeresen demonstratív részt vett a két nagy katolikus ünnepkör húsvét és karácsony templomi rendezvényein.

Szokásos rendezvényeik közül a szórakoztató és kikapcsolódást jelentő összejöveteleik azok a rendezvények voltak, melyek a tagok közösségi életének megélésére az általános társadalmi szokáshoz igazodva adtak lehetőséget.

Szilveszteri és farsangi multságok az egylet kezdetek óta évente megtartott rendezvényei közé tartoztak. Példaként a 4. képen az 1903-as farsangi multság meghívóját láthatjuk. Ezek a rendezvények a tagok és meghívottak kikapcsolódását és kulturált szórakozását szolgálták, de egyleti bevételképző feladatuk is volt. Rendeztek olykor olyan szórakoztató műsoros, táncos, gyakran tombolával kiegészített ún. jótékonyági estélyeket is, melyek bevételét teljes mértékben jótékony célra szánták. Ezekről a bevételt jelentő rendezvényekről később az egylet anyagi helyzetével foglalkozva a III. fejezetben a pénztárosi jelentések alapján számolok majd be részletesebben.

Közös kirándulások iránt az igény akkor jelentkezett, amikor fő rendezvényük számára bevezették az őszi és tavaszi évadot. Különösen 1930-tól lett annyira közkedvelt, és nemcsak a tagság, de a város lakói körében is, hogy szervezésük érdekében Kirándulási Bizottságot kellett létrehozni. Példaként álljon itt az 1935. évre tervezett 12 kirándulás: máj. 10. Celldömölk–Sághegy; jún. 3. Maria Schutz am Semmering; jún. 17. Rozália; júl. 1. Brennergbánya–Erdei kápolna; júl. 15. csónakkirándulás a Fertőn; júl. 29. Istenszéke – Donáti kápolna; aug. 12. Léka–Kirschlag–Blumau; szept. 2. Lánzséri várrom; szept. 8–9. Esztergom; szept. 23. Brennergbánya–Todl–Vadkanárok; okt. 7. Mithras barlang–Rákosi köfeytő–Balf fürdő. okt. 21. Istenszéke. A július 29-i kirándulás pedig a következő program szerint zajlott le: Találkozás ¾ 8 óraker Erzsébet-kert, útirány Fáberrét, Hétbükkfa, Ferenc forrás, Gyertyán forrás, Istenszéke, Donáti kápolna, visszafelé Mesterkereszt, Muck-kilátó, Sopron. Vezető: Szántó Mihály. Kirándulásaik között szerepeltek persze távolabbi célok is pl. Zirc, Kőszeg, de volt többnapos utazással járó kirándulás pl. Wachau.

Szokásos rendezvényeik közül az ünnepi rendezvények az egylet életében kezdetek óta a közösségük identitása melletti kiállásban, összetartásban megmutatkozó erejét reprezentálta.

4. kép. Farsangi multság meghívója 1903-ból. (MNL GyMSMSL, X/246-247. 9. d.)

Világi ünnepnapokon az Új utcai otthonukra zászlót helyeztek ki. Gácsér József alelnök, bencés paptanár 1913. évi javaslata szerint ezek a napok akkor a következők voltak: március 15.; április 11.; június 8.; augusztus 18.; augusztus 20.; október 4.; október 6.; november 19. Ebben a felsorolásban, mely jól mutatja az egylet korabeli felfogását, megtaláljuk I. Ferenc József magyar király megkoronázásának, születésnapjának, névnapjának, Erzsébet magyar királyné névnapjának, Szent István királynak, valamint az aradi vértanúk ünnepe mellett, az „áprilisi törvények” hivatalos és március 15. ekkor még nem hivatalos ünneplését is. Az egylet által megtartott világi ünnepek az idők folyamán aztán jelentősen megváltoztak. Tanulságos lehet azonban március 15-ét kiemelve megvizsgálni

hogyan viszonyult az egyesület ehhez az ünnephez. A kezdeti időkről ugyan kevés információ van, de sajtóforrásokból kideríthető, hogy az egyesület az 1800-as évek utolsó évtizedeiben egyáltalán nem tartotta ezt az ünnepet, miközben a városban néhány iskola, vagy egyesület már megtette azt. Az egyesület konzervatív, uralkodó hűségű, közjogi értelemben kiegyezés párti orientációja ebben az időben nem igényelte március 15. megünneplését. A vezetőség ezzel bizonyára „[...] az uralkodó iránti lojalitás szempontjából mindenképpen kényes és konfliktusokat rejtő [...]”³⁷ helyzetet kívánta elkerülni. A századforduló és az azt követő évek változásainak hatására azonban a tagságban felerősödött az önálló magyar nemzeti öntudat. Jegyzőkönyveiből dokumentálható március 15-ével kapcsolatos első bejegyzés éppen egy ilyen esetről szól. 1906-ban ugyanis huszonkét tag aláírásával ellátott beadványt nyújtott be, hogy a „nemzeti újjáébredés ünnepét” egy nyilvános rendkívüli estélyen tartsák meg. A vezetőség még hezitált és választmányi gyűlésen „[...] a közviszonyokra való tekintettel [...]”³⁸ leszavazták a beadványt.³⁹ Helyette egy szokásos egyesületi estélyen ünnepeltek Vellansitz Viktor dr. egyesületi tag hazafias előadásával és a vegyeskar Himnusz és Szózat éneklésével. Következő évben polgármesteri felszólító levélnek eleget téve a Halász utcai Petőfi-emléktábla leleplezésénél a várossal közösen ünnepeltek koszorú elhelyezésével. Rendszerint azonban külön házi ünnepséget tartottak a tagság és meghívottak számára. Ezeket saját körükből való, ritkábban meghívott prominens személyek mondták az ünnepi beszédet, melyet verssel, énekkel, zeneszámokkal kiegészített kulturális műsor követett. 1924-től kezdve az egyesület jegyzőkönyveiből dokumentálható módon már évente így ünnepeltek, azaz március 15. a magyar szabadság ünnepe lett az egyesület számára is. Erre példaként álljon itt az 1930. évi ünnepelés, melyről ezt olvashatjuk: „A magyar szabadság ünnepén az emlékbeszédet Kurcsy János dr. v. elnök mondta, aki ügyes érveléssel vont érdekes tanulságokat a 48-as eseményekből a mai állapotokra. Ifj. Thurner Mihály díszmagyarban fiatal hévvel előadott Petőfi: Nemzeti Dalával; Krupec Ervin: Petőfihez c. költemény elszavalásával és Last Vilmos: A magyar dal c. melodrárával megérdemelt tapsot kapott. Concordia dalárdájának Hiszekegye és hazafias dalai, továbbá az egyesületi zenekarból alakult quartett Szerenádja igen tetszett a nagyszámú közönségnek. Az ünnepség a Himnusz akkordjaival zárult be.”⁴⁰ 1939-től a TESZ⁴¹ javaslatára a szövetség rendezvényéhez csatlakozva ünnepeltek.

³⁷ M. Lovas Krisztina: Ki mire emlékezett március 15-én a dualizmus korában? In: Századok. 151. (2017) 6. sz. 1223.

³⁸ Belpolitikai válság, az ország nyugalmát ezekben az években feldúló sztrájkok, zavargások, szakszervezeti megmozdulások Sopronban is megjelenő feszültségkeltő hatása. Úgy tűnik, az Irodalmi Kör ez nem zavarta, mert ők ebben az évben a kaszinó nagytermében egy jólsikerült márciusi ünnepséget rendeztek. (Einen inposanteren Verlauf nahm die Märzfeier des „Irodalmi Kör.” In: OeZ. 39. (1906) 61. sz. 3.)

³⁹ Vjk. 1906. 02. 21. MNL GyMSMSL, X/246-247. 2. d.

⁴⁰ Soproni Katolikus Élet 2. (1930.) 4. sz. 62.

⁴¹ TESZ = Társadalmi Egyesületek Szövetsége. Célja: a nemzetépítő szervezetek összefogása, a magyar haza egyetemes érdekeinek szolgálata, a keresztény erkölcs védelme, a hazafias szellem ápolása. In: Magyar Katolikus Lexikon.

1903 MEGHÍVÓ

a folyó évi november hó 15-én megtartandó

Deák-ünnepélyre.

Műsor:

1. Megemlékezés Deák Ferenczről. — Irta és felolvassa: *Mészáros Lambert tanár.*
2. a) Magyar király-hymnus
b) Szent az érzet . . . } Vegyeskar.
3. BEETHOVEN: V. Concert. (Es-dur.) — Zongorán előadják: *Fuchs Pálné és Cseglédy Gyula.*
4. MINKE BÉLA: A haza bölcse. — Szavalja: *Skerlán Gyula.*
5. a) Repülj fecském . . . } Vegyeskar.
b) Esti dal

Kezdeté esti 7 óraker. — Anfang 7 Uhr Abends.

5. kép. Deák emlékünnepelely meghívója 1903. (MNL GyMSMSL, X/246-247. 9. d.)

Világi ünnepeken kívül rendeztek még olyan emlékünnepepegeket, melyeket az egy-let vezetése gyakran használt fel egy-egy jeles eseményről, vagy személyről történő megemlékezésre.

1903-ban két ilyen estét is rendeztek. Szokásos úri estélyükön március elsején, melyen nők részvételt is lehetővé tettek, XIII. Leó pápa 25 éves jubileumát ünnepelelték meg. Az ünnepe beszéd után elhangzott a Pápai himnusz, majd kultúrműsor következett. Ebben német szavalat és német énekszám mellett már magyar szavalat is volt. Az estét a Magyar himnusszal zárták.

A másik emlékünnepepegre Deák Ferenc születésének centenáriuma adott alkalmat. Ennek a meghívóját látjuk az 5. képen. A műsorban az ünnepeletről két programponiban

emlékeztek meg: Meszlényi Lambert⁴² ünnepi beszéde⁴³ és Skerlán Gyula⁴⁴ szavalata. A vegyeskar előadásában elhangzott „Magyar király-himnusz”⁴⁵ egy királydicsőítő mű, míg a másik kórusmű⁴⁶ hazaszereztetről szólt. Karnagy: Czeglédy Gyula zenetanár, a Szt. Mihály-templom orgonistája, az egylet tagja. A 3. műsorszám egy Beethoven-zongoraverseny,⁴⁷ mely nagy hangversenytermek gyakori műsora, bár itt csak a zongoraszólók hangozhattak el. Az ünnepséget „Repülj fecském...” és „Esti dal” című kedvelt népdal kórusművekkel zárták.

Ünnepi rendezvénnnyel emlékeztek meg IV. Károly király haláláról 1923. januári közgyűlésükön. Leleplezték a díszteremben kifüggesztett királyképet, melyet az egylet tagja Steiner Rezső akadémiai festő külön erre a célra festett meg. Az eseményt megírták Zita királynénak, akinek kérésére a jól sikerült képből még egy példányt is készítették, és el is küldtek számára. A festmények árát adományok gyűjtéséből fedezték. Ennek, az országban egyébként első megemlékezésnek a megrendezése egy kényes politikai helyzetben és nehéz anyagi körülmények mellett, az egylet bátor és áldozatkész kiállásáról tanúskodik.

A jezsuita P. Fényi Gyula (1845–1927) soproni születésű híres csillagász emléktábla kihelyezését 1935-ben az egylet kezdeményezte,⁴⁸ de a város áldozatkészségéből valósult meg. Az avatási ünnepségen az egylet teljes vezetősége mellett jelen voltak a tagok is nagy számban. Az ünnepi beszédet Gábor Géza dr. az egylet alelnöke mondta, melyből álljon itt egy részlet, melyben a tudós csillagász tevékeny életének történelmi hátterét jellemezte. Akkor „[...] amikor a felvilágosodás viharagvai elérték a fehér ember szörnyű kataklizmáját [...] amikor kitermelte a liberalizmus a szabaderkölc [...] és profitéhség embertelenségét [...] amikor fantomként elő-előtűnt a vörösember arca [...] akkor a tudós [...] égre emelte szemét és a kis játékeit űző, önző, kicsinyes föld éltetőjét a Napot figyelte.”⁴⁹

Ugyancsak ünnepséget rendeztek például 1936-ban, melyen Julián barát domonkos szerzetesre emlékeztek, aki keleti expedíciója során megtalálta Magna Hungáriát, a magyarok őshazáját. Az ünnepségre szerencsés hazatértének 700-ik évfordulója adott alkalmat.⁵⁰ Az ünnepség műsorában (lásd 6. kép) két tekintélyes személy emlékezett meg Juli-

⁴² Meszlényi Lampert (1874–1950) bencés paptanár, Sopronban 1902–1905 között, ekkor az egylet tagja.

⁴³ *Meszlényi Lampert*: Deák Ferenc emlékezete. In: Soproni bencés főgimnázium értesítője 1903–1904. 19–26. SoM, Lsz.: A.73.1.45.

⁴⁴ Skerlán Gyula (1876–1938) tanár, Szt. Mihályról címzett rom. kat. Népiskola igazgató, egylet tagja.

⁴⁵ Jókai Mór „Magyar Királyhimnusz” című versét Erkel Ferenc zenésítette meg. Egy budapesti templomszentelésen I. Ferenc magyar király előtt mutatták be.

⁴⁶ Séner János szekszárdi karnagy műve.

⁴⁷ Beethoven 5. (Esz-dúr) zongoraversenyét „Császár” zongoraversenynek is nevezik.

⁴⁸ Kjk. 1936. 01. 19. MNL GyMSMSL, X/246-247. 3. d.

⁴⁹ *Dr. Gábor Géza*: Fényi Gyula SJ. In: *Katholikus Élet* 7. (1935) 3. sz. 3–4. Ez az idézett gondolatsor 85 évvel ezelőtt hangzott el. Meglepő szóhasználata mégis aktualitással bír, hiszen jól mutatja a tudós példáján keresztül nemzetünk mai helyzetét a világban. Témánkkal kapcsolatban pedig azt világítja meg, mekkora veszteséget hozott az az ideológia, mely nemcsak az egylet megszűnését jelentette, de közgondolkodásunkból is hosszú időre kitorölt minden e fajta „múltidézt.”

⁵⁰ Ez az évforduló a revíziós lázban égő országban másokat is inspirált. A fővárosban felállították Julián barát bronzszobrát, Kodolányi János pedig megírta „Julián barát” című regényét.

A SOPRONI KATHOLIKUS KÖR ELNÖKSÉGÉTŐL. 19.

A Katolikus Kör 1936. december hó 6-án, vasárnap este
8 órai pontos kezdettel, a Kör dísztermében

„Julián barát“ emlékünnepeélyt

rendez, melyre a t. Címet és családját tisztelettel meg-
hívja és megjelenését szeretettel elvárja

AZ ELNÖKSÉG.

M Ű S O R :

1. *Demény—Madách*: Toborzó.
Vincze Zsigmond: Szép vagy, gyönyörű
vagy Magyarország. Előadja
a *Soproni Magyar Férfidalkör*,
vezényel Téby Mihály karnagy.
2. *Dsida Ottó* ny.kir. tankerületi főigazgató,
az Actio Catholica országos
alelnökének előadása: Julián
barát történelmi jelentősége.
3. *Schubert*: Ave Mária.
Brahms: 5. magyar tánc. Gordonkán
előadja: *Pancsovai Graff Vilmos*,
a Soproni Zeneiskola
tanára, zongorán kíséri: *Ger-
ronay-Kossow Mária*.
4. *P. Badalik Bertalan*, a Szent Domo-
kos rend tartományfőnökének
előadása: Julián barát emléke.
5. *Rubinstein*: Melodie.
Popper: Polonaise de concert. Gor-
donkán előadja: *Pancsovai
Graff Vilmos*, zongorán kíséri
Gerronay-Kossow Mária.
6. *Demény — átirat*: Nem lesz minden-
kor így... (XVIII. századbeli
dal). Ellopták a szívemet...
Elhervadt a rózsza... Előadja a
Soproni Magyar Férfidalkör,
vezényel Téby Mihály karnagy.

Vendégeket szívesen látunk! A belépés teljesen díjtalan.

STYKELY ÉS TÁRSA SOPRON

6. kép. A Julián barát emlékünnepeély meghívója, 1936. (MNL GyMSMSL, X/246-247. 9. d.)

án barát emlékére és történelmi szerepéről. A változatlanul igényes zenei számok mellett pedig ott látjuk Vincze Vilmos⁵¹ „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország” című dalát, mely a kor leghazafiasabb dalai közé tartozott.

A példaként felsorolt emlékünnepeések, melyek belső igényből fakadtak, jól jelzik az egyesületnek éppen aktuális társadalmi, politikai orientációját. Erre kezdetben császár, király, pápa hűségű klasszikus katolikus konzervatív felfogás volt a jellemző, hogy aztán egy átmeneti időszakot követően a 1920-as évektől némi rojalista nosztalgiával kezdődő vegyes rövid szakasz után egyre erősödő keresztény nemzeti eszme legyen az uralkodó.

⁵¹ Vincze Vilmos (1874–1935) zeneszerző egyik operettjének dalbetéte a „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország.” Szövegét Kulinyi Ernő (1893–1945) jogot végzett újságíró, színikritikus, librettista írta.

Az egyleti étellel kapcsolatban belső ünnepeket tartottak. Ezek egy részét díszközgyűlés formájában rendezték meg. Az első ilyen, jegyzőkönyvben dokumentált díszközgyűlés megtartására 1901. december 8-án Póda Endre városplébánosi és ezzel összekapcsolva egyleti elnöki 25 éves jubileuma adott alkalmat. Az ünnepségre mise után délelőtt fél tizenegykor a zsúfolásig megtelt egyleti díszteremben került sor. A meghívott vendégek között ott voltak az evangélikus és zsidó egyház képviselői is. A Himnusz eléneklése után Rohn Nándor köszöntő beszédet mondott magyarul. Felsorolta Póda műveit, melyeket, mint pap, várospolgár, hivatalnok, előljáró, író, privát ember, jó barát tett. Ezután a német nyelvű ünnepi beszédében Bella Lajos huszonöt éves visszatekintésben méltatta Póda tevékenységét. Végül Póda köszönő szavai után a Szózat eléneklésével fejeződött be az ünneplés. Az OeZ. egészhasábos cikkben számolt be az ünnepségről.⁵²

Ezt az ünnepet sajnos hamar gyászünnepség követte. 1902. február 3-án váratlanul meghalt Póda Endre. Még aznap gyászkeretes jegyzőkönyv készült a rendkívüli gyűlése-ről. Harminc napos gyászt rendeltek el, minden rendezvényt szüneteltettek. A temetésre babérkoszorút rendeltek, fehér selyemszalaggal: „Szeretett és felejthetetlen elnökének a Soproni Kath. Olvasóegylet” felirattal. Az egylet a temetést követő vasárnapon február 9-én délelőtt 10 órakor saját otthonában rendezte meg gyászünnepségét. Bevezetőt Tálos István dr. (ügyvéd, Konvent ügyésze, néppárti országgyűlési képviselő) tartotta, ő 1897. december 8-óta volt alelnöke az olvasóegyletnek, majd Bella Lajos magyar és német nyelven mondott gyászbeszédet. Ezután az egylet vegyes kara gyászdalt adott elő Würditsch karnagy vezetésével. Zárszót Tálos István mondott.

Az egylet 40 éves jubileumának megünneplésére Schügerl Gyula⁵³ választmányi tag az 1905. évi közgyűlésen tesz szóbeli javaslatot. Mivel ő egyben hamarosan a Püspökházba költöző másik „lakónak,” a frissen alakult Soproni Férfiak Mária Kongregációjának az elnöke is, eme egyesület nevében írt levelében egy közös katolikus nagygyűlés formájú rendezvény tervét vázolta fel. A választmány ezt nem fogadta el, és a novemberi ülésén határozatot is hozott: *„Tekintettel az áldatlan politikai viszonyokra⁵⁴ [...] az egylet 40 éves jubileumát csak egyleti estély keretében [...]”*⁵⁵ saját helységében december 10-én tartja meg. A program is egyszerű: délelőtt 10 órakor közös hálaadó mise a Szt. György-temp-lomban, este 7-kor pedig estély, melyen a titkár az egylet történetét ismertette.

Díszközgyűlésen ünnepelte meg az egylet 1913. január 12-én a felújított otthonuk megnyitóját, de ez a jegyzőkönyv sajnos nem található. A január 2-án tartott választmányi gyűlésen viszont az előkészületekről ezt olvashatjuk: *„Miután az egyesület épülete teljesen átalakított, s a munkálatok befejezés felé közelednek, január 12.-én ünnepélyes megnyitás lesz. A megnyitó ünnepélyt a délutáni díszközgyűlés és bankett vezeti be. Este lesz az ünne-*

⁵² Die Jubiläumsfeier zu Ehren unseres Stadtpfarrers. In: OeZ. 34. (1901) 284. 3.

⁵³ Schügerl Gyula dr. (1879–1921) pap, hitoktató, a Soproni Férfiak Mária Kongregációja egyik megszervezője.

⁵⁴ Belpolitikai válság, az ország nyugalalmát ezekben az években feldúló sztrájkok, zavargások, szakszervezeti megmozdulások Sopronban is megjelenő feszültségkeltő hatása.

⁵⁵ Vjk.1905.11.02. MNL GyMSMSL, X/246-247. 2. k.

pi hangverseny, melynek műsoros számai előtt elnöki megnyitó és ünnepi prólóg lesz. A zenei rész elintézését Valker István egyll. karmester volt szíves elvállalni. A megnyitó ünnepségre az ünnepélyt követő tánc miatt cigányt is fogad fel az elnök [...]”⁵⁶ Az ünnepségről az OeZ. részletesen beszámolt. Ebből a cikkből⁵⁷ tudjuk meg a díszközgyűlésen megjelent prominens személyek névsorát (főispán, polgármester és helyettesei, városvezetőségi tagok, katonaság képviselői, konventelnök, árvaház vezetői) ami azt mutatja, hogy ez az esemény a közélet számára is mennyire fontos volt, hiszen egy korszerű kultúrházzal gazdagodott a város. A felújított helységek beszentelését az elfoglaltsága miatt távol lévő püspök megbízásából Zehetbauer Ottó⁵⁸ városplébános tartotta. Megnyitó beszédet Bermann Géza⁵⁹ elnök mondott, melyben röviden vázolta az egylet és a felújítás történetét, megköszönve a püspök anyagi támogatását. Ezután a városplébános is üdvözölte a jelenlévőket, majd miután hosszabb beszédben méltatta Várady püspök érdemeit, ünnepélyesen leleplezte annak Feichtinger Mátyás káplán egylet tagja által festett portréját. Az ünnepség este telt ház mellett folytatódott. A jelentősen, két méterrel, megnövelt belmagasságú pompásan feldíszített nagyterem és az 1200 gyertya fényét adó villanyvilágítás a jelenlévők ószinte csodálatát váltotta ki. Az est gazdag műsorú koncertjét tánc követte.

Az egylet 60 éves jubileumát a belsőleg átépített ház megnyitásával együtt az 1925. december 6-án tartott díszközgyűlésen egyszerre ünnepelte meg. Program: 10 óraker közös mise, utána 11 óraker Mohl Adolf címzetes apátkanonok megáldja az egylet helységeit. Délután 5 óraker estély, melynek műsora: 1. Hunyadi induló (5. h. gy. ezred vonószzenekara) 2. Megnyitó (Kurcsy⁶⁰ elnök) 3. Az egylet 60 éve, ismertetés (Gábor Géza dr.) 4. Énekszám (Soproni Férfidalkör) 5. Ünnepi beszéd (Hindy Zoltán dr. Központi Kat. Kör elnök) 6. Felolvasás, szavalat 7. Zárszó (Kurcsy elnök) 8. Himnusz. Utána vacsora, a menü 22 000 K, sajttal együtt 25 000 K. Meghívott vendégek: győri, szombathelyi, zalaegerszegi, csornai kat. kör képviselői, a város és vármegye vezetősége, az Evangélikus Hittudományi Kar dékánja, az ev. hitközség képviselője.

Az egylet 70 éves jubileumi ünnepségének gondolata az 1935 januárjában tartott közgyűlésen merül fel először. Halász Gyula dr. főtitkár hosszas beszédben visszatekintve az elmúlt 70 évre egy küzdelmes történelmi háttérrel vázolt fel: „70 év nagy idő mindenképpen. De különösen akkor, ha ez két ellentétes világnézet ütközőjébe esik. [...] A múlt század hatvanas éveiben már a liberalizmus teljes diadalát üli [...] A félrevezetett tömeg [...]” pedig azt a „[...] politikai irányt emeli uralomra, mely azonnal nagy ellenfele az Egyházzal törekszik leszámolni.”⁶¹ Az egylet ebben a küzdelemben kívánt a katolicizmus védőbástyája lenni.

⁵⁶ Vjk. 1913. 01. 02. MNL GyMSMSL, X/246-247. 1. d.

⁵⁷ Einweihung des neuen Heims des kat. Lesevereins. In: OeZ. 45. (1913) 10. sz. 2. (Az egylet hivatalos neve ugyan 1904 óta már Katolikus Kör, de a német sajtóban még sokáig Leseverein = olvasóegylet név a használatos.)

⁵⁸ Zehetbauer Ottó dr. (1856–1915) városplébános, Kör vezetőségi tagja.

⁵⁹ Bermann Géza (1871–1938) posta műszaki igazgató, Kör elnöke.

⁶⁰ Kurcsy János dr. (1874–1940) vármegyei főjegyző, Kör elnöke.

⁶¹ Kjk. 1935. 01. 27. MNL GyMSMSL, X/246-247. 3. d.

A beszéd után Gábor Géza dr. alelnök javasolta, hogy az *Actio Catholica*⁶² keretében a tervezett nagyszabású katolikus napok rendezvényei között a katolikus egység demonstrálására a Katolikus Konvent 60 éves jubileumával együtt ünnepelje meg az egylet saját 70 éves jubileumát. Ezt a javaslatot el is fogadták és 1935. december 15-én a Konventtel közös díszgyűlést tartottak. A fővárosi vendégek még előző nap szombaton délben sínautóval érkeztek meg. Ebéd az egylet otthonában. Este 8 órára zsúfolásig megtelt az egylet otthonának díszterem. Püspök megérkezése után megkezdődött a kultúrest. Nyisztor Zoltán dr. (pápai kamarás, a Magyar Kurír szerkesztője) a szociális front programjáról beszélt. Ez az előest Desseffy Bella⁶³ és Graff Vilmos énekszámáival zárult. Vasárnap reggel 9 órakor ünnepi püspöki mise a Dómtemplomban. Ezután az ünnepségsorozat a Konvent Petőfi téri dísztermében püspök, polgármester és számos prominens vendég jelenlétében közös díszközgyűléssel folytatódott. Program a következő: Pápai himnusz, előadja a Concordia férfidalárda. Megnyitó beszéd, tartja Pinezich István dr.⁶⁴ konvent elnök. Előadás a katolikus elemi iskolákról és a Konvent szerepéről, elmondja Szkerlán Gyula kat. népiskola igazgatója. Polgármesteri köszöntőt mond Sopronyi Thurner Mihály,⁶⁵ melyből álljon itt egy mondat, melyet a jegyzőkönyv is megőrzött: „60–70 év óta tudja a város minden polgára, hogy hitetlen polgár nem jó polgár és a hívő polgár támasza a városnak, az országnak egyaránt.”⁶⁶ Köszöntő után a TESZ helyi elnöke kitüntetésekkel adott át, majd Halász Gyula dr. „Képek a soproni katolikus kör életéből” címen vázolta fel röviden az egylet 70 éves múltját. Ennek zárszavában kijelöli, hogy: „Legyen a katolikus kör városunk katolikus értelmiségének találkozó helye. Onnan induljon ki a társadalom minden rétegébe az új lelkesítést formáló élharcos gárda, melynek legszentebb hivatása: krisztusi szellemben újra keresztelni a liberalizmustól elposványosodott közéletet.”⁶⁷ Az ünnepség a Concordia előadásában a Himnusz eléneklésével zárult.

A 75 éves jubileum megünneplésére 1940. május 2-án tartott díszközgyűlésen került sor, melynek meghívóját a 7. képen látjuk.

⁶² Actio Catholica (Katolikus Akció, röviden AC) XI. Pius kezdeményezésére megalakult nemzetközi szervezet, amely a katolikus egyesületeket, mozgalmakat stb. fogta össze. A magyarországi AC-t 1935-ben hozták létre.

⁶³ Desseffy Bella (1896–1975) a Magyar Királyi Operaház magánénekes, „Sopron csalogánya,” férje Horváth József zeneiskola igazgatója.

⁶⁴ Pinezich István dr. (1879–1962) ügyvéd Konvent elnöke, Kör ügyésze.

⁶⁵ Sopronyi Thurner Mihály (1878–1952) jogász, polgármester, a Kör vezetőségi tagja, nyugdíjasként a Konvent elnöke lett (1941–1942). (Az I. fejezetben pontatlan 105-ös lábjegyzet korrigálása.)

⁶⁶ Dkjk. 1935. 12. 15. MNL GyMSMSL, X/246-247. 3. d. Ma egy polgármestert ilyen mondatért „megköveznek,” akkor nem, mert eleven történelmi tapasztalatból igaznak tartották. De épphogy eltelt 10 év és nagyot „fordult” a világ. Ezt Thurner Mihály polgármesternek is a „tudomására hozták,” megfosztva őt állásától és díszpolgárságától, ami kegyetlenül, de fonák módon, mégis pontosan idézett mondatának adott igazat. Több mint 50 évnél kellett elteltie, hogy rehabilitálják.

⁶⁷ Halász Gyula dr. beszédének kézzel írt 13 oldalas szövege. MNL GyMSMSL, X/246-247 8. d. Vegyes iratok.

7. kép. Meghívó a 75 éves jubileumi ünnepségre. (dr. Tóth József körí főtktár hagyatékából, fiának dr. Tóth Györgynek szíves közreműködésével.)

Az ünnepség rendje szerint délelött fél 10-kor gyülekeztek az egylet épületében, majd átvonultak testületileg a Dómtemplomba, ahol 10 órakor hálaadó szentmisén vettek rész. A díszközgyűlés 11-kor kezdődött a Konvent Petőfi téri dísztermében. Ennek programja: „1. Pápai himnusz, közének, 2. Megnyitó, mondja: Feichtinger Mátyás c. apát körí elnök, 3. Képek a Katolikus Kör életéből, felolvassa dr. Tóth József⁶⁸ főtktár, 4. Ünnepi beszéd, mondja: Hindy Zoltán Központi Katolikus Kör kiküldötte, 5. Üdvözlések, 6. Zárszó, mondja Feichtinger Mátyás c. apát egylet elnöke, 6. Himnusz, közének.” A díszközgyűlés után az egylet otthonának dísztermében közös ebéddel fejeződött be az ünnepelés. A jubileum alkalmából a vezetőség tagjait bemutató tabló is készült. (Lásd 8. kép.)

Ezek az impozáns külsővel és gazdag tartalommal megrendezett belső ünnepségek, melyekről a sajtó minden alkalommal elismerően számolt be, jó lehetőséget adtak arra, hogy az egylet a város polgárai előtt a katolikus erők jelenlétét demonstrálja.

Rendkívüli rendezvények azok a szokásostól eltérő rendezvények voltak, melyek megszervezését és lebonyolítását az egylet szűkebb-tágabb környezetének valamilyen társadalmi, politikai aktualitásából adódó célkitűzése érdekében önállóan, vagy közreműködőként vállalta.

A Katolikus közgyűlés 1875. április 18-án a város katolikuságának nagyjelentőségű eseménye volt. Sajnos az egylet levéltári iratai között erről az eseményről nem találhatunk

⁶⁸ Tóth József dr. (1910–1970) GySEV fogalmazó, Kör főtktára.

8. kép. A 75 éves jubileumi ünnepség alkalmával a vezetőségről készült tábló (dr. Tóth József körí főtítkár hagyatékából, fiának dr. Tóth Györgynek szíves közreműködésével.)

anyagot, mert ebből az időből való iratok „eltüzelődtek.” Szerencsére az események egyik főszereplője, Póda Endre kellő részletességgel leírta a történeteket és a közgyűlésen elfogadott új Konvent szabályzatát.⁶⁹ További forrásként kínálkozik egy sokkal később készült, a Konvent történetéről szóló könyv, melyben az 1875-ös katolikus közgyűlésről rövid beszámolót olvashatunk.⁷⁰ Ezekből megtudjuk, hogy a katolikus iskolák körüli áldatlan helyzet miatt a szülők zúgolódtak. A város közvéleménye súlyos mulasztással vádolta az akkor már Konvent néven emlegetett, de még a régies céhes szervezetben működő egyházközséget. Felmerült gyökeres átalakításának igénye. Ennek a tervnek négy szószólója⁷¹ közül hárman az olvasóegylet vezetőségéből kerültek ki.⁷² Közöttük van a fiatal Póda

⁶⁹ Pódafai Póda Endre: A soproni „Kat. Parochia” és a „Soproni Kath. Hitközség” története. Sopron, 1892. 106–115.

⁷⁰ Bán János – Kovács József László: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Szerk.: Kovács József László. Sopron, 2000. 38–40.

⁷¹ Dr. Schwartz Mikós ügyvéd, törvényhatósági biz. tag, Geronnay Kossow Béla kat. tanítóképző igazgató, Póda Endre kat. tanítóképző tanár és Hahnekampf József a kat. iskolák igazgatója.

⁷² Geronnay Kossow Béla elnök, Póda Endre titkár és Hahnekampf József vezetőségi tag.

Endre. Sajnos a felsorolt források Póda és az egyesület szerepéről nem adnak sok információt. Újságokból azonban felsejlik Pódának és az egyesületnek a Konvent újraszervezésében el nem hanyagolható szerepe. Így sokat mond dr. Tálos István a Konvent 25 éves jubileumán elhangzott beszédének egyik mondata, mely szerint a „[...] konvent alapkövét az 1875-ben tartott népgyűlésen, a megboldogult képezdei igazgató: Geronnay Kossow Bélával karöltve Póda Endre, városunk plébánosa tette le.”⁷³ Ez az állítás azt jelenti, hogy az egyesület már megalakulása után tíz évvel Póda Endre titkár és Geronnay Kossow Béla⁷⁴ elnök vezetésével jelen volt a város közéletében és harcba szállt a katolikus érdekek védelmére. Ezt erősíti a *Sopron* című napilap is, mely ugyan sok mindenben nem ért egyet Póda felfogásával, mégis halálát hírül adó vezércikkében hosszas sorokon keresztül kénytelen méltatni az elhunyt teljesítményét, közöttük a bennünket most közelebről érdeklő következő mondatokkal: „Mint a róm. kath. tanítóképző tanár különösen nagy buzgóságot a kath. olvasókörben fejtett ki. Itt indította meg azt a mozgalmat, amely 1875-ben vezetett sikerre, a midőn [...] a kath. konventnek önkormányzati alapon való szervezését híveitől támogatva keresztül vitte.”⁷⁵ A korabeli olvasók számára és számunkra is mi mást jelenthet ez, mint hogy Póda az egyesület tömegbázisát mobilizálva érte el, hogy a soproni katolikus egyházközség, felosztva régi archaikus szervezetét új alapokon újjászülethessen, felvéve a Soproni Katolikus Konvent nevet.⁷⁶ Az esemény jelentőségét jelzi, hogy maga a Konvent is ezt az 1875-ös évet tekintette megalapításának éveként és ehhez igazította jubileumi ünnepségeit.⁷⁷ De a megalakulás eseményei arra is rávilágítanak, hogy az újjászületésénél bábáskodó Póda Endre és Schwartz Miklós dr.⁷⁸ együttműködésének hatására az egyesület és a Konvent évek hosszú során át fennálló hagyományosan jó kapcsolata innen ered.⁷⁹

Az első magyarországi regionális Soproni Katolikus Nagygyűlést 1893. február 20-ára hívták össze. Ez a nagyszabású esemény, mely az város katolikuságának összefogásával jött létre, méltán váltott ki országos elismertséget. „A soproniaké az országos érdem. Ezt a példa elsőbbséget, a kat. köztevékenységben való úttörés érdemét tőlük többé elvenni nem lehet.” – írja a *Religio*.⁸⁰ Az egyesület dokumentumaiban erről az eseményről részletes adatokat nem találunk, pedig az egyesület és vezetősége tevélegesen vett részt mind az előkészítésben, mind a lebonyolításban. Póda az előkészítő bizottság elnöke volt. A *Religio* több

⁷³ A soproni kath. konvent jubileuma. In: *Religio* 1901. 1. félév, 2. sz. 15.

⁷⁴ Geronnay Kossow Béla (1819–1894) tanár, kat. tanítóképző ig. az egyesület elnöke.

⁷⁵ Póda Endre. In: *Sopron* 33. (1902.) 28. sz. 1.

⁷⁶ Szervezeti szabályzatát a megyéspüspök mellett már a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak is jóvá kellett hagynia.

⁷⁷ Konvent történetének legújabb feldolgozása a megalakulás idejének az előd Katolikus Status 1625. évi létrejöttét tartja. Lásd: *Bán János – Kovács József László*: i. m.

⁷⁸ Schwartz Miklós dr. (1831–1916) ügyvéd. Konvent első elnöke, folyamatosan újraválasztották, idős korára való tekintettel 1908-ben lemondott. 1900 óta tagja volt az egyesületnek is.

⁷⁹ Az egyesület és a Konvent kapcsolatáról majd a IV. fejezetben olvashatunk.

⁸⁰ Egyházi tudósítások. Sopron, jan. 25. Előkészületek a sopronmegyei katolikus nagygyűlésre. In: *Religio* 1893. 1. félév, 8. sz. 63.

alkalommal is beszámolt az előkészületekről, egyik összejelentük teljes jegyzőkönyvét is közölte. Ebben Póda úgy „[...] üdvözlí az értekezlet minden egyes tagját, mint a kath. olvasó-egyesület vendégét, mert hisz ennek a termében értekezünk.”⁸¹ Ugyancsak az egylet közreműködésével Új utcai otthonukban került sor a nagygyűlés előtti napon arra az ismerkedési estre, melyet a prominens vendégek és a helyi szervezők számára rendeztek. A nagygyűlésen a két üdvözlő beszéd közül az egyiket Póda Endre mint a nagygyűlés egyházi elnöke mondta. Az előre pontosan meghatározott témában fellépő négy szónok között pedig az egylet vezetőségi tagja volt Rohn Nándor iskolaigazgató, aki a katolikus iskolák ügyéről beszélt. A két jegyző Gaár Vilmos dr.⁸² és Haller József⁸³ is az egylet tagja volt. A nagygyűlés nagy sajtóvisszhangot váltott ki. A helyi vezető politikai napilap az *Oedenburger Zeitung* már aznap esti számában részletesen beszámolt az eseményről.⁸⁴ De országos lapok, mint például a *Budapesti Hírlap*,⁸⁵ vagy a *Religio*⁸⁶ is hírül adták a történeteket. A nagygyűlés legújabb részletes feldolgozását pedig Klestenitz Tibor végezte el.⁸⁷

Ugyanakkor a nagygyűlésnek nagy mobilizáló hatása volt a város és a megye katolikus társadalmára. Az öntudatra ébredt katolikus erőkben felmerült a politikai szervezkedés igénye. A *Budapesti Hírlap* még a nagygyűlés előtt az ismertté vált programponatok alapján arról írt, hogy a katolikus politikai oldal „[...] országos mozgalmat indít. Erre való a soproni katolikus nagygyűlés, melynek célja a katolikus népet párttá szervezni, a mi nagyon komoly dolog.”⁸⁸ És valóban meg is indult ez a mozgalma és vele megjelent Sopronban a politikai katolicizmus.⁸⁹ Mindjárt a nagygyűlés után az egylet március 5-én tartott egyébként is viharos rendkívüli közgyűlésén Wálder József⁹⁰ felszólalásában hosszasan beszélt katolikusok szervezkedéséről, párt szükségességéről.⁹¹ S bár ennek a pártalakítási mozgalomnak itt Sopronban a katolikus olvasóegylet lehetett volna a bázisa, a további fejleményekről az egylet dokumentumaiban nem találunk erre utaló konkrét adatokat. Az egylet ekkor ugyanis a katolikusokat és Pódát ért sajtótámadásokra adandó válasszal

⁸¹ Kath. köztevékenység. In: *Religio* 1893. 1. félév. 5. sz. 40.

⁸² Gaár Vilmos dr. (1863–1939) ügyvéd, a vármegye törvényhatósági bizottsági tag, egylet választmányi tagja.

⁸³ Haller József (1856–1936) kat. tanítóképző tanár, igazgató, egylet alelnöke és újságjának az *Oedenburger Volksblatt*-nak első szerkesztője.

⁸⁴ Der Katholikentag in Oedenburg. In: *OeZ.* 26. (1893) 42. sz. 3.

⁸⁵ A soproni katolikus nagygyűlés. In: *Budapesti Hírlap.* 13. (1893) 52. sz. 2.

⁸⁶ Egyházi tudósítások. Sopron, febr. 20. A katolikus nagygyűlésről. In: *Religio* 1893. 1. félév, 15. sz. 116–118.

⁸⁷ *Klestenitz Tibor: Az első regionális katolikus nagygyűlés Magyarországon: Sopron, 1893.* In: *Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára.* Szerk.: Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. 2016. 225–242.

⁸⁸ Pro et contra. In: *Budapesti Hírlap* 13. (1893) 51. sz. 1.

⁸⁹ Politikai katolicizmus alatt itt most gyakorlati megközelítésben a katolikus társadalomnak az egyházpolitikai törvényekre adott önvédelmi reflexe által kiváltott mozgalomát értem, melynek célja egy önálló saját programmal rendelkező politikai csoport, párt létrehozása volt.

⁹⁰ Wálder József (1862–1913) városi főmérnök, egylet választmányi tagja.

⁹¹ Rkjk. 1893. 03. 05. MNL GyMSMSL, X/246-247 2. k.

és egy katolikus lap alapításával volt elfoglalva. Ennek nyomán jelent meg a katolikus sajtómozgalom előzményeként az olvasóegylet lapja, az *Oedenburger Volksblatt*.⁹²

A pártalakítás szándéka azonban mint búvópatak már megjelent nemcsak az egylet, a város és a megye életében, de a sopronit röviddel követő további nagygyűlések sikere nyomán országos szinten is. Ez vezetett 1894-ben a fehérvári nagygyűlésen a pártalakítási nyilatkozathoz, majd a következő évben Budapesten megalakult a Néppárt. Már a soproni nagygyűlés öt éves évfordulóján így írta le ezt a folyamatot az Alkotmány: „[...] nevezetes évfordulója volt a magyar katholicizmusnak [...] az első magyar katolikus nagygyűlés Sopron városában [...] a katolikus társadalmi és politikai akció első megnyilatkozása.” melyet a „[...] katolikus nagygyűlések egész sorozata követte az ország különböző részeiben [...]” és „[...] az események további folyamán megalakult a néppárt [...]”⁹³ Lezajlott tehát az a folyamat, mely a német politikatörténetből is ismert, a kultúrharc megszülte a politikai katholicizmust, s ebben idehaza a soproni katolikus olvasóegyletnek és Pódnak olyan szerep jutott, mely a „[...] néppárti mozgalmak kezdetének tekinthető.”⁹⁴ Szinte szó szerint ugyanezt olvashatjuk az 1905-ben kiadott írók lexikonában Póda neve mellett: „Az ő kezdeményezésére tartották meg [...] Sopronban az első katolikus gyűlést, a mely a néppárti mozgalmak kezdetének tekinthető.”⁹⁵

Az olvasóban most bizonyára felmerül a kérdés: vajon Póda milyen szerepet játszott a Néppárt megalakulásában? Bár e kérdés nem tartozik szorosan az egylet történetéhez, de – amint fentebb láttuk – Póda közéleti tevékenységéhez szívesen használta az olvasóegyletet mint tömegbázist. Ezért (de már csak Póda jobb megértése miatt is) fel kell tenni a kérdést, alkalmazta-e ezt a módszerét egy katolikus politikai párt, konkrétan a Néppárt, megszervezése érdekében. A válasz határozott nem, mert az egylet dokumentumaiban ennek semmi nyoma. De nemcsak azért, mert (amint fentebb láttuk) az egylet ekkor egy újság megalapításával van elfoglalva, hanem inkább Póda miatt, akinek felfogását pártalakítás kérdésben a fehérvári nagygyűlésen felvállalt szerepe mutatja. Ugyan híve a katolikus akcióknak, de csupán egyletek létrehozását, nagygyűlések tartását és a katolikus sajtó megteremtését tartja szükségesnek. Póda ezzel XIII. Pius pápa *Constanti Hungarorum* intelméhez igazodik.⁹⁶ Szabó Dániel „A Néppárt megalakulása” c. tanulmányában Póda nevét ezért hiába keressük.⁹⁷ Annál gyakrabban (11-szer) olvashatjuk Molnár János esztergomi plébános nevét, aki felvállalta az alsópapság részéről azt a szerepet, amitől Póda távol tartotta magát. Igen árulkodó Póda pártpolitikai affinitásáról közvetlen tanár kortársainak személyes véleménye, akik pápai prelátusi kinevezése alkalmából 1900 májusában több oldalas méltató írásukban eredményes tevékenységét szépen csoportokba

⁹² Bővebbet: *Schöberl Miklós*: Póda Endre városplébános sajtóküzdelmek: a katolikus sajtómozgalom előzményei Sopronban és az *Oedenburger Volksblatt*. In: *Soproni Szemle* 73. (2019) 2. sz. 207–229.

⁹³ Öt év. In: *Alkotmány* 3. (1898) 45. sz. 2.

⁹⁴ Gyászrovat. In: *Budapesti Hírlap* 22. (1902) 34. sz. 7.

⁹⁵ *Szimyei József*: *Magyar írók élete és munkái*. 10. köt. Budapest, 1905. 1266–1267.

⁹⁶ XIII. Leó pápa 1893. szept. 2-án kiadott *Constanti Hungarorum* levelének 16. pontjában azt tanácsolja a magyar papságnak, hagyatkozzanak a püspökeikre és kevésbé foglalkozzanak politikával.

⁹⁷ *Szabó Dániel*: *A Néppárt megalakulása*. In: *Történelmi Szemle* 20. (1977) 2. sz. 169–208.

rendezve pártpolitikáról egy szót sem említettek.⁹⁸ De egy későbbi visszaemlékezés is jellemző: [...] *félelmetes szónoki erejével és alkotási tüzével lassankint a várospolitika vezérévé vált. A politika kevéssé kötötte le [...]*.⁹⁹ Póda ugyan tagja volt a Néppárt országos szervezetének, de nem mutatott aktivitást.¹⁰⁰ Mindezek adják annak magyarázatát is, hogy amikor Sopronban 1898-ban az egyesület háza táján bonyodalmat okozó ún. „radikális néppárt” megalakult, az kifejezetten nemtetszésére történhetett.¹⁰¹

A Soproni Katolikus Napok ünnepségsorozata az 1926. évi XVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés vidéki előkészítő rendezvényei közé tartozott. A városban három napig, 1925. augusztus 8–10. között zajló rendezvényt a városplébános vezetésével az egyesület szervezte meg. A vidéki méretekben is kiemelkedő ünnepségsorozat, mely nagyszabású eucharisztikus körmenettel zárult „[...] *bebizonyította a katolikus erő félelmetes nagyságát, szellemi értékeinek mélységét, erőinek izmos megmozdulását.*”¹⁰² A rendezvény elnöke vitéz dr. Simon Elemér városi és vármegyei főispán, míg a városi kaszinóban tartott gyűlésen Fester Antal megyéspüspök elnökölt. A rendezvény megnyitóján Mohl Adolf káptalani plébános így köszöntötte az egybegyűlt ünneplőket: „*A soproni katolikus nap mai seregszemléje Sopron megye katolikus életének hatalmas, életerős szívdobbanása.*”¹⁰³ Mohl Adolf később már mint győri kanonok így emlékezett vissza erre a gyűlésre: „*Emlékezetes marad az 1925. évi soproni euch. gyűlés is. Ott voltak az egészséges érzület jeléül a burgenlandi magyar papok is, ott a kath. nagygyűlés világi urai, sőt az elnöklő megyéspüspök engedelmével jelen voltak a soproni úrnők is igen nagy számban.*”¹⁰⁴ A Magyar Távirati Iroda már előzetesen is hírül adta az eseményt,¹⁰⁵ majd részletesen beszámolt a rendezvény lefolyásáról is,¹⁰⁶ ahogy a sajtó is megtette azt.¹⁰⁷

⁹⁸ Pódafai Póda Endre pápai prelátus életpályája, tettei. In: A soproni rom. kath. belvárosi elemi fiúiskola és a sz. Mihályról cím. rom. kath. fiú- és leányiskola értesítője az 1899–1900. tanévről. Szerk.: Rohn Nándor igazgató. 4–14.

⁹⁹ *Bán János*: 100 évvel ezelőtt született pódafai Póda Endre városplébános. Különlenyomat a Soproni Hírlap 1940. dec. 13–19-ig megjelent számából. 9. (MNL GyMSMSL, T8/65).

¹⁰⁰ Egy alkalommal ugyan elég szerencsétlen módon mégis „aktivizáltak.” Az 1900-as nagymartoni választás országos listáján a biztos befutó liberális Dégen Gusztáv ellen először jelölték, majd visszavonták, végül mégis őt indították, de megbukott. Erről az ingadozó jelölésről azt állítja az OeZ., hogy Póda „kommendiert wurde,” azaz bakanyelven kifejezve kommandírozva lett. A cikk emellett még Póda véleményét is közli, aki saját szereplését engedelmségből hozott áldozatnak „Opfer des Gehorsams” nevezte. (Die schwankende, wankende Volkspartei. In: OeZ. 33. (1900) 290. sz. 3.

¹⁰¹ Mivel ennek az esetnek jelentős kihatása volt az egyesület létszámára, ezért ezt a témát majd a kiértékelés során az V. fejezetben érintem.

¹⁰² *Ns.J.*: i. m. 16.

¹⁰³ *Bősze Balázs*: Mohl Adolf. In: Aranykönyv 2002. Szerk.: Sarkady Sándor. Sopron, 2002. 60.

¹⁰⁴ *Mohl Adolf*: Sopron, mint „civitas eucharistica”. In: Különnyomat az Eucharisztikus Értesítő 1927-ik évi 2. számából. Győregyházmegyei Alapnyomda műintézete. 415 – 927 III/26. 3.

¹⁰⁵ Magyar Távirati Iroda Napi Hírek 1925. augusztus 1. 3. kiadás.

¹⁰⁶ Uo. 1925. augusztus 10. 1. 2. és 18. kiadás.

¹⁰⁷ Az országos Katolikus Szövetség seregszemléje a soproni végeken. In: Nemzeti Újság 7. (1925) 177. sz. 9. valamint: Megkezdődött a soproni katolikus seregszemle. In: Nemzeti Újság 7. (1925) 178. sz. 2.

A Sajtónapok az országos katolikus sajtómozgalom soproni eseményeként az egylet 1929 tavaszi és őszi évadban saját önálló szervezésében két nagyszabású propagandaest formájában került megrendezésre. Ehhez is a kaszinó nagytermét vették igénybe, mely mindkét alkalommal zsúfolásig megtelt. A tavaszi szezon meghívott vendége Bangha Béla páter, jezsuita szerzetes, író, Magyarország „sajtó apostola” vezetésével a „Magyar Kultúra” írógárdája volt. Az őszi szezonban pedig Hindy Zoltán, az „Országos Pázmány Egyesület” alelnöke és a katolikus írók legjobbjai, köztük Sík Sándor,¹⁰⁸ Kincs István, Gáspár Jenő¹⁰⁹ voltak az egylet vendégei. Az estélyt Turner Mihályné kezdeményezésére magyaros ruhában megjelenő hölgyek, valamint a meghívott fővárosi operaénekesek, Madec Anna és Venczell Béla fellépése tették színesebbé. Mindkét rendezvény után az egylet dísztermében nyolcvan terítékes fehér asztal mellett folytatódott a vendéglátás, ahol tartalmas pohárköszöntők, felszólalások során gazdag eszmeceserére volt lehetőség.¹¹⁰

Ifjúsági napot az egylet Szent Imre-év alkalmából 1930. május 4-én rendezett, mely ugyancsak az országos katolikus sajtómozgalom soproni eseményeként értékelhető. Ezen a katolikus ifjúsági sajtó részéről meghívott *Kis Pajtás*, *Nagyasszonyunk* és *Zászlónk* szerkesztő- és írógárdája mutatkozott be Sopron iskolaváros közönségének. Míg a délutáni rendezvényeken a fiatalság három különböző helyen (az egylet díszterme, kaszinó, színház) találkozhatott a vendégekkel, addig este a Kaszinó nagytermében már a város teljes közönségének mutatkoztak be a fővárosi vendégek. A rendezvény impozáns jellegét jól mutatta a közel kétezer katolikus iskolás felvonulása.¹¹¹

A Soproni Szabadegyetem az egylet nagyszabású, önálló, sikeres rendezvénysorozata volt. Dr. Gábor Géza alelnök szervezése és lebonyolítása mellett 1934. október végi kezdéssel, heti két órában, három és fél hónapon át tartott. Helyszín az egylet székháza. Beiratkozási díj két pengő. Kereken 150 fő jelentkezett. Az egyes előadásokon az átlagos hallgatói létszám 70 fő volt. Az előadások témái pedig a következők voltak: „A világháború viharmagvai”; „A világháborútól az összeomlásig”; „A gyilkosságok szerepe a szerb politikában” (Vági István műegyetemi tanár). „Aranytól Adyig”; „Mai líránk útkeresése”; „Nyelvünk romlása” (Gábor Géza dr. ig. tanár). „Eszttétikai irányelvek”; „Jókaitól napjainkig”; „Új regényíróink I. és II. rész” (Hein Tádé dr. bencés tanár). „A XIX század zenéje”; „A XX. század zenéje” (Horváth József, a zeneiskola tanára). „A mai magyar dráma” (Martonos Lajos ig. tanár). „Az új állam berendezkedése”; „A bolsevizmus szellemi erőfeszítései” (Kamenszky Árpád dr ügyvéd, várm. főügyész). „A mai német líra” (Békei Irén dr. ig. tanár). „Az olasz nép útja a fasizmusig”; „Mussolini”; „A fasizmus rendszere és eredményei” (Erneyi János dr. főorvos). „A mai olasz líra” (Parragi György a *Sopronvármegye* főszerkesztője). „A hitlerizmus elgondolásai”; „A hitlerizmus eszméi és követelményei”;

¹⁰⁸ Sík Sándor (1889–1963) piarista paptanár, költő, műfordító, irodalomtörténész, Kossuth-díjas (1948).

¹⁰⁹ Gáspár Jenő (1894–1964) tanár, író, költő, újságíró.

¹¹⁰ *Dr. Halász Gyula: Katolikus Kör működése az elmúlt évben.* In: Soproni Katolikus Köri Almanach 1930. Szerk.: Gábor Géza dr. 125–126.

¹¹¹ Uo. 132–133.

„A hitlerizmus állásfoglalásai” (Balássy Miklós dr. törvényszéki titkár). „Az új francia lélek kialakulása”; „A ’Ma’ iránya és képviselői”; „A nagy konvertiták lelki grafikonjai” (Halász Gyula dr. reál gimn. tanár). „Mai egyházművészetünk” (Csipkés Kálmán múzeumőr, rajztanár).¹¹²

A helyi sajtó már az előzetes tervekről is hírt adott,¹¹³ majd a kezdés napján a szabadegyetem teljes programját is közzölték.¹¹⁴ Beszámoltak az első nap eseményeiről, és a jelenlévők között felsoroltak néhány prominens személyt.¹¹⁵ Az országos sajtóban is megjelent a rendezvény híre.¹¹⁶ Egy rövid újsághír pedig így méltatta a lezajlott szabadegyetemet: „A szabadegyetem előadásait a város intelligenciájából alakult hallgatóság állandó éber érdeklődéssel fogadta.”¹¹⁷

A szabadegyetem fogalma és gyakorlata ekkor már nem volt ismeretlen, hiszen nagyobb egyetemi városokban már voltak ilyen rendezvények.¹¹⁸ Ezek egyetemi szisztémához igazodó, szemeszter (féléves) rendszerben működő, állandó rendezvények voltak, stabil strukturális háttérrel. De létrejött olyan, egyetemektől független szabadegyetem is, mely népnevelési céllal működő önálló társadalmi szervezet volt, mint például az 1921-ben megalakult és közel 30 évig fennálló Győri Szabadegyetem.¹¹⁹ 1922-től szabadegyetemek támogatása és ellenőrzése miniszteri rendelet alapján felálló városi Iskolánkívüli Népművelési Bizottságok feladata volt.¹²⁰ Sopronban is működött egy ilyen szervezet, melynek 1933. januári ülésén: „A bizottság hosszas vita után úgy döntött, hogy a szabadegyetemet megszervezi. A munkarend kidolgozását az elnökségre bízták.”¹²¹ Ez a munka azonban nehezen indult meg. Ilyen körülmények mellett vállalkozott Gábor Géza arra, hogy a Kör önálló rendezvényeként szervezzen meg egy szabadegyetemet, mely a város kulturális életében azonnal komoly visszhangra talált, sőt még évtizedekkel később is reakciókat váltott ki.¹²² A siker alapján várható lett volna a folytatás, de Gábor Gézát rövidesen Győrbe helyezték. 1941-ben saját kérésére ugyan visszatér Sopronba és a Széchenyi

¹¹² Ns.J.: i. m. 19–20.

¹¹³ Gazdag programot állított össze a Kat. Kör a téli idényre. In: Soproni Hírlap 21. (1934) 238. sz. 5.

¹¹⁴ Ma kezdődik a soproni szabadegyetem előadásorozata. In: Soproni Hírlap 21. (1934) 242. sz. 2.

¹¹⁵ A soproni szabadegyetemen tegnap tartották a megnyitó előadásokat. In: Soproni Hírlap 21. (1934) 243. sz. 1–2.

¹¹⁶ Megnyílt a soproni szabadegyetem. In: Magyarország 15. (1934) 243. sz. 16.

¹¹⁷ Rövid hírek. In: Nemzeti Újság 17. (1935) 31. sz. 10.

¹¹⁸ „Szabadegyetem. A nagyvárosi értelmiség számára meghívott előadók – első sorban egyetemi tanárok – által tudományos, művészeti és egyéb közérdekű kérdésekről tartott előadásorozatok. A Sz-i előadásokat hazánkban az iskolán kívüli népművelési bizottságok az egyetemek közreműködésével rendezik; bennük tetőzik az iskolán kívüli népművelési tevékenység. A Sz-ek ezidőszent Budapesten, Debrecenben és Pécsen vannak rendszeresítve.” Révai nagy lexikon. 21. kötet. Kiegészítések A–Z (1935)

¹¹⁹ Schuck Paskál: A Győri Szabadegyetem története. Győr, 1940.

¹²⁰ A Kultuszminiszter 1922. évi 123,243. III. b. számú rendelete.

¹²¹ Szabadegyetem Sopronban. In: Városok Lapja 28. (1933) 5–6. sz. 78.

¹²² Erről a visszhangról és késői reakcióról majd az V. fejezetben olvashatunk.

gimnázium igazgatója lesz, de addigra már itt is megjelent a hivatalos iskolán kívüli népművelési bizottság közreműködésével rendezett Soproni Szabadegyetem.¹²³

Az egyesület meglehetősen gazdag rendezvényeinek a rendelkezésre álló viszonylag szűk keretek közötti ismertetését nem könnyű összefoglalni. Segítségül hadd idézzem Gábor Géza egy mondatát, melyet ugyan 1935-ben fogalmazott meg, s azért még nem vonatkozhatott az egyesület teljes életére, de lényegében (az utolsó tagmondatát is már múlt időbe téve) számunkra is helytálló: *„E vázlatos felsorolásból is kiviláglik, hogy a Kör múltja és jelene összeforrott a Civitas Fidelissima életével és tagjainak törekvésével, áldozatosága, magyarsága kultúrkiüldetést teljesít e magyar végvárban.”*¹²⁴

A rendezvények alapos megismerése nemcsak az egyesület működésének leírása szempontjából volt fontos, de jellemzése, kiértékelése számára sem kerülhető el, mivel az egyesület társadalmi szerepét a célkitűzésekben megfogalmazott igények kielégítése terén éppen a rendezvények reprezentálják a legjobban, vagy másképpen, e téren mutatkozó aktivitás alapján állapíthatunk meg kiemelkedő korszakot (virágkort) az egyesület életében, ahogy azt a kiértékelés kapcsán az V. fejezetben meg is fogom tenni. A következő III. fejezetben pedig az egyesület stabilitását nagymértékben meghatározó anyagi helyzet kérdésével foglalkozom majd.

¹²³ Soproni eseménynapló 1938. „Hazafias ünnepség keretében nyílik meg a soproni szabadegyetem. (Rendező: a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, Sopron város iskolán kívüli népművelési bizottsága, az Egyesült Keresztény Liga.)” In: Soproni Szemle 2. (1938) 5–6. sz. 51.

¹²⁴ Ns.J.: i. m. 21.

Városunk jelentős középületei a 19. század végén és fordulóján épültek. Megyeszékhely, ehhez a népességhez, ehhez a közigazgatási volumenhez igazított méretezés. Az uralkodó és elfogadott építészeti stílus a historizmus. Ahhoz, hogy a Lenck-villát mint építészeti alkotást megértsük, érdemes röviden áttekinteni azokat a társadalmi és kulturális összefüggéseket, melyek a korszakban az egyes épületek kialakítását meghatározzák. Jelen tanulmányban a korszak általános és építészeti gondolkodásmódjába ágyazva a tervező építész szemszögéből foglaljuk össze a villaépület 2020-ban befejezett felújításának tanulságait.

A historizáló építészet jellegzetességei

A historizmus az építészetben régebbi korok stílusainak felidézését, nem utolsó sorban tökéletesítését jelenti. Korábban eklektikának neveztük, jelenleg a szóhasználat egy kicsit keveredik. A historizmuson belül – az előbbi definíciónak megfelelően – neo-stílusban találunk barokk, román, gót, reneszánsz, klasszicista – ezen belül római, hellén – épületeket. Megjelenésekor ér véget a mezőgazdasági forradalom és szabadul el a technológiai forradalom. Ez utóbbi máig tart, egyre gyorsulva, gyorsítva a világ változását. A modern tudomány megjelenése átalakítja a világgépet és a vallást, megjelenik a film, gurul az első automobil. És valahogy elkezd elfogygni, rövidülni az idő.

A kialakult emberközpontú világban a rendezett, kanonizált spiritualitás mellőzésével valamiféle zűrzavar jelenik meg.¹ Több stílus egy időben, minden művészetben. Az építészetben rendkívül furcsa, hogy nem tudjuk eldönteni, milyen formát öltön egy-egy épület. Választunk, szabadon, egy formatárból.²

A Kiegyezést (1867) követően Magyarország – elvileg – Ausztriával azonos rangra kerül, megjelenik a tőke, elindul az iparosodás, óriási építőipari kapacitásbővülés, tudás jön létre, felépül hazánk és Sopron számos emblematisz épülete.

A Lenck-villa szigorú görögös építészeti arculatának előzményeit a 18. század második felében gyökerező eseményekben kell keresnünk: Görögországban rejtelmes romok, melyeket az angolok mint a világ urai már nem expedícióval, hanem egyszerű turista-ként is láthatnak. Piranesi itáliai építész és rajzművész (1720–1778) népszerű rajzokat készít a romokról, eltúlozva azok méretét, gigantikusnak láttatja. Az európai nemzetek az identitásukat a múltban, a történelemben találják meg. A múltat, történelmet pedig a

¹ A fantázia, a feltételezett jövő elképzelése középpontját nem a spirituális elragadtatottság vezérli, hanem az ember. Az épületek, a társművészetek alkotásai az ember kiszolgálására készülnek. Ezt nevezzük humanizmusnak, ez a legújabb világgép.

² A jelenség napjaink építészetében is megfigyelhető: ma mediterrán, népi, modern, romantikus, archaizáló, minimál, finnfaház stb. stílusok igyekeznek megférni egy időben. Vibráló, kizökkent világ jön létre körülöttünk, és ennek „építészeti gyökere” a historizmusban keresendő.

korabeli épületek maradványai képviselik. Valamiféle vágy alakul ki az antik kultúra iránt, az angolok kertjeikben múromokat építenek, klasszicista vagy középkori stílusban. Innét egyenes az út az antik építészet felfedezéséhez és utánzásához, megszületik az első historizáló stílus, a klasszicizmus. A következő lépés a többi, letűnt stílus újraélesztése, majd vibráló vegyítése.

Az építészeket az előbb említett stílusok szerkesztésmódjaira oktatják. Kialakulnak a ma is használatos épülettípusok.³ A tulajdonképpen mázsként, csupán homlokzatként épített, szigorú szabályok szerint barokk vagy gótikus külső fal mögött rend van, pontos funkció. Díszteremmel, szállodai szobákkal, irodákkal. Jellemző a kötelező szimmetrikus szerkesztés, de minden esetben a belső funkció, a belső térsor jól leolvasható a homlokzatról. A porticus, vagy oszlopokkal hangsúlyozott bejárat nem téveszthető el, a sarokrízalit tereiben feltehetően szintén fontos funkció kap helyet. A 19. század végére tehát megjelenik az építészetben a funkcionalizmus. A tartószerkezeti rendszer pontosan olvasható a homlokzatokról, a vakolt oszlopdíszek mögött általában főfalak indulnak a homlokzatra merőlegesen, a rizalitok sarkain valóban tartószerkezet van.

Az építés finanszírozása merőben új. A feudalizmusban a pénz a múlt történései születték, a frissen kialakuló kapitalizmusban a jövőbe vetett hit ébreszti a beruházásokat. A pénzt, ami csak az emberi együttműködés rendszerében létezik, és még meg sem termelték, ma költik el. Vagyis általánossá válik a hitel.

A mai városkép ekkor alakul ki. Szinte minden magyar város ekkor lesz modern értelemben városias. Sopronban gondoljunk a Széchenyi térre, a Városházára, a Várkerület jellemző épületeire, a Pannónia Szállodára, a jelentős iskolákra, a kaszárnyákra vagy a vasútállomás épületére. Ezek alakítják a ma élő városképet. Sopron főmérnöke, Wálder József (1862–1913), elkészítette az első szabályozási tervet, amely máig meghatározója a település irányított növekedésének.

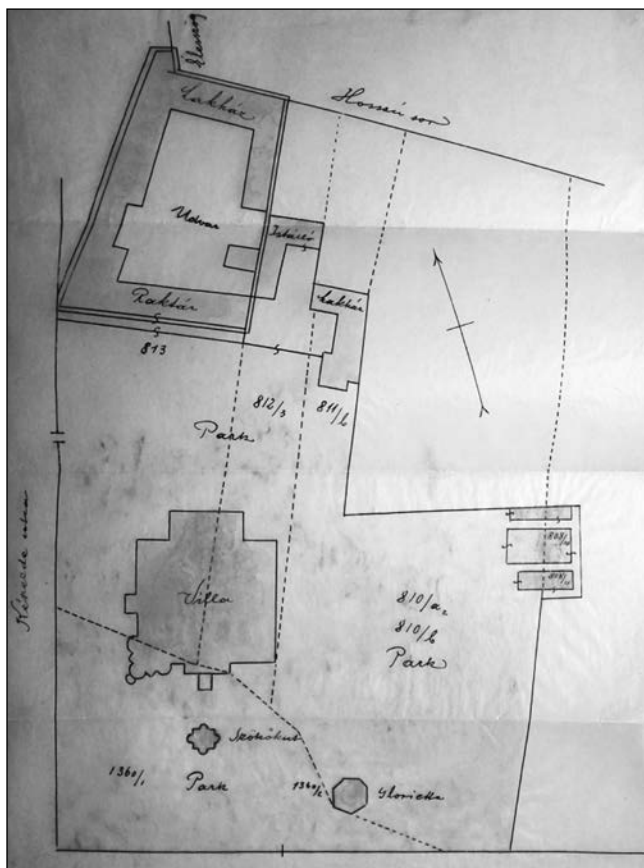
A Lenck-villa épülete

A Deák tér nyugati végén, az említett szabályozási terven zöldterületként ábrázolt kertben, Otto Hofer rajzai alapján 1890-ban Lenck Emil – gazdagnak tűnő kereskedő – építési engedélyt kapott egy villa felépítésére. Két év alatt, 1892-re felépült Sopron historizáló gyöngyszeme, a Lenck-villa.

„A villa építésze, Hofer Ottó (Otto Hofer, 1847–1901) a korszak elismert alkotója volt, akinek nevével az osztrák és közép-európai német nyelvű szakirodalomban gyakran találkozunk. Az építész a közép-európai historizmus jelentős egyénisége volt, akinek munkásságát a nemzetközi szakirodalom – mindenekelelt az osztrák művészettörténeti munkák – ugyancsak nagyra értékeli. A villaépület kiemelkedő művészi pályájának megkoronázása volt.

Hofer Ottó jelentős bécsi és horvátországi munkái mellett gyakran jutott tervezési

³ A lakó-, ipari, mezőgazdasági, és középület fogalma általánossá válik. Azonnal felismerhető egy kaszárnya, iskola, igazgatási épület, már a megjelenéséről. Megjelenik az ipari építészet.

1. kép. Az épületegyüttes helyszínrajza (MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára)

megbízáshoz Sopronban is. A Soproni Takarékos és Kölcsön Egylet későbbi historizáló bank- és üzletházát (Várkerület 65. szám) 1884-ben tervezte. A Várkerület 98. számú kétemeletes lakóépületet Lenck Gyula megbízásából neo-reneszánsz stílusban alakította át. Lenck Sámuel kriptáját – a család mauzóleumát – a Balfi úti evangélikus temető területén 1887-ben építette. Ez az épület egyfajta „típus-épületté” vált, az építész megépítésével európai ismertségre tett szert. A Kossuth Lajos utca 21. számú festői tömegelrendezésű, szabadon álló villa épületét ugyancsak a Lenck családnak építette. Flandorffer Pál Kossuth Lajos utca 10. számú neo-barokk stílusú lakóházát 1892-ben tervezte.⁴

A Soproni Levéltárban őrzött eredeti tervek beszédesek. Nincs rajtuk kaparás, javí-

⁴ Az idézet forrása Winkler Gábor tervezés során felhasznált építéstörténeti dokumentációja. Az épület történetéről ld. részletesebben: *Winkler Gábor*: Nagypolgári villaépítészet Sopronban a 19. század végén. *Soproni Szemle* 64. (2010) 1. sz. 4–27.; *Kelemen István – Nemes András*: A Lenck-villából kialakított kultúrpalota építéstörténeti áttekintése. *Soproni Szemle* 72. (2018) 4. sz. 349–368.

2. kép. A főbejárat homlokzata átadáskor. A kép legkésőbb 1907-ben készült

tás, építés közbeni változások felvezetése. Valószínű, a megrendelő és az építész együttműködése példás volt. A kivitelező sem véthetett akkora hibát, hogy menet közben tervmódosítást kelljen végrehajtani. A kivitelezési folyamat azonos a ma megszokottal. Van megrendelője, tervezője, felelős kivitelezője, ellenőre. A tervdokumentáció alaptervei ugyanazok, mint ma. Van helyszínrajz, minden szint alaprajza, kétirányú metszet, minden homlokzat. A gépészet lényegi elemeit a terv ábrázolja. Villamossági munkarészt nyilván nem tartalmaz. És – a mai tervdokumentációkkal összevetve – nem tartalmaz részleteket! A részleteképzés az egyes szakmák általános tudásában van. A kőfaragó, a bádogos, parkettás a műszaki követelményeket, a díszítéseket általánosan ismerte, nem volt ötévente gyökeresen más anyaghasználati és design igény (1–2. kép).

Lenck Emil és családja csak rövid ideig lakta az épületet. 1892 után pár évvel Lenck Emil kénytelen volt azt a családi cég (Lenck Samu-cég) rendelkezésére bocsátania, mert felelőtlen tőzsdézése tetemes anyagi veszteséget okozott a gazdasági társaságnak. Az épületet ekkor adták bérbe Schaumburg-Lippe hercegnek (az ő neje volt a későbbi VIII. Frigyes dán király leánya). A családi cég, mely szoros összeköttetésben állt a Baubankkal, annak 1901-es csődbejutásával fizetéképtelenné vált. Emil öccse, Gyula halála után a gyerekei által átalakított cég éveken át tartó felszámolás alá került, mialatt vagyonát eladták. A parkban álló villát 1907-ben a Régészeti Társulat vásárolta meg kultúrpalota céljára.

Az épület különlegessége és szerencséje hellén szerkesztésmódja. Eltérően a többi soproni villától, nem a svájci és német Alpok negédes építményeinek stílusában, hanem szigorú, középülethez illő méltósággal formált, klasszikus klasszicista. Nagy szerencse,

3. kép. Az átriumot megvilágító dupla tető az emeleten

hiszen a hazában másutt épülő múzeumok, pontosan ebben a stílusban készülnek. Így formailag is kompatibilis a választott funkcióval.

Az alaprajz egy pompásan megvilágított belső átrium köré szerveződik. A múzeum-má történő átépítéskor ezt ki is használják, az akkori szabályok szerint biztosítva a balról jobbra történő körüljárhatóságot (3–5. kép).

Az új tulajdonos legjelentősebb dilemmája a tető, illetve annak beázásai. Ez a probléma végigkíséri a közel 130 éves épületet. A kor vágyott divatját követve, lapostetős megjelenésre törekszenek az építők. Ezt magas pártázattal igyekeznek elérni, ami takarja a mögötte lévő magastetőt, vagy valóban lapostetővel. A pártázat hibája a mögötte lévő fekvőeresz biztos tönkremenetele, ezáltal a párkány leázása, a lapostető hibája pedig, hogy lapostető. A Közép-európai éghajlati viszonyok és a rendelkezésre álló épületszerkezetek a 19. század végén – de sokszor még a 20. század közepén sem – teszik lehetővé a beázás mentes lapostető megépítését.

A napjainkban általánosan használt bitumenes szerkezet alkalmazása ekkor még nem terjedt el, a városi gáz előállításának melléktermékeként Sopronban csak néhány év múlva jelenik meg, használata pedig máig problematikus. A villa eredeti építői mégis kishajlású tető kivitelezése mellett döntenek, 5 fokos hajlásszöggel, fémlemez fedéssel.

4. kép. Az egymásból nyíló szobák enfilade-os térsora megfelel a kor reprezentív téralakítási igényeinek, de kiválóan alkalmas volt a 20. század eleje múzeumi használathoz is

5. kép. Alagsori kiállítóterem. Semleges felületek, variábilis installáció

6. kép. A főbejárat homlokzata a Kultúrpalotává történő átalakításkor. Jelentős változás a bejárat középrizalitján 1907. után készített két ablak (Soproni Múzeum)

Mivel a szerkezetet nem tudják beázásmentesen kivitelezni, Wälder József városi főmérnök birtokbavételkori intézkedései elsősorban ennek az épületszerkezeti problémának a megoldására irányulnak. A fekvőeresz helyett csüngő készül, a tetőt több helyen javítják.⁵ (6. kép)

1988-tól a Liszt Ferenc Múzeum Soproni Múzeum néven működik tovább, 1989-ben nyitják meg itt az új néprajzi állandó kiállítást. Az épület jelentős beázásai, a többszöri javítások ellenére egyre romló állapot miatt azonban a kiállítás 2003-ban bezárt. Az épület veszélyes állapota miatt az üvegházat 2004-ben le kellett bontani, az alkatrészek gondosan dokumentálva a múzeum raktárába kerültek.

A szerkezeti állapot stabilizálása 2007-ben megtörtént, a fedélszék ideiglenes alátámasztásával a leszakadás veszélye elmúlt. A fafödémek vasbetonnal megerősítésre kerültek; ahol ezt a túl nagy fesztáv gazdaságtalanná tette volna (például a kert fele néző szobákban), acél gyámolítás készült. Egy rövid szünet után a Modern Városok Program felkarolta a félbemaradt munkát. 2018 májusában elkezdődött, 2020 őszén befejeződött a mai állapot kivitelezése (7. kép).⁶

⁵ Akkoriban lapostető szigetelésére ólomlemez alkalmazása lett volna ideális, de olyannyira drága volt, hogy kevés helyen alkalmazták.

⁶ A munkálatokról lásd korábbi beszámolóinkat is: *Fekete Szilárd: A Deák tér 1. sz. múzeumépület helyreállítása. Soproni Szemle 72. (2018), 369–377.*

7. kép. Az átalakított villa földszinti alaprajza

Az építészeti tervezés dilemmái, feladatai

Az épület reprezentatív lakóháznak épült. Ma nyilván más térsorokkal, szerkezetekkel épül fel egy modern kiállítótér. Így a felújítás és az új kiállítás feladata a régi épületet úgy felhasználni, hogy a mai múzeum igényeinek is megfeleljen, és nagypolgári villa jellegét – mint műemlék – megtarthassa. Be kell építeni a tűzvédelem, szellőzés, fűtés, épületvillamosság szerkezeit, úgy, hogy a védett érték ne sérüljön, mégis megfeleljen a mai előírásoknak és igényeknek. A különböző szempontok összeegyeztetése minden oldalról kompromisszumokat kíván.

A korábban egyetlen épületben működő Soproni Múzeum „anyaháza” a felújítás után pusztán kiállítótér funkciót kapott, a kutatási munkahelyek, raktárak nem kerültek vissza.⁷ A szerkezetek teherbírásának növelése, a tönkrement, elhasználódott épületszerkezetek javítása, cseréje, a hőtechnika, a tűzvédelem, az épületvillamosság, a szellőzéstechnika, az akadálymentes bejárás mind a jelenlegi felújítás feladata volt. Mindezt úgy kellett megoldani, hogy az értékleltár minden darabja megmaradjon, lehetőleg értelmes funkcióban, nem pusztán díszletként, és a villa térélménye továbbra is egyértelmű legyen.

Az épület alapozása biztonságos, a nedvességtartalmát már alig változtató mélységben van. A kapcsolódó épületszerkezetek miatt (a szellőzés vezetékai az alapozási sík alá kerülnek) néhány helyen injektálással talajszilárdítás készült. A padlószigetelés alatti vasbeton lemez össze van kapcsolva a pincefalakkal, így az is részt vesz az alap tehervisselésében. A talajnedvesség elleni szigetelés kiegészítésére az épület körül szivárgó készült. Az alsorsori padló szigetelés nélkül készült, a falak külső oldalán bitumenmáz vízszigetelés volt. Egy korábbi felújítás során építették, mára tönkrement, így megújítása szükséges volt. A pince is kiállítási térré vált, tehát a teljes szárazsági követelmény teljesítése volt a cél.

A teljes padlófelület bontásra került, új vasbeton lemezre, hagyományos, olvasztott technológiával bitumenes vastaglemez szigetelés készült. A falak alatt a teljes szerkezet elvágásával, vagy ahol ez lehetetlen, injektálással készült a falak alatti vízszigetelés. A szigetelés elkészítése önmagában még nem biztosítja az épület teljes szárazságát, a használat közben a nedvességtartalom folyamatos monitorozása, és amennyiben a körülmények ezt megkívánják, mesterséges szellőztetés szükséges (8. kép).

A páralecsapódás okozta nedvesedést hőszigeteléssel és folyamatos légcserével igyekeztünk gátolni. Mivel a terepszint alatti épület nyáron is hűvös marad, a nyitott ablakon, ajtón beáramló nyári páradús levegő a hideg falon, padlón lecsapódó nedvességet produkál. Tehát a pincefalaknak is olyan melegnek kell lenniük nyáron, mint a terepszint felettieknek. A padlóban és az oldalfalon ezért 20-20 cm hőszigetelés készült, így a talajban tárolt hideg a jövőben nem jut el a padló és falszerkezetbe. Az épület egyik érdekessége, hogy a pincefalak légréteggel készültek. A belső oldaltól 12-14 cm-re van egy 10 cm mély függőleges rés, a padló felett és a mennyezet alatt szellőzőrácsokkal ellátva. Ettől a megoldástól várható a fal belső felületének felmelegedése és az imént említett páralecsapódás jelenségének megelőzése.

Az elmúlt száz év kerti hulladéka 30-50 cm-rel magasabbra emelte a terepszintet. Ezt már az „új” járda építésekor adottságnak tekintették, a pincei ablakok „derékig” eltemetésre kerültek. A régi tok általában benn maradt, új tokösszekötő és szárny készült. Az ablakrácsok szintén bent maradtak, az alsó tagozatuk bebetonozva. Nagyrészüik épen megmaradt, visszaépíthető állapotban (9. kép). Az alsorsori ablakok újra készültek. Ugyanez a feltöltődés, terepszint emelkedés a kerítés mellett is látható volt, ez okozta az egyes kerítésszakaszok kifelé dőlését. Az épület 5 m-es környezetében, ahol értékes növényzet nem található, a terepszint helyreállításra került.

⁷ Az épület új funkciójáról és kiállításáról lásd Tóthné Szlavkovszky Mariann írását a Soproni Szemle jelen számában.

8. kép. Készülő légszűrő akna a volt konyha padlója alatt

9. kép. A baloldali rács alja a járda betonjában volt, a jobboldali alját le kellett vágni, mert nyitható volt

A felmenő falakon káros repedés nem volt látható. Az építkezéshez felhasznált téglamínősége kiváló volt, hiszen a Lenck családnak téglagyára volt. A falakon szerkezeti megerősítés nem készült. Hőszigetelés beépítése sem kívül, sem belül nem volt lehetséges, a homlokzatképzés és a belső tér burkolatai nem tették lehetővé.

A fedélszék a keleti és nyugati oldalon és a középső, nyeregvetős szakaszon teljesen újra készült. Noha a kibontott elemek egy részét – konzerváló kezelést követően – újra fel lehetett volna használni, erre nem került sor. A nyugati oldalon a szaruzat kielégítő állapotú volt, a talpszelement viszont cserélni kellett. Minden igyekezet ellenére az ebédlő festett mennyezete sérült, beázott. A kivitelezés közbeni provizórikus csapadékvíz-elvezetést egy nyári vihar megtépázta.

A kishajlású tetők hajlásszöge 5 fok volt. Az átalakítás során 7 fokos tető készült. Ez a tetőhajlás alkalmas a cinklemez kettős állókorcos fedés fogadására (kisebb hajlás esetén beázik). A középső rész magastetőjén eredetileg természetes palafedés volt, később szürke négyzet pala. A természetes pala visszaépítése anyagi korlátok és az alacsony tetőhajlásszög miatt fel sem merült, a tető fedése natúr cink kettős állókorcos lemezből készült. Általánosságban megállapítható, hogy az eredeti fedés anyaga és a választott tetőhajlásszöge nem illettek egymáshoz. Nem véletlen, hogy az épület első javítása a tető átalakítása volt, elsősorban a víz elvezetésének módján kellett változtatni.

Az átrium üvegtetője feltehetően nem volt eredeti, valamelyik javítás során egyszerű, ragacsolt üvegtető került beépítésre, amely több helyen beázott. Helyére korszerű, hőhídmentes alumínium szerkezetet került. A tervezett külső árnyékoló elmaradt, szükségességét az elkövetkező nyár igazolni fogja. Az első emeleti földem magasságában lévő vízszintes belső üvegtető szegecsel acélszerkezete szerencsésen megmaradt.

A meglévő padlók bontásra kerültek, a lépcsőket kivéve, amelyek felületkezeléssel, apró javítással ma is megfelelnek funkciójuknak. Az átrium padlója megsüllyedt, visszamemelése sikertelen volt, így ezt is bontani, újraépíteni kellett, teljes padlószervezettel. A bejárati előtér és földszinti kerengő márvány mozaiklap burkolata is sérült volt. A gépészet és installációs szerelés során olyan sok helyen kellett felbontani, hogy a kivitelezés során a teljes újjáépítés mellett döntöttünk. Az alsószori konyha egyedi burkolata, a vasalt aljzat és szigetelések készítése miatt bontásra és visszaépítésre került. A meglévő épen maradt lapok tisztításával, új lapok gyártásával (keramikus művész munkája) a reprezentatív terekben az eredeti burkolat visszaépítésre került. A lapok méretpontossága, vete-medése nem tette lehetővé a mai igények szerinti tökéletességet, de a burkolat megjelenése olyan, mint eredetileg volt, az utángyártott lapok kiválóan illeszkednek az eredeti burkolati elemekhez (10. kép).

A melegpadló burkolatok szegezett kivitelű csaphornyos parketták. Bontást és pótlást követően visszakerültek az épületbe, most már ragasztva. A burkolatok aljzatában kerültek elhelyezésre a kiállítást kiszolgáló vezetékek (11. kép). A kertre néző egyik szalomban táblás parketta volt. Elképzelhető, hogy több szobában is ez készült eredetileg, erről nincs adatunk. Ahol a jelenlegi felújítást megelőzően ez a szerkezet volt található, ott a teljes aljzatát is újjáépítve, restaurálva, a menthetetlen elemeket újra gyártva, visszaépítésre került.

10. kép. Újragyártott padlólapok, alig észrevehető a régi és új közti különbség

11. kép. Az új csaphornyos parketta, alatta az elrejtett gépészeti, erős és gyengeáramú vezetékekkel

Az épület fennállása óta ez a harmadik alkalom, hogy teljesen új a külső vakolás. A 25 évvel ezelőtti homlokzat megújítás hagyományos szilikát-technikán alapuló eljárással készült. A tönkremenetel a vártnál gyorsabb volt. Jelenleg a homlokzat vakolása a legkorszerűbb technológiával történt. A mai vakolóanyagok összetételét, kötési mechanizmusát titokként kezelik a gyártók, a termék műszaki adatlapja csupán a felhasználás módját, helyét, az anyag néhány fizikai tulajdonságát adja meg, Tapasztalati informálódásra nincs lehetőség, bízunk a korszerű építőanyag gyártásban, hisszük, hogy tartós megoldás lesz.

A homlokzat eredeti színezése, a többszöri újjáépítés miatt nem volt fellelhető. A korábbi fotókon látható, hogy a felület monokróm, feltehetően a kő természetes színét utánozta. A mai színezés is ilyen, hosszas egyeztetés végeredménye. A vakolóanyag szemcsemérete, a vakolószerszám (simító) anyaga, a dörzsölés módja, mintafelületek készítése és elemzése után került kiválasztásra.

A homlokzati szobrok, kővázák, faragványok restaurálás után kerültek vissza a helyükre. A kerti lépcsőről kiderült, hogy egyszer biztosan újjáépítették, talán a pincefalak bitumenmázás szigetelésekor. A korrekció nélküli kőlépcső összeállításakor a korlát nem illeszkedett a fokok kirajzolta egyenesre. A korlátot mint sablont felhasználva kellett a fokokat újra szabályossá illeszteni.

A meglévő ablakok, ajtók asztalos remekművek, nagyon karcsú szelvényekből, nagyon jó anyagból. Az eredeti árnyékolás a két ablak közti fa lamella volt. Mára csak nyomai voltak felfedezhetőek, ezek helyreállításáról lemondtunk, a múzeumi funkciót sem szolgálták volna. Helyette vászon árnyékolás készült. A sötétítés spalettával történt és történik, a meglévő szerkezet mesteri fa tokjaival együtt helyreállításra került. Működnek az eredeti zsanérok, tolózárok. A bejárati ajtó csodálatos épségben maradt ránk. Tisztítás, illesztés, elektromos szerelvények beépítése után keményolaj felületkezeléssel, nagyobb javítás nélkül reméljük, hogy még hosszú évekig szolgálja az épületet. A belső ajtók és üveg-fa térelhatárolások nagy része fellelhető volt. Raktárból, pincéből, depóból előkerült szárnyak az értékleltár készítésekor kiválogatásra, és vélt helyükre kerültek.

A teljes gépészeti rendszer új. A használati víz- és szennyvíz-vezetékek elhelyezése különösebb nehézséget nem okozott. A fűtés vezetékai is elfértek a padlóban, falakban. A szellőzés és hűtés légcsatornáinak elrejtése azonban aprólékos munkát igényelt. A földszint kiállítótereinek úgy kellett biztosítani a levegőcserét, hogy a vezetékek és szellőzőrácsok látványa ne legyen tolakodó. Különleges feladat volt a lépcsőház tűz esetén történő füstmentesítése, nagy teljesítményű, 600 °C-ot is elviselni képes ventilátorokkal, a lépcsőházat (majdnem) légmentesen lezáró, automata záródású ajtókkal. Mindezek beépítése egy új épületben a napi rutin része, itt észrevétlen elhelyezés volt szükséges.

Az üvegház helyreállítására 2004-ben tervdokumentáció készült. A bontás, tehát az életveszély elhárítása megtörtént. A kőkáva már ekkor elkészült, és 15 évig várta a fém-szerkezet felépítését. A tönkremenetel egyik oka pusztán az idő volt. Vasfoga, vagyis a rozsdá megette az öntöttvasat. Az íves tetők tartói szegecselt „Vierendel” tartók, melegen hengerelt acélból, melyek elvesztették szilárdságukat. A másik ok az üvegház alatt húzódó

fal károsodása volt. A talaj teherbírása nem volt egyenletes az üvegház alatt, a fal felett az alszerkezet eltörött, a nyugati oldala megsüllyedt. Az új alapozás ezt a hibát kiküszöbölte.

A falszerkezet helyreállításának különös nehézsége az öntöttvas elemek pótlása volt, mely egyedisége miatt rendkívül drága megoldásnak bizonyult! Próbálkoztunk a törött elemek hegesztéses javításával, modern szerkezet beépítésével, műgyanta pótlással. Végül a generálkivitelező projektvezetője, Kőmíves János kitartása eredményeképpen a sérült elemek újragyártásra kerültek. Az ép szerkezeti elemeket visszaépítették, a menthetetleneket új öntvényekkel pótolták. A fedés nyilván új anyag, az üvegezés is újra gyártott. Az íves üvegtáblákat az autó szélvédőjéhez hasonló technológiával kellett elkészíteni (12. kép).

12. kép. Az üvegház, átadáskor. A tető tömege szinte lebeg az üvegen

A kert felújítása

A kert faállományának ultrahangos vizsgálata alapján az elhalt egyedek kivágásra, a sérültek ápolásra kerültek. Mivel a kert ma is nyitott, a koros fák lehulló ágai komoly veszélyt jelentettek. Az építkezés ideje alatt is tapasztalható volt, hogy szelesebb időben komoly ág törések keletkeztek. A pótlások előnevelt fák ültetésével valósultak meg. A betelepült invazív fajokat (bálványfa, akác) ki kellett irtani.

Régebbi rajzok és a faállomány pozíciójának felhasználásával igyekeztünk rekonstruálni a korábbi sétaút-hálózatot. A korábbinál ritkábban álló fa egyedek az erdő jellegű kert helyett parkot alkotnak. A fák sziluettje nem ér egymásba, látszik a kifejlett növény koronaalakja.

A kerítés lábazata elfogadható állapotú volt, tisztítás, csiszolás, hidrofóbizálás volt az elvégzendő munka. A fém kerítéselemek díszei mozogtak, egy részük elveszett, a hiányzó részek újraöntéssel pótlásra kerültek.

A néhai kerti pavilon elpusztult. Rekonstrukciójához fotó és rajz is rendelkezésre áll. A főépület építésekor készült helyszínrajz egy hétszögletű(!) pavilont ábrázol, amely illeszkedik a jelenlegi domb alatti pincére. A fellelt fotók és Sterbenz Károly rajza egy jóval kisebb, más pozícióban lévő, négyszög alaprajzú pavilont ábrázol. A villa építésének korában az utóbbi hitelessége a valószínűbb, feltehetően a hétszögletű már korábban is állt, mint ahogy Sopronban szokás volt, a külső várfal részeként (pl.: Esernyős ház). Ezt elbontották, és nem pontosan a helyére készült el az új pavilon. Az építménynek a múzeumi programban pillanatnyilag nincs szerepe, helyreállítása egyelőre nem történt meg.

A szökőkút 1991-ben részlegesen helyreállításra került. A kőmunkák elkészültek, a vezetékezés megtörtént. A medence szigetelése, a vízgépészet és a vízköpő figura rekonstrukciójával, fagymentes időben újra üzemel.

A felújítással az épület újra a város egyik kiemelkedő látványosságává vált. A helyreállítás sikerességét igazolja, hogy a Soproni Városszépítő Egyesület 2020-ban Winkler Oszkár-díjjal tüntette ki az épületet.

A jelenlegi felújítás tervezői stábja:

Bihari Sarolta belsőépítész

Bella Ervin gépészmérnök

Szalmási Vilmos villamosmérnök

Böröcz István tűzvédelmi szakértő

Horváth József és ifj. Orosz József építőmérnökök

Fekete Szilárd építészmérnök

Másfél évtizedes zárva tartás után, 2020. október 8-án újra kitérte kapuit a látogatók előtt a Soproni Múzeum egykori anyaháza. A *Mestermű. Polgári életvilág és kézművesség a 19. század végi Sopronban* című állandó néprajzi kiállítás nyitását a múzeum munkatársainak négy éves előkészítő munkája előzte meg, hogy szakmaiságában kifogástalan és a modern látogatói igényeket élménygazdag módon kielégítő tárlat fogadja majd az érdeklődőket.

E sorok írója a kiállítás egyik kurátoraként és kiállításszervezőjeként a kiállítás létrehozásának logisztikai lebonyolítása mellett elsősorban a szakmai, tudományos tartalmak könnyebb befogadhatóságáért, az interaktív bemutatási módok 21. századi formába öntéséért volt felelős, így a cikk is ebből a nézőpontból mutatja be a kiállítást. És bár a tárlat a Covid-19 világjárvány miatt csupán öt hétig tarthatott nyitva, és az írás születése idején (2021 márciusa) még nem látszik a múzeumok újrainyitásának lehetősége, a rendezői koncepció bemutatása mellett igyekszünk beszámolni az első látogatói visszajelzésekről is.

Az épületről

Lenck Emil nagykereskedő 1890-ben rendelte meg új otthonának terveit Otto Hofer soproni származású bécsi építészttől. A Deák téri kertben két év alatt, 1890 és 1892 között felépített, historizáló villaépülettel minden bizonnyal elégedett lehetett, a gyönyörű arányú, nagyszabású, pazar berendezésű új otthon tágas terekkel, napfényes szobákkal várta a feleségével és négy gyermekével beköltöző büszke tulajdonost. A család azonban nem sokáig élvezhette a villa és a park nyújtotta örömeit: Emil atyja intelmei ellenére tőzsdézni kezdett, és a Soproni Építőbank bukása után a család kénytelen volt előbb csak bérbe adni (néhány évig a dán királyi család tagjai is lakták), majd 1907-ben áruba is bocsátani szeretett otthonát.

Az egykori Lenck-villát Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város *Régészeti Társulata* vásárolta meg kultúrpalota – ma úgy mondjuk: múzeum – céljára. Az 1913-ban megnyílt kiállítás akkoriban a városi múzeum teljes gyűjteményének kincseivel várta a látogatókat, 1987 után pedig kizárólag a néprajzi gyűjtemény bemutatóhelye lett. A kétezres évek derekán életveszélyessé nyilvánított épület 2018-ban megkezdődött átfogó rekonstrukciónak gyümölcse napjainkra, az új állandó kiállítás megnyitásával érett be teljesen.

Megérkezés

A látogatók az átrium információs pultjánál tudnak jegyet váltani a kiállításra. A jegy mellé egy kiállításvezetőt is kézhez kapnak, melynek újságformátuma a kiállítás tartalmát hi-

vatott erősíteni. A *Régi Újság* című, a 19. század végi napilapok szerkesztési sajátosságait és stílusát követő újság amellelt, hogy bemutatja az épület két szintjének térképét, ízelítőt ad a korabeli Sopron híreiből, ünnepeiből és mindennapjaiból, kulturális életéből, és segít közelebbről is megismerni azt a Hofmann családot, amelynek családi ünnepéhez csatlakozhat a kiállítás bejárása során. A kiállítás falszövegei és feliratai kétnyelvűek: magyar és német, de a *Régi Újság* angol nyelvű változatában minden szöveges tartalom elérhető angolul is.

A jegy megváltása után javasolt igénybe venni a szekrényes ruhatárat. A szekrények ajtajainak külső oldalán kérdést, belső oldalán választ találhatunk Sopron múltjának érdekességeiről. Az átriumban elhaladunk még egy különleges ülőbútor, egy „papucshúzó” mellett. Tudjuk, hogy a legtöbb soproni emlékezetében úgy él a villa, mint ahol cipőre húzott textilpapucsban szabad csak közlekedni, sőt, titokban akár csúszkálni is. Ezt az emléket szerettük volna felidézni a papucshúzás napjainkban is élő lehetőségével, és örömmel hallgattuk a papucskok láttán a látogatók visszaemlékezéseit.

Mestermű. Polgári életvilág és kézművesség a 19. század végi Sopronban

A kiállítás címében is hordozza azt a kettősséget, amely tartalmilag újszerűvé teszi. A Soproni Múzeum gazdag néprajzi gyűjteménye párhuzamosan válik megismerhetővé azzal a polgári közeggel, amellyel a saját korában is összefonódva élt. Bár a néprajzot és a polgári művelődéstörténetet kiállításban ritkán vonjuk egymás mellé, a két világ itt izgalmasan elegyedik egymással. A néprajzi anyag túlsúlya a rendezői koncepcióban vitathatatlan és a befogadó számára is egyértelmű, apró utalások azonban mindvégig színesítik a tárlatot. A cipésznél a csizmadiaműhely szerszámai, félkész és kész csizmái mellett báli cipők is helyet kaptak, onnan pedig gondolatban már csak egy lépésre vagyunk a kitalált esküvői történetünk lakodalmi mulatságról ábrándozó örömanyjától – a látogatók pedig meglepetten és örömmel veszik észre a jelzésszerűen vitrinbe helyezett táncrendeket. A kalaposműhelyben a rábaközi népviselet díszes pörgekalapja és a cylinder egymás mellett készülnek. A harkai kármentős kocsmában jóskártya másolatával játszhatnak az érdeklődők, a vásári árusok között pedig külön kis vitrinben mutatunk be válogatást azokból a pénzermékből, amelyekkel a különböző korokban fizethettek elődeink Sopronban (vagy Scarbantiában) Claudius császár bronz sestertiusától I. Ferenc József magyar királyi váltópénzéig.

Étkező és télikert

A Lenck-villa helyreállított étkezője és télikertje hangulatában olyan erősen közvetíti a nagypolgári életstílust, hogy témájukul – a néprajzi elemeket mellőzve – tisztán a 19. század végi viselkedéskulturát és etikettet választottuk.

Az étkező központi eleme egy hosszú asztal, abroszán nyomtatott terítéssel (1. kép). A pusztán grafikai elemként megjelenített étkészlet minden darabja Iparművészeti gyűjteményünk fotómásolata, a székek körben szintén a múzeum saját, ónémet bútorainak

1. kép. A Lenck-villa étkezője. Fotó: Rombai Péter / RepeszTech

másolatai – fehér színben, hogy egyértelművé tegyük azok installáció voltát. Az asztalon korabeli menükártyák, receptek és az étkezési kultúrával kapcsolatos illemszabályok bővítik a látogatók gasztrotörténeti ismereteit.

Óriási öröm számunkra, hogy a több évtizede lebontott télikert az épületrekonstrukció során elkészülhetett, mert pótolhatatlan része a villaépület tereinek. A két benne elhelyezett tárlóban bájos, apró kellékei láthatóak a 19. századi mindennapi életnek: legyezők, különleges kártyajátékok lapjai, pecsétnyomók, bonbonier, chatelaine (női övdísz) vagy egy kifejezetten bajuszosok számára készült porceláncsésze. A bajuszcsésze-

sze mellett, hogy a látogatók egyik legkedveltebb darabja, ritkaság volta okán a kiállítás megnyitása óta országos érdeklődésre is számot tart, a Duna Televízió Család-barát magazinjának ismeretterjesztő blokkjában főszereplő is volt már.

A télikert három félköríves falfülkéjébe – eredeti funkciójukat betöltve – szobrok kerültek: a két kisebb fülkébe a múzeum saját gyűjteményéből választottuk Kugler Ferenc Liszt Ferencet ábrázoló terrakotta mellszobrárt, illetve egy ismeretlen mestertől származó 19. század végi női gipsz mellszobrot. Az állóalakos falfülkébe a Magyar Nemzeti Galéria egy márványszobrárt kölcsönöztük. A közel másfél méter magas, Artemisz istennőt ábrázoló művet ismeretlen szobrász készítette Praxitelész után.

A citrusfákkal díszített télikertből pompás látvány nyílik a múzeumkertre, gyönyörűen felújított szökőkútjának csobogása idehallatszik. A télikert vonalát követő kényelmes ülőbútorokon szívesen elidőzők számára egy 19. század végi illemkalauz szerkesztettünk korabeli tanácsadókönyvekből, amely eligazítja olvasóját hétköznapi életben és ünnepekben egyaránt, legyen szó kocsikázásról, társasági életéről, utcai sétáról kedvezőtlen időjárási viszonyok között, vagy akár párbajról. A kor hangulatát megidézve a lapot újságtartón olvashatjuk.

Mind az étkező, mind a télikert installációit kérésünkre úgy tervezték meg, hogy azok nagy része rövid idő alatt elbontható legyen, így a helyiségek a műtárgyak teljes biztonságát mellett rendezvényhelyszínként is kibérelhetők: esküvői, családi vagy portréfotózások, de akár kamarakonzert vagy polgári házasságkötési szertartás méltó és már most népszerű helyszínei.

Hofmann Liza férjhez megy

Már a kiállítás koncepciójának megalkotásakor szembesültünk azzal a furcsa feszültséggel, amit a historizáló villaépületbe tervezett néprajzi anyag látványa kelthet a látogatóban. A látszólagos ellentmondást egy kerettörténettel igyekeztünk feloldani. A villába képzeletben egy nagypolgári családot költöztettünk, akik bár hangsúlyozottan nem azonosak a Lenck családdal, de körülményeik nagyon hasonlóak. Néhány látogató csodálkozva tette fel a kérdést, hogy vajon miért találtunk ki alternatív családtörténetet a soproniak számára oly sok helyről ismerősen csengő Lenckek helyett, de mindenki számára megnyugtatónak bizonyult a válasz: az elképzelt történet szálát kedvünkre alakíthattuk olyan irányba, amely minél színesebb képet fest a 19. század végi Sopron hely- és művelődéstörténetéről, a családtagok szubjektív megszólalásai pedig közel hozzák őket a mai kor emberéhez – egy valós történelmi család esetében ekkora szabadsággal nem rendelkezünk volna. Természetesen a Lenck családnak is adózunk, rögtön az első teremben olvashatjuk történetüket.

A kitalált cselekmény 1892-ben zajlik, a soproni borkereskedő Hofmann Gusztáv nagyobbik gyermeke, Liza frigyre készül lépni a komáromi származású huszártiszttel, Szőnyi Ágostonnal. A Hofmann család apraja-nagyja és személyzetük mindent megtesz, hogy a nagy nap a lehető legfényesebben és zökkenőmentesen folyhasson, a szükséges kellékek beszerzéséhez pedig sorra látogatják a város kézművesműhelyeit. A földszinti

2. kép. A posztósok-szabók-gombkötők terméből a német szabókhöz érkezünk.

Fotó: Rombai Péter / RepeszTech

műhelyekben maguk a családtagok rendelnek és vásárolnak, miközben a mesterségekkel kapcsolatos személyes emlékeiket, élményeiket és véleményüket is megosztják a látogatókkal, míg a pincszinti műhelyekbe, valamint a vásárba és a kocsmába a személyzetet kísérhetjük el.

Szereplőink megjelenítésekor törekedtünk arra, hogy a látogató számára minél valóságosabb, személyes élményt nyújtsunk, hiszen annál közelebbnek érzi majd magához az általuk tett szubjektív megszólalásokat, és így biztosabban célba ér a néprajzi tartalmat erősítő üzenet is. A kiállítás nyitóterében egy film rövid, de mozgalmas cselekménnyel mutatja be családunkat: Liza szerelmes levelet kap vőlegényétől, és izgatottan, de sokáig sikertelenül keres helyet az elolvasására, hiszen ebben a házban mindig történik valami. A mozgóképen megismert családtagok életnagyságú, szövegbuborékkal ellátott képeken kísérik végig a látogatókat a földszinti kiállítótereken. A szereplőket ábrázoló képek alapja fénykép, de számítógépes átdolgozás során rajzosabb küllemet kaptak, kérésünkre a grafikus a 19. század végi divatlapok litográfiáinak képi világához közelítette őket. Tapasztaltuk, hogy a látogatók nagyon szeretik ezeket a falra kasírozott alakokat, szívesen fényképezkednek velük, a képeket lelkesen osztják meg közösségi oldalakon, így is népszerűsítve a múzeumot és a kiállítást.

A földszint egyik legkedveltebb kiállítótere a német szabók terme. Itt hat olyan ruharekonstrukciót mutatunk be, amelyen lépésről lépésre követhető végig a nyugat-európai divattörténet a 18. század végétől a 19-20. század fordulójáig. A ruhák közül kettő nemesmásolat, eredeti példányuk a Soproni Múzeum Storno-házbeli helytörténeti kiállításán tekinthető meg, ezt a feliratukban is hangsúlyozzuk. A Lenck-villa a múzeum többi kiállítóhelyétől viszonylag távol esik, ezért a kiállításban máshol is megragadtuk a lehetőséget, hogy más kiállítóhelyeinket is a látogató figyelmébe ajánljuk. Ilyen például a már említett vitrin a piactéren, a benne lévő pénzermék a Régészeti gyűjteményünk darabjai, így fel tudtuk hívni a figyelmet a vitrinszövegben a Fabricius-ház régészeti kiállítására. A ruharekonstrukciók korban utolsó darabja egy elképzelt menyasszonyi ruha, amelyet történetünk szerint Liza az esküvőjén visel majd. Ehhez a ruhához inspirációul Storno Anna portréja szolgált, amely megtekinthető a Storno-kiállításban, és amelyet természetesen a kiállításszövegben szintén ajánlunk a látogatóknak. A ruharekonstrukciók felirataival mellett anyagmintákat is elhelyeztünk, hogy szabadon tapinthatóvá váljanak a finom anyagok, amelyekből készültek.

A földszinti térsort egy egyéni látogatók számára kialakított interaktív foglalkoztatótér zárja le, melynek leglátványosabb eleme egy nagyméretű monitoron bemutatott filmjelenet: a Hofmann család tagjai, népes rokonságukkal és a vőlegény családjával kiegészülve az esküvői csoportkép felvételéhez állnak össze: a személyzet elrendezi a helyszínt, a családtagok csevegnek, ismerkednek, a futkározó gyerekek között vidáman koccintanak a fiatalok boldogságára. Figyeltünk rá, hogy a játékfilmek minél inkább kötődjenek a helyszínhez: a kezdőjelenetet a villában, a zárójelenetet a villa parkjában forgattuk. A foglalkoztatóban olyan 19. század végi játékok másolatait helyeztük ki – golyóvezető, kaleidoszkóp, vesszőparipa vagy öltöztethető papírbabák – amelyekkel különböző korosztályú gyerekek is elidőzhetnek. Ugyanígy a kihelyezett korhű ruhamásolatoknál is igyekeztünk mindenkire gondolni: 15 jelmez várja a beöltözni vágyó gyermekeket és felnőtteket. Ebben a térben elbúcsúzunk a Hofmann család tagjaitól és a lépcsőházon át a pinceszinten folytatjuk utunkat.

Pinceszint: Szolgák, utcák, műhelyek

A lépcsőn leérve öt világító, háromdimenziós (lenticuláris) táblán a személyzet tagjai mutatkoznak be. A kép kétféleképp is ábrázolja a szereplőt: a portré mellett a szolgáltatás módjára jellemző nézet is megjelenik. Az inas, a kocsis, a szakácsné, a cseléd lány és a pincemester jellemzése alatt feladatkártyák sorakoznak: a személyzet tagjai fejenként két, az esküvő előkészítésével kapcsolatos feladattal lettek megbízva. A feladatok végrehajtásához a pinceszinti műhelyek valamelyikébe kell ellátogatni, a sikert az adott műhelyben elhelyezett végpont egyértelműsíti, amelyhez a feladatkártya egyedi oldalvágata pontosan illeszkedik. A szakácsné kuglófformát vásárolna, a pincemester új hordókat, a látogató pedig velük keresheti a megoldást.

3. kép. A pinceszint „utcáinak” egy szakasza. Fotó: Rombai Péter / RepeszTech

A pincszinti folyosók falait hosszú szakaszokon üveg borítja, amelyre házfalak fekete-fehér fotóit kasíroztuk (3. kép). A jelenben készült nagy felbontású képek olyan épületeket ábrázolnak, amelyek már a 19. században is díszítették Sopront, az árulkodó jeleket (kaputelefon, csengő, cégtábla) Photoshoppal tüntettük el. A képzeletbeli utcákat macskaköves padlómatrica borítja, a házfalak elé padokat, zsákokat, kutat, kosarakat helyeztünk – mindezen installáció a monokróm színeivel emelkedik el a valóságtól és válik jelzésértékűvé. Ám érzésünk szerint ezek az eszközök még nem voltak elegendők ahhoz, hogy életet leheljenek a beltérben – sőt, pinceszinten – bemutatni kívánt kültérbe, ezért újra a film eszközához nyúltunk. A két folyosó egy-egy kapualjába az adott kapualj valós helyszínén forgatott játékfilmet vetítettünk projektorral, betekintést engedve ezzel a soproni udvarok izgalmas életébe. Az utcáról nyíló műhelyek bejáratát több helyen is műtárgy-cégér jelzi, belépve keveredik a múzeumi kiállítás klasszikus bemutatási módja (üvegfal, posztamens, vitrin) az enteriőrrel.

Élettel teli ház – múzeumpedagógia

A kiállítás tervezése során kiemelt célunk volt, hogy a hatalmas épület nehéz falai közé életet vigyünk. Ennek egyik eszközéül a kiállítás számára forgatott filmek kínálkoztak. A játékfilmekről már esett szó, de négy mesterség esetében igyekeztünk dokumentarista-jelleggel is forgatni: a kékfestő, a paszománykészítő, a kádár és a kovács műhelyeiben

találkozhatunk mesterséget bemutató filmmel. Bár nem könnyű a 21. században olyan kézműveseket találni, akik 19. századi – esetleg még régebbi – technikával alkotnak, de ezek a filmek kiállításszöveggel vissza nem adható érzékletességgel gazdagítják a kiállítást: a vitrinben elhelyezett kézműves eszközök nemműtárgy-párjai megelevenednek, a műhelyek valódivá válnak, a szerszámok jellegzetes hangjai-zajai betöltik a kiállítóteret és a mesterek kezei alól kincsek jönnek ki.

A másik eszközünk az épület étellel való megtöltéséhez a minél szélesebb múzeum-pedagógiai paletta kidolgozása, a gyermekek és felnőttek kiállításba való bevonása. Szinte minden teremben helyeztünk el egy-egy lehetőséget az interaktivitásra, gyakran hívjuk játszani a kiállításban járókat. A céhes teremben mágneses memóriakártyával gyakoroltatjuk a céhjelvények megjegyzését, a gombkötőműhelyben a padlómatricán szétgurult gombok megkeresésére buzdítjuk a látogatót (2. kép), a kalaposnál szabadon felpróbálhatóak a másolatban kitett fejedők, a kékfestőnél papírra pecsételhetőek a minták, a cipésznél a családtagok cipőit kell megkeresni. A játékok sora folytatódik a pinceszinten is: a szárazmalomban mozgatható a makett, a kocsmában kártyából lehet jósolni, a fazekasnál 3D-s puzzle korsó rakható ki. A borospincében interaktív fal várja a soproni bor iránt érdeklődőket: a 3,5 méter széles falra Heimler Károly: Sopron topográfiája (1936) dűlőneveket is feltüntető térképmelléklet-részletét kasíroztuk, 10 kinyitható ablakkal (4. kép). Az ablakok a múzeum Fotóadattárából származó, szőlő- és borkultúrához kapcsolódóan tematikusan gyűjtött képekre nyílnak, és izgalmas érdekességekkel szolgálnak a téma iránt érdeklődőknek többek közt szőlőfajtákról, babos ételekről, kereskedelmi útvonalokról és szüretről.

A pincszint legnagyobb egybefüggő terében a soproni vásárok világát mutatjuk be. A három standdal szemben (a mézeskalácsos és viaszműves, a fazekas és a faesztergályos) egy teljes játékstandot rendeztünk be. A sátoros pult mögötti kosarakban filcből varrt zöldségek, gyümölcsök és más piaci ételfélék – mézeskalács, fánk, lacipecsenye kenyérrel, stb. – kínálják magukat árusításra és megvételre. A szerepjátékot felköthető kötényekkel és nyakba akasztható szerepkártyákkal színesítették múzeumpedagógusaink. A kártyák leírása segít eligazodni a piacok mindennapjait egyre kevésbé ismerő fiatal generáció számára ebben az izgalmas forgatagban, megismerteti és eljásztatja a vevőn és a kofán kívül a piaci legyet, a vásárbíró, az ögyelgőt, a mutatványost, a hajcsárt, a fuvarost, a képmutogatót, a mázsálót és a piaci koldust.

Ezidáig csupán az egyéni látogatók számára kialakított múzeumpedagógiai lehetőségekről volt szó, és nem említettük azokat a kalandos foglalkozásokat, amelyeket múzeumpedagógusaink dolgoztak ki a hozzánk érkező gyermekcsoportok számára. Színes kínálattal várjuk a hozzánk látogató osztályokat, táborozókat egyaránt, többek között 40 gyermek számára varratott poncichter- és cselédköténnyel, illetve egy céhláda-másolattal, amelynek titkos rekeszei egy izgalmas múzeumi óra élményét rejtik magukban.

4. kép. A pinceszinti borospince interaktív falának részlete. Fotó: Rombai Péter / RepeszTech

Filiáléajánló és múzeumshop

A Soproni Múzeum legtöbb kiállítóhelye a történelmi belvárosban helyezkedik el, csupán pár perc sétára, egy-két utcányira egymástól, a látogató könnyen irányítható egyik helyről a másikra, és ő maga is felfedez egy-egy filiálét a sétája során. Elsősorban turisták számára helyeztük el az átriumban azt az érintőképernyőt, amely a múzeum minden kiállítóhelyét bemutatja, gazdag képanyaggal illusztrált leírást ad a kiállításokról és térképpel segít odatalálni a Lenck-villából.

Bízunk benne, hogy ha a villába betérőnek tetszett az épület vagy a kiállítás, emléktárgyat is visz magával a múzeumshopból. Minden tárgyunk egyedi, a villa díszítőmotívumait vagy egyes kiállítási tárgyakat alapul vevő mintával készült, így a látogató hazavihet magával egy részletet a Lenck-villa páratlan hangulatából.

A TÁRGYAK VILÁGA

MRENKA ATTILA

Késő vaskori díszes bronzöv Sarródról

Még az 1960-as években került be a Soproni Múzeumba egy késő vaskorinak meghatározott bronzöv. A leletet, Nováki Gyula helyszíni jelentése alapján, 1961 szeptemberében, árokásás közben találták Sarródon az Egyetértés TSz. sertéshizlaldájától délre.¹ Az intézménybe csak 1961 októberében beszállított tárgy a Soproni Múzeum gyűjteményének egyedi darabja. A nagyközönség és a szakma számára javarészt ismeretlen, csak nemrég került leltárba. Minden bizonnyal azonos az 1974-ben Székesfehérváron eltérő leltári számon (62.14.1.)² és méretekkel kiállított darabbal,³ amely aztán a múzeum állandó kiállításba is bekerült. Ezért, és mert az előkerülése óta eltelt mintegy 60 esztendő alatt jelentősen bővültek ismereteink a tárgytypusról, szükségesnek látjuk a lelet tudományos szempontú mielőbbi közlését (1. kép).

Bronzöv, Sarród – Egyetértés MGT SZ Major, szórványlelet. Leltári szám: 2020.1.28. Öntött tagokból álló, ún. „magyar típusú öv”;⁴ töredékes. Hossza 93 cm. Eredeti hossza a maradványokból és az előkerülés körülményeinek ismeretéből nem kikövetkeztethető.

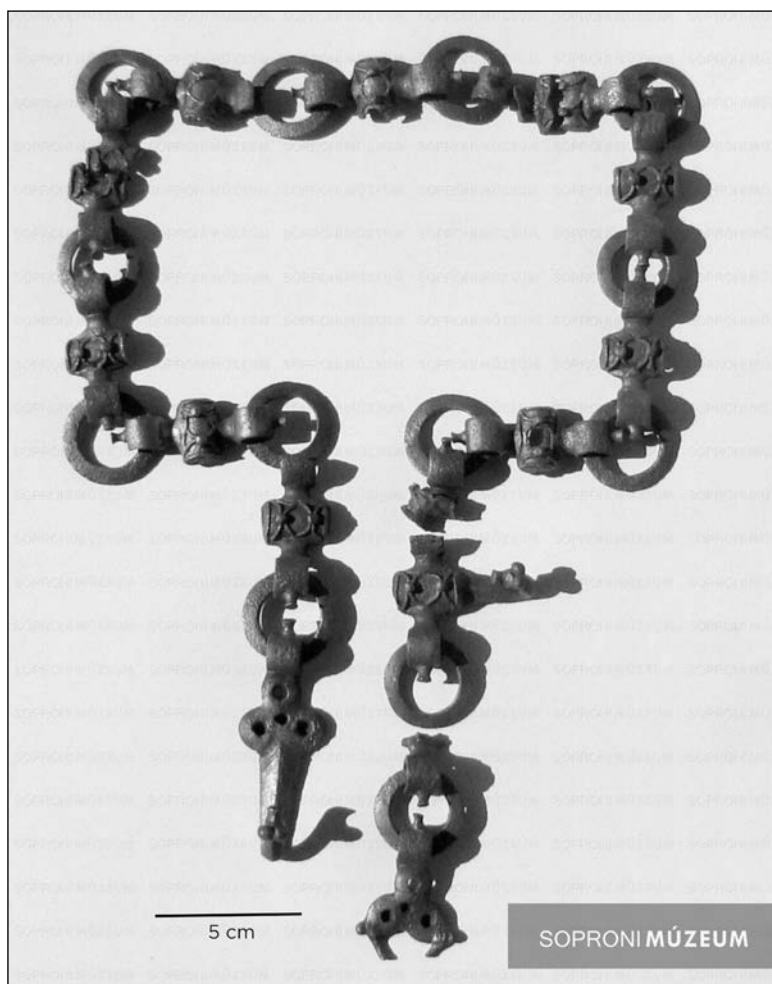
Az öv jól láthatóan azonos öntőformákban készült, szabványosított öntött tagokból áll. Az ún. plasztikus stílus jellegzetességeit mutató darabok egyszerű, első ránézésre lapos – valójában közepük felé enyhén megvastagodó – karikákkal kapcsolódnak egymáshoz. Az öv végén stilizált állatfej alakú kapcsolótag található, amely kampószerűen visszahajlik. Ezt a visszahajló részt csatolhatták be használatkor a karikatagok valamelyikébe. Ennek a kapcsolótagnak az alja háromlevelű lóherét/hármasforgót (?) formáz, amelyen két azonos és egy kisebb átmérőjű kerek bemélyedés, illetve még egy kerek átfúrás látszik. A stilizált állatfejes kapcsolótag – szabály szerint – megismétlődik az öv egyik kapcsolótagján is. A lapos hátoldalú, merevítő bordája miatt háromszög átmetszetű állatfejes tag alján, a lóhere/hármasforgó (?) alakú rész fölött 3 darab, „V” alakú, ügyetlenül beresztelt díszítőmotívum látható. A lóhere alakú részből szintén találunk még egy darabot – ez az analógiák figyelembe vételével az öv másik vége, a csüngőket tartó tag lehetett; erre utal, hogy lóhere/hármasforgó (?) egyik végén két kis fémtüske áll ki, amelyek egy átkötő tag maradványai lehettek (2. kép).

¹ Soproni Múzeum (SoM) Régészeti Adattár (RA) 259.

² 62.14.1. leltári számon Osló-Iskolakert lelőhely 1959-es feltárásából származó, vízszintesen kihajló, 9–10. századi bográcsperemet tart nyilván a Soproni Múzeum.

³ F. Petres Éva (szerk.): A keleti kelta művészet – Eastern Celtic Art. Az István Király Múzeum közleményei: D. sorozat; 93. (1974), 76. (Katalógus szám: 123)

⁴ Szabó Miklós: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. Budapest, 2005. 147–148.

1. kép. A Sarródról előkerült öv mai állapotában (Fotó: Balassa Krisztina, Mrenka Attila, Soproni Múzeum)

A karikák átmérője 2,9–3,2 cm, szélességük 0,5–0,6 cm, vastagságuk 0,3 cm. A karikákat összetartó tagok hossza 5,9–6,1 cm, a karikák köré fonódó szalag 1,2 cm széles, 0,2 cm. A középső, díszített, üreges tag 2,2×1,4 cm, 0,2 cm vastag.

A karikákat összesen 11 darab, tagolt kapocs fogja össze. Az összekötő tagokat azonos öntőformában készítették. A karikákhoz széles, a karikákra merőleges, szalagszerű rész kapcsolódik, melyek között hátlapján üreges, sarkított téglatest-szerű rész csatlakozik. Ezen a középtagon alul és fölül egy-egy félköríves vékony vonal emelkedik ki, amelyek egy ugyanilyen technikával készült teljes kört fognak közre. A félkörök és a kör metszéspontjaiban egy-egy rátett kis bronzgombocska látszik. A karikákhoz csatlakozó szalagszerű tagokat egybeöntötték, majd öntés után elfűrészelték és a karikákhoz való

2. kép. Zoomorph kapcsolótag, alsó részén ferde bevágásokkal
(Fotó: Balassa Krisztina, Mrenka Attila, Soproni Múzeum)

hozzáillesztés után fogóval összeszorították őket. A karikák közepe felé mutatva, kisebb, enyhén spulnialakú kiálló rész látszik. Ellaposodó végük minden esetben jól eldolgozott, így biztosan nem öntési maradványok, hanem szándékos díszítőelemek (3–5. kép).

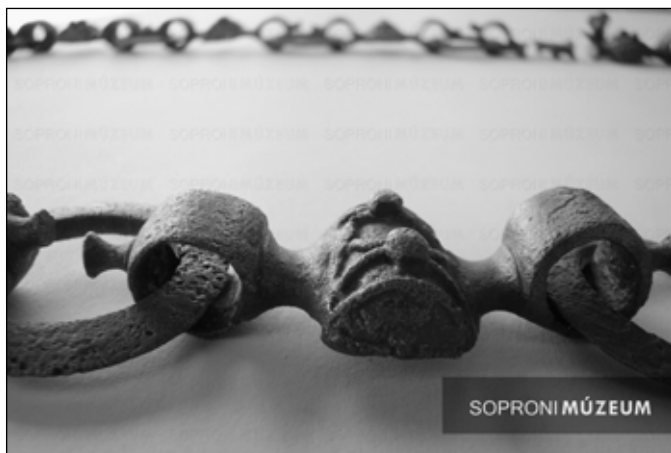
Az előkerülés körülményeire vonatkozóan mindössze Nováki Gyula egyoldalú jelentése áll rendelkezésünkre. Ez alapján az övvel együtt előkerült még egy kisebb tál, egy tojásmag nagyságú, már a taláskor is szétmállott vasdarab és egy „tejesfazék”-szerű edény is. Ezek a tárgyak azonban ma ismeretlen helyen találhatóak.

Így, a múzeumba kerülés után mintegy hatvan esztendővel úgy látszik, hogy bekerülésük után ugyan azonnal leírókartont készítettek róluk, de a hivatalos leltárkönyvbe nem kerültek be. Csakis így fordulhatott elő, hogy a leírókartonokra kiosztott számokhoz már más leltárkönyvi tételek tartoztak. Ezt az anomáliát az egyetlen megmaradt leírókartonon „dupla leltározás” felirattal jeleztük. Ez a furcsa állapot egészen 2020-ig tartott, amikor is a tárgyat – az elérhető információk alapján – leltárba vehettük. Ennél többet az övvel együtt talált tárgyról jelenleg nem tudunk.⁵ Ami azért is rendkívül sajnálatos, mert az első – és egyetlen – jelentés alapján lényegében semmi nem derül ki ezekről a tárgyakról.

A találók elmondása alapján az árok oldalában feketés foltot vettek észre, amit megbolygatva akadtak az egy csomóban lévő övre és egy kisebb tálra.⁶ A kettő között arasznyi távolság volt. Sajnos nem tudjuk a feketés folt méretét, de a tál és az öv között említett arasznyi távolság (20–22 cm) miatt akár nagyobb gödörre is gondolhatunk; tekintve, hogy az árok ásásakor nyilvánvalóan már egy részét megbolygatták. Ugyanitt (tehát közvetlenül a tál mellett) – folytatódik a jelentés – volt a szétmállott vasdarab is. Közelebbi

⁵ Itt tartozunk köszönetet mondani Balassa Krisztina régésztechnikusnak, aki az előkerülés utáni leltári helyzetet tisztázta.

⁶ SoM RA 259.

3. kép. Az összekötő tag díszítése (Fotó: Balassa Krisztina, Mrenka Attila, Soproni Múzeum)

4. kép. A feltehetőleg azonos öntőmintában készült összekötő tagok nagyfokú hasonlóságot mutatnak (Fotó: Balassa Krisztina, Mrenka Attila, Soproni Múzeum)

helymegjelölés nélkül említésre került még a tejesfazék-szerű edény is, ami a jelentés szerint szintén teljesen szétmállott.⁷ Ezek szerint tehát a tálon és az övön kívül a többi lelet a találáskor elpusztult. Erre utal a szöveg is.⁸ A bizonytalanságot növeli, hogy az egyetlen megmaradt leírókartonon a hármasszám szerepelt, így kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy a „szétmállás” a valóságban inkább darabokra hullást jelenthetett.

⁷ SoM RA 259.

⁸ SoM RA 259.

Az előkerülés után nagyjából kettő, kettő és fél hónappal elkészült jelentés szerint Nováki Gyula megvizsgálta a helyszínt, ekkor egyértelműen sírként azonosította a jelenséget.⁹ Mélységét 80 cm-nek írta, ami alapján igen tekintélyes méretű jelenség lehetett. Ugyanakkor mivel a leírás szerint se csont, se hamvak nem kerültek elő, illetve mivel az övön kívül egyéb leletanyag jelenleg nem áll rendelkezésünkre, így magunk feltételelesen fogadhatjuk el ezt a meghatározást.

A megmaradt lelet jelentősége abban áll, hogy a bronzból készült övek egy egészen sajátos leletanyag-csoportot jelentenek a késő vaskor időszakában. A hazai leletanyagban nem túl gyakori tárgytípus máig legteljesebb összefoglalását még az 1970-es évek elején írta meg Stanczik Ilona és Vaday Andrea.¹⁰ Ebben az addig ismertté vált összes példányt számba veszik, így jól látható, hogy a tárgytípus vidékünkön egyáltalán nem található meg. A térképre vitt adatok alapján a Dunántúl északi sávja teljes mértékben leletmentes.¹¹ A konkrét típusból az általunk elérhető források alapján a kérdéses térségben azóta sem került elő pontos párhuzam. Ennek a különös jelenségnek az okait nem ennek az anyagközlésnek a feladata taglalni, mindazonáltal a későbbiek során ezt a kérdést alaposabb elemzésnek kell alávetni. A tipológiai vizsgálatok és a földrajzi közelség okán ennek kiinduló pontja lehet Jozef Bujna kelta női viseletet taglaló monografikus feldolgozása.¹²

A lelettípus úgy hamvasztásos, mint korhasztásos temetkezésből is ismert párhuzamokkal rendelkezik¹³ így egyrészt ritka, de általánosan elterjedt szokásként értékelhetjük az e fajta mellékletadást, másrészt sajnos éppen ezért nem használható támpontként a sarródi temetkezés típusára vonatkozólag.

Jelenleg semmilyen biztos támpontunk nincs tehát a tágabb értelemben vett lelőköri körülmények megismerésére, ezért a sarródi öv jellegzetességeinek megismertetése után tallózó jelleggel utalnánk néhány ismertebb példányra. Egy későbbi, esetleges tipokronológiai elemzés során az általunk megadott adatok így kiindulópontként szolgálhatnak. Leletünk a késő vaskori bronzövek között típusát tekintve sok párhuzammal, de lényegében egyetlen pontos analógiával sem rendelkezik.

Hossza alapján rövidebb például, mint a vezsenyi darab (149 cm).¹⁴ Nemcsak, hogy rövidebb, de egyértelműen rövidnek is mondható. A jelenleg mérhető 93 cm-es hossz több szempontból is meglepő lehet. Egyrészt, amint arra az előkerülés körülményei és lelet jelenlegi állapota is utalnak, egyáltalán nem biztos, hogy minden alkotórészt sikerült megtalálni. Másrészt az övtípus jellegéből fakadóan viselése során egy része fel-

⁹ SoM RA 259.

¹⁰ Stanczik Ilona – Vaday Andrea: Keltische Bronzegürtel „ungarischen” Typs im Karpatenbecken. In: Folia Archaeologica 32. (1971) 7–27.

¹¹ Uo. Abb. 8.

¹² Jozef Bujna: Opasky ženského odevu z doby laténskej. Nitra, 2011.

¹³ Stanczik - Vaday i.m. 1971, 25.

¹⁴ Stanczik - Vaday i.m. 1971, 7.

5. kép. Az összekötő tag üreges hátsó része és az összeillesztés technikája
(Fotó: Balassa Krisztina, Mrenka Attila, Soproni Múzeum)

tehetőleg szabadon csüngött a combok előtt.¹⁵ Ezekből következően mai fogalmainkkal élve jó közelítéssel S–M körméretű csípő jöhet számításba – amennyiben használati darab és nem csak kifejezetten az esetleges temetkezés számára készített darabról van szó. Persze figyelembe kell venni, hogy a megmaradt hosszúság egyáltalán nem biztos, hogy megegyezik az eredeti hosszal. A találás fentebb ismertetett körülményei miatt egyáltalán nem zárható ki, hogy komplett rész (részek?) hiányoznak ma belőle.

A stilizált állatfejben végződő kapcsolótag(ok)hoz formailag közelálló darabokat találunk Dunaújvárosban,¹⁶ ismeretlen lelőhelyről Tolna megyéből¹⁷ és Kishöflányból (Kleinhöflein, A.) is.¹⁸ Mindazonáltal a forma maga, a stilizált, minket leginkább kutyára emlékeztető fejkidolgozás régóta ismert, többek között Sopron-Várhelyről is.¹⁹ Ez természetesen nem jelent semmiféle közvetlen vagy éppen közvetett kapcsolatot, mindösszesen egy újabb adalék, hogy a késő vaskort közvetlenül megelőző időszakról sem állt távol már az állatalakok leegyszerűsített megjelenítése.

¹⁵ *Hunyadi Ilona*: Kelták a Kárpátmedencében. Szövegkötet. *Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 18.* Budapest, 1944. 103.

¹⁶ *Hunyadi Ilona*: Kelták a Kárpátmedencében. Táblakötet. *Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 18.* Budapest, 1942. Taf. XXXIV. 4.

¹⁷ Uo. Taf. XXXIV. 3a. és 8.

¹⁸ *Richard Pittioni*: Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau. Wien, 1941. Taf. XVII. 6a.

¹⁹ *Patek Erzsébet*: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (BRGK) 63. (1982) [1983] 153. Abb. 26. 1.

A karikákat összekötő tagokon egyes esetekben vörös tűzzománcos berakás látható. Ilyenrel találkozunk többek között a Jászberényből,²⁰ Vezsenyből²¹ vagy éppen Török-szentmiklósról²² előkerült példányok esetében. Sajnos a sarródi darab esetében semmilyen információ nincs arra vonatkozóan, hogy hasonló díszítéssel rendelkezett volna. Mai, restaurált állapotában semmilyen berakás nyomát nem lehet megfigyelni, azonban valószínűsítjük, hogy a középtagok síkjából kiemelkedő félkörök és egész kör funkciója eredetileg a tűzzománc berakás helyének biztosítása volt. Igaz ugyan, hogy a hasonló darabok általában filigránabb kivitelűek példányunknál, de a rendelkezésre álló párhuzamok nem zárják ki a lehetőséget. Arra vonatkozóan sajnos egyetlen adatot sem találtunk, hogy a tárgyat mikor, hol és ki restaurálta, így az ekkor tett esetleges megfigyelések sem állnak rendelkezésünkre. A régészeti adattárban elérhető forrás azonban nem említi zománcberakást. Ez sajnálatos hiányosság, mivel a zománcberakásos darabok monografikus feldolgozása régóta ismert.²³

Az összekötő tagokhoz formailag nagyon közel áll az Alsógelléren előkerült példány,²⁴ bár itt az összekötő tagok középtagja gömbszerű, és a kishőflányi darab, ahol szintén gömbszerű, de egészen kicsi rész köti össze a két elemet.²⁵ Ez a földrajzi elhelyezkedés további vizsgálatokat igényel még a jövőben.

Hunyadi Ilona az ilyen típusú öveket a La Tène C-D időszakokra keltezte.²⁶ Erre az időszakra datálja Stanczik Ilona és Vaday Andrea is őket.²⁷ Ez az időszak hazánkban a római hódítást megelőző időszak végső fázisa, nagyjából i. e. 250–0 közé eső éveket jelenti.²⁸ Bár lehetséges az övek finomabb datálása, azonban tekintettel az előkerülés körülményeire és a kísérő leletek hiányára, a tárgyat szórványleltként kezeljük, emiatt a lehető legtágabb datálását adjuk, azzal a megkötéssel, hogy a La Tène B2/C1 átmeneti időszaktól kezdődően használatban lehettek, amely használatnak fő időszaka a La Tène C-re esik.

A Sarródon előkerült példány tehát stílusjegyeit tekintve jól beleilleszkedik a környező régiókban látható folyamatokba, ugyanakkor formai jegyeiben egyedi vonásokat mutat.

²⁰ F. Kovács Péter: Szkiták és kelták öröksége. A vaskor régészete Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Szolnoki Régészeti Tanulmányok 1. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2017. 69.

²¹ Uo. 74.

²² Uo. 43.

²³ *Virginie Chalet*: Les Celtes et l'émail. Comité des travaux historiques et scientifiques – Documents préhistoriques – n° 3 dans la collection. Paris, 1992.

²⁴ Hunyadi i. m. Táblakötet. Taf. XXXV. 7.

²⁵ Pittioni i. m. Taf. XVII. 6a., 6b., 6c.

²⁶ Hunyadi i. m. Szövegkötet. 103.

²⁷ Stanczik – Vaday i. m. 26.

²⁸ *The Late Iron Age – The La Tène Period*. Szerk.: *Natalie Venclová*. The Prehistory of Bohemia 6. Praha, 2013. 24. Tab. 1.

Bevezetés

A tanulmányban egy Minervának szentelt feliratos oltárkövet közlünk, amely régészeti feltáráson került elő az Árpád-kori vörössáncból. Az oltár új adatokkal szolgál Scarbantia lakosságához, a városban tisztelt istenek panteonjához és a város szakrális topográfiájához.

A *forum* körzetén kívül a római város területén több helyről is előkerültek már oltárkövek. A 19. század végén a Magyar utcában, egy ház pincéjében például három Silvanus-oltárt találtak (RIU 172-173, 176). A Híd utcában egy kerítésfalba foglalva ma is látható egy Herculesnek szentelt oltárkő (RIU 161).¹ A Várkerület 1-3. szám alatt pedig egy olyan depóelet feltárását végeztük el 2004-ben, amely több felirat nélküli és különböző istennek ajánlott feliratos oltárt tartalmazott.² Ezek a vallási feliratok szentélyek meglétét feltételezik a városon belül, azt jelezve, hogy szakrális épületek nemcsak Scarbantia hivatalos vallási életének központjában, a *forumon* álltak, hanem a város szövetébe ágyazódva bárhol elképzelhetők. Ezt mutatta a scarbantiai *Iseum* előkerülése, amelynek létét és helyét egy régóta ismert Ízisz oltár alapján sejteni lehetett, de az istennő pódiumtemplomát a bencés kolostor (Templom u. 1.) alatt csak 2002-ben sikerült ásatással igazolni.³

Az oltár lelőhelye és lelőkörményei

A soproni Szent Orsolya Római Katolikus Gimnázium, Általános Iskola, Óvoda és Kollégium új tornatermének építési munkálatai miatt a Soproni Múzeum megelőző feltárást végzett a tervezett épület helyén, az egykor függőkertként funkcionáló, magasan fekvő iskolaudvaron (Sopron, Orsolya tér 2-3 [Fegyvertár u. 1], ásatásvezető: Gabrieli Gabriella) (1. kép).⁴ A részben a belvárosban, részben közvetlenül itt, a helyszínen⁵ folytatott

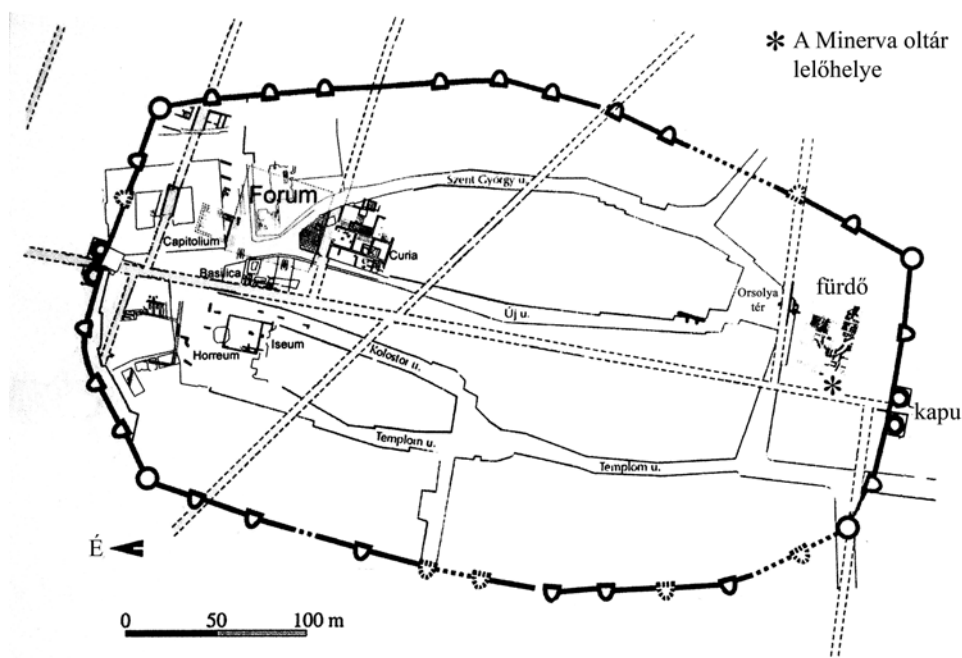
¹ *Mráv Zsolt*: Scarbantia és territóriumai római felirataihoz I. Közöletlen feliratok, módosított olvasatok, pontosított lelőhelyek. *Studia Epigraphica Pannonica* 5 (2013) 1126–1128 n. 1 (=AE 2013, 1212).

² Feltárási dokumentáció, Soproni Múzeum Régészet Adattár (a továbbiakban SOM-RA) 913. Az oltárköből álló depóeletet e tanulmány szerzői a közeljövőben ugyancsak a Soproni Szemle egyik számában fogják közölni. Előzetes beszámoló a feltárásról: *Gabrieli Gabriella – Gömöri János*: Scarbantia, római municipium. In: Bíró Szilvia (szerk.), *Rómaiak nyomában. Az elmúlt 15 év római koros ásatásai Győr-Moson-Sopron megyében. Kiállításvezető. Győr 2006*, 56–58.

³ *Mráv Zsolt – Gabrieli Gabriella*: A scarbantiai *Iseum* és feliratos köemlékei – The *Iseum* of Scarbantia and its inscriptions. *Arrabona* 49/1 (2011) [2012] 201–238.

⁴ *Gabrieli Gabriella*: Sopron, Orsolya tér 2–3 (Fegyvertár u. 1). In: Kisfaludi Júlia (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*, Budapest 2010, 340–341.

⁵ SOM-RA 136, 312, 341, 1503 ásatási jelentések.

1. kép. A Minerva oltár lelőhelye (Sopron, Orsolya tér 2-3 [Fegyvertár u. 1], vörössánc) Scarbantia városának topográfiájában

korábbi feltárások alapján már tudtuk, hogy erre az udvarra esik a 11. századi ispáni vár erődítményének, az ú.n. vörössáncnak⁶ a legnagyobb területen megmaradt, még kutatatlan szakasza. A 2009-ben elvégzett feltárás a sáncnak egy nagyjából 5 m magasan megőrződött, gerendavázaz, kazettás szerkezetű, átégett szakaszát hozta napvilágra.⁷ A kazetták betöltése nem volt egységes, hanem különböző építési anyagokat tartalmazott. Ez azt eredményezte, hogy az egyes kazetták átégettsége, keménysége és színe is változatos képet mutatott. Azt is megállapítottuk, hogy a kazettákat az építkezés környékén fellelhető anyagokkal, köztük római épületek maradványaiból nyert kövekkel töltötték fel. Szembetűnő volt, hogy ez a betöltés szinte kizárólag császárkori leleteket tartalmazott, többnyire megégett, vagy elszíneződött állapotban. A kisleletek mellett köemlékek is előkerültek, köztük egy Minervának szentelt feliratos oltárkő, amely vízszintes helyzetben, feliratos oldalával felfelé feküdt egy keményebbre átégett folt alján (2. és 3. kép). Felszíne vörösesre színeződött, de nem égett meg. Közvetlen környezete is kevésbé átégett, porhanyós állagú volt. Feltehetően a közvetlen közelből kerülhetett ide (ld. alább). Helyben begyűjtött római faragott és feliratos köemlékek vörössáncban való másod- vagy sokadlagos felhasználása nem egyedi jelenség. Ugyancsak a vörössáncba beépítve találhattak

⁶ Gömöri János: Castrum Supron, Sopron vára az Árpád-korban, Sopron 2002 (további irodalommal).

⁷ Feltárási dokumentáció, SOM-RA 1467

2. kép. A scarbantiai Minerva oltár megtalálásának kontextusában, 2009 (fotó: Gabrieli Gabriella)

még 1969 előtt egy további római kori felirattöredéket, amelynek múzeumi kartonján az olvasható, hogy „az írott lap oldalán és alsó felületén olyan jellegű a mész, mint a vörös sáncot belülről támasztó falban.”⁸

A vörössáncból előkerült Minerva oltár

Az ép fogadalmi oltár felülete – a vörös sáncba történt beépítése miatt – mindenhol vörösré színeződött. Anyaga puha, fertőrákosi mészkő. Méretei: 53,5 cm × 27,5 cm × 22 cm. A korona két szélére egy-egy 5,5 cm átmérőjű, henger alakú díszítetlen párnatagot faragtak (4. és 5. kép). A bal oldali párna elülső része letörött, a jobb oldali párna előoldalát – egy rozetta szírombeosztását imitálva – bevéssett keresztvonalal tagolták négy részre. Tetején a párnák közötti rész vízszintesre és simára faragott síkja egybeesik a párnák tetejével. A koronázó tag homlokzati oldalán egy háromszög alakú relief látható, amelynek függőleges középvonalaiban egy bevéssett vonal fut. A 3 cm magas abacus alatt, ugyancsak 3 cm magas léctag látszik, de csak a homlokzati oldalon. A lábazat is csak a homlokzati oldalon profilált, a két oldalon mind a koronázó, mind a lábazati párkány az oltártörzs síkjával esik egybe. Ezt nem az oltár későbbi átalakítása, a kiugró oldalsó tagozatok lefaragása eredményezte, mivel a baloldalon ábrázolt kancsó teteje egy vonalba esik a homlokzati párkányzat aljával. Valószínűleg ez volt az oltár eredeti formája, amelyet egy kőhasábból

⁸ Mráv i. m. (2. jz.) 132 n. 8.

3. kép. A Minerva oltár feltárás közben, 2009 (fotó: Gabrieli Gabriella)

alakítottak ki a lehető legkevesebb munka befektetésével. Az oltártörzs felfelé enyhén keskenyedik, mérete: 32,3 cm × 27-28 cm × 18 cm. Bal oldalán egy 23 cm magas korszó (*urceus*), jobb oldalán egy 26 cm magas nyeles tál (*trulleum*, táljának átmérője 13 cm) leegyszerűsített formáinak mély kontúrvonalait vészték (5. kép). Az oldalnézetből fülével együtt ábrázolt korszót az oltártörzs közepére pozícionálták, míg a nyeles tál ábrázolása lefelé eltolódott. Ennek oka, hogy a felülnézetből ábrázolt edény kerek tálrészét komponálták az oltártörzs jobb oldalának közepére, így az ezt követően kifaragott nyele, már elcsúszott és leért egészen a lábazat vonaláig. A kézmosásra használt edénypár reliefjei⁹ a 2.–3. századi pannoniai oltárok oldalainak leggyakoribb díszítési témái közé tartoztak,¹⁰ utalva a szakrális cselekedethez kötődő rituális tisztálkodásra.

⁹ Az edénypár típusaihoz és funkciójához: *Hans Ulrich Nuber*: Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im täglichen Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit. Bericht der Römisch-Germanische Kommission 53 (1972), 5–232.

¹⁰ Ld. ehhez összefoglalóan: *Klára Szabó*: Gefäßdarstellungen auf den Nebenseiten der Altäre. In: 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens. Vorträge der Tagung in Veszprém (14. Mai–18. Mai 1991). Veszprém, 1991, 171–182.

4. kép. A scarbantiai Minerva oltár (fotó: Bolodár Zoltán)

5. kép. A Minerva oltár előnézetének és két oldalának fotói (fotó: Bolodár Zoltán)

6. kép. A Minerva oltár felirata (fotó: Bolodár Zoltán; rajz: Mráv Zsolt)

Az oltár feliratát az oltártörzs homlokzati oldalára vésték (6. kép). Elővonalazást nem alkalmaztak, a sorokban a betűk ordinatiója ezért egyenetlen, a betűmagasságok különbözőek és a sorok nem vízszintesek. A sortávolságok sem azonosak, az 1-2. sor között 1,2 cm; a 2-3. sorok között 1,5 cm; a 3-4. sorok között 1,2 cm; a 4-5. sorok között 2,5 cm. A 2. és 5. sorok középre, a 3. sor balra rendezett. A feliratot kevésbé gondosan, de mélyen és határozott kontúrokkal vésett betűkkel írták. A betűk magassága: 3,4 cm (1. sor, de a sorkezdő M 4,2 cm); a 2. sorban az S betű 3,5 cm, az AC betűk azonban 3,2 cm; 3,5-4 cm (3. sor); 4,6-4 cm, a sor vége felé csökken (4. sor, az utolsó előtti I 3,2 cm); az 5. sorban a V betű 2,5 cm; az S betű 3,6 cm; az L 4,2 és az M 4,4 cm magas. Az M (1. sorban), az A és az L betűk formái az *actuaria* betűkre emlékeztetnek. Az 1. a 3. és az 5. sorokban az M betűket eltérően vésték: az 1. sorban az M széttartó szélső száakkal írt *actuaria* formájú betű, míg a 3. sorban aszimmetrikus vonalvezetésű, az 5. sorban pedig a szabályos kapitális betűket idézi. Az A betűk szárai közötti vízszintes összekötő vonalak hiányoznak. Az L betűk talpa jobbra lefelé ferde, amely az 5. sorban enyhe hullámvonalat követ. Szóelválasztó jelek csak az 5. sorban látszanak, ahol mélyen vésettek és felfelé álló háromszög alakúak.

Az oltárt előkerülése után a Soproni Múzeumba szállították (Itsz.: SOM-RT 2021.3.1). Sokáig a Csatkai utcai kőraktárban, raklapra fektetve őrizték, ahol 2010-ben leírtuk. Jelenleg a Tűztorony alagsorának kiállítóterében látható, az Időkapu című kiállításban. Feliratának olvasata a következő:

Minerv(a)e
sac(rum)
M(arcia) Ulp(ia)
Candidia
v(otum) · s(olvit) · l(ibens) · m(erito).

4. sor: vagy *Candid{i}a*, vagy esetleg *Candidia(na)*

Minerva dativusának –e végződése nem íráshiba, hanem az ekkor már jellemzően ě-nek ejtett *ae* diftongus hangtani fejlődésével és a 2. századtól tömegessé váló monoftongikus írásmódjával magyarázható nyelvi fejlődés eredménye.¹¹

Az oltár feliratának kommentárja

Az állító családjának polgárjogát a császári *gentilicium* alapján az egyik férfiági leszármazottja kaphatta meg Traianus császártól. Ez egyben *post quem* keltezi az oltárt Traianus uralkodásának idejére vagy sokkal valószínűbben az utánra. Azt is kijelenthetjük, hogy az oltár állítója egy nő volt, amelyre a *cognomen* feliraton szereplő névformája és végződése utal. Nem cáfolja ezt a *praenomen* és a *gentilicium* M. VLP. rövidítése sem. A Marcia női *praenomen* és annak M. betűrövidítése ugyanis nem szokatlan, ráadásul Pannoniából több Marcia Ulpiát is ismerünk.¹² Problémásabb a *cognomen* feliraton megjelenő CANDIDIA névformája, amelynek értelmezésére három lehetőségünk van. Közülük az első a legvalószínűbb:

1. *Candidia*: a *cognomen*t a feliraton olvasható alakjában fogadjuk el. Ebben az esetben látszólag problémát jelent, hogy a Candidius/Candidia név jellemzően *gentilicium* volt.¹³ Néhány feliratos említése azonban arra utal, hogy a nevet ritkán *cognomen*ként vagy a *cognomen* helyén/helyett viselték. Egy Reginában (Regensburg) előkerült sírfeliratot *Iul[io | Ca]ndidio* (CIL III 5953),¹⁴ egy cemenelumit (Alpes Maritimae, ma Abbaye de Saint-Pons, F) pedig egy *G(aiae) Valeriae Candidi[ae(?)]* nevű nőnek állították (CIL V 7959 – cf. p. 932). A britanniai Coriniumban (Cirencester, GB) lelt feliraton csak a név női változatának genitivusa szerepel: *[Ca]ndidiae* (RIB II 8, 2503, 219). Két felirat pedig a név késő római, keresztény környezetben való előfordulását bizonyítja. Az egyik egy Roma városi 4. századi sírfelirat, amelyen az elhunyt férj házastársát hívták Ulpia Candidiának (ICUR 8, 22712), míg a másik egy tarracói sírfelirat, amelyen az elhunyt nő neve *Candidi[a(?)]* (RIT² 2114).

Iro Kajanto meggyőzően kimutatta, hogy a dupla *gentilicium* használata *cognomen* nélkül vagy a *cognomen*ként viselt *gentilicium* nem szokatlan jelenség a római polgárjog-

¹¹ Fehér Bence: Pannonia latin nyelvtörténete. Budapest, 2007, 361–362.

¹² *Marciae Ulpiae* Pannoniából: *M. Ulpia M. f. Respecta*: RIU 1399=TitAq 1781 (Csákvár); *M. Ulpia [- - -] thia*: RIU 592 (Brigetio).

¹³ Barnabás Lőrincz: *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum II*. Budapest–Wien, 1999, 30.

¹⁴ Lőrincz i. m. (13. jz.) 30.

gal rendelkező nők névadásában.¹⁵ Sőt ez a jelenség a 2.-3. században specifikusan a női nevek jellegzetessége, amellyel a családi kapcsolatokra utaltak. Az első változat (dupla *gentilicium*, *cognomen* nélkül) esetében a leány az anyja vagy a nagyanyja családnevét kapta meg második *gentilicium*ként, esetleg az anya második *gentilicium*át változatlan formában.¹⁶ A második változattal (*gentilicium*=*cognomen*) leginkább akkor találkozunk, amikor valamelyik szülő *cognomen*ét a *gentilicium*okra jellemző végződéssel képezték tovább a lány *cognomen*évé, mint szabadon választott egyedi nevet.¹⁷ A fentebb ismertetett női névadási gyakorlattal tehát minden probléma nélkül indokolható Marcia Ulpia Candidia első látásra szokatlannak tűnő névalakja, amelyet minden bizonnyal az anyja családneve vagy második *gentilicium*a után kapta. De azt sem zárhatjuk ki, hogy a Candidia név az egyik szülő Candidus/Candida nevéből – a *gentilicium*okra jellemző *-ia* végződéssel – továbbképzett, egyedinek szánt *cognomen* volt.

2. *Candid{ij}a*: A *cognomen* felírásakor a feliratvésnök hibázott. Ebben az esetben az állító a Candida *cognomen*t viselhette, amely egy I betű téves betoldásával került hibásan a felírra. Ezzel a lehetőséggel a Candida név gyakorisága miatt kell számolnunk (ld. alább).

3. *Candidia(na)*: a név nem fért ki a számára fenntartott sorba ezért azt a feliratvésnök rövidíteni kényszerült.

Mindhárom esetben az állító *cognomene*/második *gentilicium*a a fehér, világos jelentésű Candida névre vagy annak egyik derivátumára vezethető vissza. Ezt a nevet – az ugyancsak fehér jelentésű Albus/Alba *cognomen*hez hasonlóan – elsősorban bőr vagy hajszínrre utaló testi tulajdonságok alapján adták,¹⁸ de jellemre vonatkoztatva a tiszta, becsületes, nyíltszívű, vidám erényeket is megidézte. Kedveltsége megmaradt a keresztény névadásban is, amelyet a név keresztény értékrenddel jól összeegyeztethető jelentésárnyalatai indokolnak.¹⁹ A Candidus/Candida *cognomen* a mindenhol kimutatható, általános latin nevek közé tartozik,²⁰ de használata a dunai provinciákra, azon belül a pannoniai tartományokra kiemelten jellemző.²¹ Scarbantiából is ismert a név két, ugyanazon sze-

¹⁵ *Iro Kajanto*: On the Peculiarities of Women's Nomenclature. In: Noël M. Duval – Hans-Georg Pflaum (éd.): *Ōnomastique latine. Actes du colloque international du Centre National de la Recherche Scientifique 564*, organisé à Paris du 13 au 15 octobre 1975. Paris, 1977, 155–157; *Tuomo Nuorluoto*: Roman Female Cognomina. Studies in the Nomenclature of Roman Women. Uppsala, 2021, 200–210.

¹⁶ *Kajanto* i. m. (15. jz.) 155–156.

¹⁷ *Kajanto* i. m. (15. jz.) 156–157.

¹⁸ *Iro Kajanto*: The Latin Cognomina. Societas Scientiarum Fennica Commentationes Humanarum Litterarum XXXVI.2. Helsinki, 1965, 64.

¹⁹ Keresztény személyek névadásában: *Kajanto* i. m. (18. jz.) 227.

²⁰ Géza Alföldy: Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia. Beiträge zur Namenforschung N. F. Beiheft 4. Heidelberg, 1969, 170; Lőrincz i. m. (13. jz.) 30.

²¹ *András Mócsy*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959, 168; *László Barkóczi*: The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 16 (1964), 308. A sicsiai ólom árucímkék közül hét darabon is előfordul a Candida név: *Ivan Radman-Livaja*: Tesserae Sisciensiae. Plombs de Siscia. Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae IX. Zagreb, 2014, 179. Közülük néhány esetben elképzelhető, hogy egyszerűen a textiláru színét jelentette, de két esetben a *filiatio* miatt bizonyos, hogy *peregrini* nevei voltak.

mély által Silvanusnak dedikált oltárról (RIU 172-173), amelyek állítója, Candidus *peregrinus* jogállású lehetett. A név főleg a 3. században volt kedvelt,²² de az 1.-2. századra keltezhető feliratokon is feltűnik. Ebben az időszakban jellemzően Észak-Italiából származó személyek viselték.²³

Scarbantiából és territóriumáról a vörössánc Minerva oltára az első és egyelőre egyetlen oltárfelirat, amelynek dedikációjában az istennőt megnevezték. Eddig neve sem egyedül, sem más istenek társaságában nem fordult elő helyi szakrális indíttatású feliratokon. Nem dönthető el ezért, hogy az oltárállítás a városban egy különálló, szerényebb kialakítású Minerva szentélyben történt, vagy más olyan isten(ek)/istennő(k) templomában, szent helyein, amelyek kultuszában Minervának is szerepe volt. Ezen szentélyek közül az oltár gyenge minősége miatt jó eséllyel kizárhatjuk a város capitoliumi templomát, ahol Minerva monumentális márványszobrát is felállították.²⁴ A capitoliumi templom keleti oldalán álló épületben is találtak egy Minerva torzót, amely az épület pusztulását jelző építési törmelékben feküdt.²⁵ A szobortorzó itteni jelenléte azt mutatja, hogy az istennő helyi tisztelete nem korlátozódott a capitoliumi templomra és a capitoliumi istenek hivatalos színezetű kultuszára. Ezt alátámasztja a vörössánc Minerva oltára is, amely kétség kívül a bensőségesebb magánvallásosság emléke.

Az oltár eredeti felállítási helyét – megtalálásának helyszíne és kontextusa alapján – a közelben, valahol a város déli részében kell keresnünk. Ezt mutatja az a tény, hogy a vörössánc feltárt szakaszának kazettáiba, ott ahol az oltár is előkerült, a területen áthaladó Borostyánkő-út köveit is beépítették (7. kép).²⁶ Mindez egyértelműen jelzi, hogy a vörössánc egyes szakaszainak építéskor, a kazetták feltöltésére azok közvetlen közeléből begyűjtött római faragott köveket is felhasználtak.

Az oltár lelőhelyéhez legközelebb az Orsolya téri iskola pincéjében részlegesen feltárt római fürdőépület fekszik (8. kép).²⁷ Olyannyira közel, hogy a sáncnak 2009-ben feltárt szakaszát is valószínűleg a közfürdő épületkomplexuma fölé építették. A fürdő

²² Mócsy i. m. (21. jz.) 168; Barkóczi i. m. (21. jz.) 308. A Candidus név a Pannonia Inferiorban állomásozó két *Adiutrices* legió állományában feltűnően gyakori, amely nagyrészt igaz a Candidianus névre is. Ezt a jelenséget Mócsy András a sorozással összefüggő névcserével magyarázza, amely a tartomány helytartói hivatalának névadási szokását tükrözheti. A Candidus és derivátumai ebben a környezetben a *candidatus* (centurio-jelölt) ranggal függhetnek össze és emiatt válhattak itt jellegzetes katonanév: *Mócsy András*: A római név mint társadalomtörténeti forrás. Értekezések, Emlékezések. Budapest, 1985, 72–73.

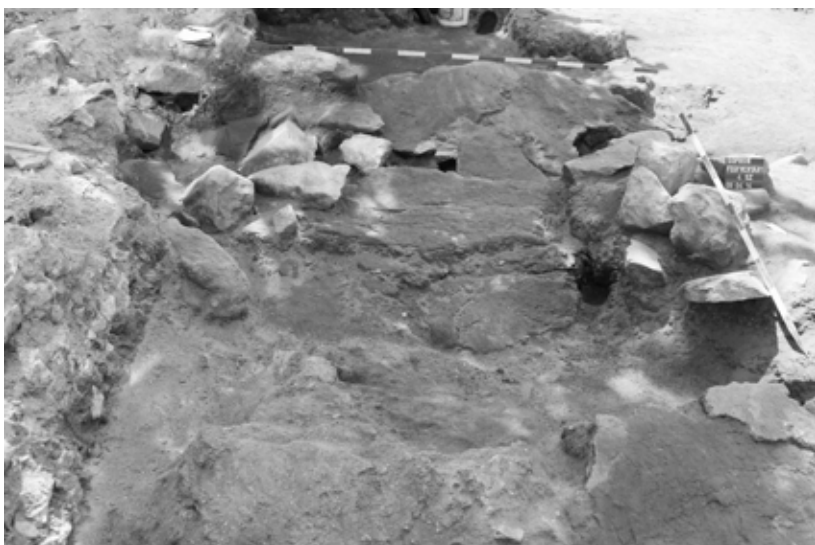
²³ Mócsy i. m. (21. jz.) 168. Dalmatiában a Candidus név használatára a 2. század közepe előtt nem rendelkezünk adatokkal: *Alföldy* i. m. (20. jz.) 170.

²⁴ *Zoltán Farkas – Dénes Gabler*: Corpus Signorum Imperii Romani, Ungarn Bd. II. Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum-Arrabona. Budapest, 1994, 30–31.

²⁵ *Farkas – Gabler* i. m. (24. jz.) 31, Taf. 4.1–2. A szobortorzó lelőhelye a Városház u. 2 alatt található.

²⁶ Ugyanitt később a déli városkapu keleti kaputornyának egy részletét is sikerült feltárni.

²⁷ A fürdőépülethez összefoglalóan: *Kiss Ákos*: A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. – Gebäudereste aus der Kaiserzeit unter dem Schulgebäude des Ödenburger Ursulaordens. Arrabona 31–33 (1994), 19–44; *Gabriella Fényes*: Das römische Bad von Scarbantia. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2009, 271–307 (korábbi irodalommal).

7. kép. A soproni vörössánc szerkezete a Borostyánkő út köveivel az Orsolya téri iskola udvarán, 2009
(fotó: Gabrieli Gabriella)

1954-es feltárása során az iskola pincéjének D és G helyiségeiben, a fürdő apszisfala felett ugyanis megtalálták a vörössánc maradványait is.²⁸ Ezt a megfigyelést alátámasztják és kiegészítik a 2009-es ásátás eredményei. A sánc alatt, egy elpusztult kőépület romjai között nagy számban kerültek elő IMPANTP és IMPANTAVGP Antoninus Pius kori császári bélyeges téglák, amelyek azonos típusúak a fürdő és az azt ellátó vízvezeték befejezéséhez felhasznált téglák bélyegeivel.²⁹ A sánc alatti római kori épületmaradványok ezért nyilvánvalóan a fürdőhöz tartozhattak. Az orvosok és gyógyszerészek istennőjét, Minervát (Minerva Medica) gyógyító hatalmú istennőként³⁰ gyakran tisztelték (gyógy)forrásoknál és (gyógy)fürdőkben, különösen Észak-Itáliában és a kelta alaplakosságú tartományokban.³¹ Az utóbbi esetekben gyakran helyi, kelta gyógyító istennők oldódtak fel Minerva alakjában. A Pannonia Superiorban fekvő Aquae Iasae (Varaždinske Toplice, HR) hőforrás és fürdőkomplexumában ugyancsak hangsúlyosan ápták Minerva Augusta kultuszát, amelyet márványszobra és a hozzá tartozó feliratos talapzat³² valamint két to-

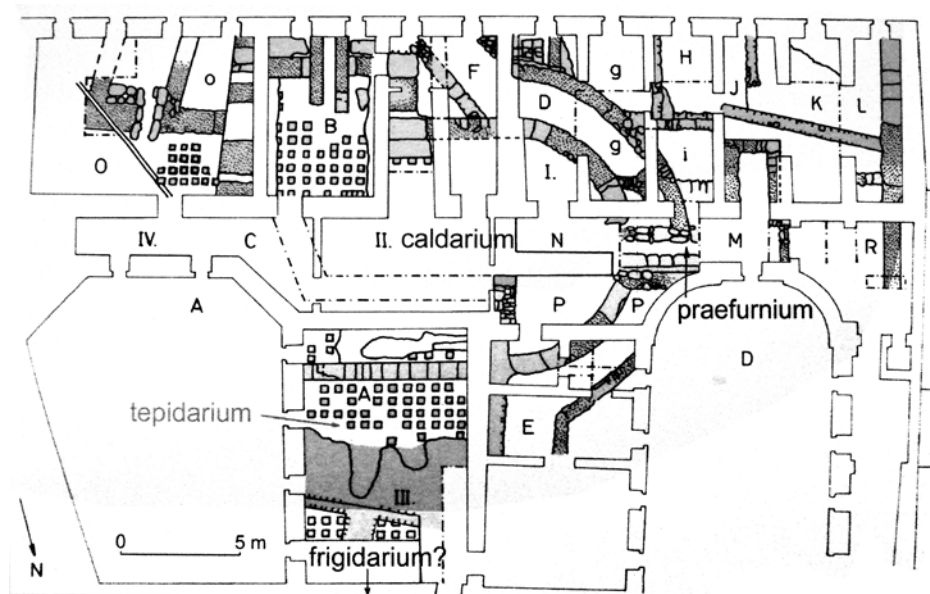
²⁸ Fényes i. m. (27. jz.) 284.

²⁹ A fürdőben felhasznált Antoninus Pius bélyeges téglákhoz és a fürdő keltezéséhez legutóbb: Fényes i. m. (27. jz.) 279–284. A vízvezeték keltezésének problémájához: Fényes i. m. (27. jz.) 285.

³⁰ Georg Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*. München, 1971²; 254–255; Kurt Latte: *Römische Religionsgeschichte*. München, 1955, 166.

³¹ Eberhard Sauer: *An Inscription from Northern-Italy, the Roman Temple Complex in Bath, and Minerva as a Healing Goddess in Gallo-Roman Region*. *Oxford Journal of Archaeology* 15/1 (1996), 63–93.

³² ILJug 1169 – cf. Dora Kušan Špalj, et al.: *Aquae Iasae. Recent Discoveries of Roman Remains in the Region of Varaždinske Toplice*. Zagreb, 2015, 153 no. 65.

8. kép. A Szent Orsolya iskola pincéjében feltárt római közfürdő alaprajza

vábbi oltárkö is bizonyít.³³ Mindezt figyelembe véve komolyan számításba kell vennünk annak a lehetőségét, hogy a vörössánc Minerva oltárát a közeli római kori közfürdőhöz, esetleg egy abban vagy amellelt létesített kisebb Minerva szentélyhez kössük. Az Orsolya téri fürdő azonban vízforrása miatt nem sorolható a klasszikus gyógyfürdők közé,³⁴ ezért Minerva tisztelete ebben az esetben talán a fürdőzés és a víz általános gyógyító hatásával valamint a fürdőkben dolgozó orvosokkal és az általuk végzett gyógyító tevékenységgel magyarázható.³⁵ Lelőhelye miatt itt kell megemlítenünk egy Nemesis Augustának szentelt fogadalmi oltárt (RIU 169), amelyet a Szent Orsolya rendház területén találtak valamikor 1737 előtt (9. kép).³⁶ Az oltárt azonban még a fürdő 2. század közepére keltezhető

³³ Kušan Špalj et al. i. m. (32. jz.) 154 no. 66–67.

³⁴ Kiss Magdolna – Horváth Szilvia: Pannoniai fürdőkalauz. Vivarium Fontium 9. Kaposvár, 2019, 203. Az Orsolya téri fürdő a sopronbámfalvai forrásokból kaphatta a vizet, amelyekből nem gyógyvíz tör fel.

³⁵ Ido Israelowich: Patients and Healers in the High Roman Empire. Baltimore, 2015, 117–124.

³⁶ Mráv Zolt, CIL III² Scarbantia, kézirat: „Az oltár Jeremiah Milles szerint „in the Garden of Mr. Sebastian Dobner (an antiquary) found in the city – if I mistake not – in his garden.” A Dobner család háza helyén épült fel 1746-ban az Orsolya apácák kolostora (amely ma a Szent Orsolya rendház és mellette a Szent Orsolya Katolikus Általános Iskola és Gimnázium, Sopron, Orsolya tér 2–3), ld. ehhez: Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron 1941, 222–223; Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron 2008, 97). Itt a zárda kertjének falába volt beépítve az oltár: Páur Iván: Huszonöt kiadatlan pannoniai latin felirat. Archaeologiai Közlemények 1 (1859) 228. Alfred von Domaszewski szerint is még „in hortis monasterii monialium”, ahol „scalis admotis” személyesen írta le (CIL III Suppl. 10939). Ugyancsak a kert falában említi az oltárt Farkas Zoltán: Farkas – Gabler i. m. (24. jz.) 22, 23 jz.; és itt mutatja egy 1972-ben készült fekete-fehér felvétel is (SOM-AF 29.738). Az oltár ma már nem fellelhető.

9. kép. A Szent Orsolya rendház területén 1737 előtt talált Nemesis oltár a kert kerítésfalába építve egy 1972-ben készült fotón (SOM-AF 29.738)

építése előtt állították, és előkerülésének kontextusa sem ismert, a Minerva oltárral és a fürdővel való közvetlen kapcsolata ezért egyelőre nem igazolható. Minerva és Nemesis közös kultuszára sem rendelkezünk adatokkal.

Elképzelhető azonban az is, hogy a Minerva oltár a város déli iparos negyedéből származott. A területet a temető korai és késői periódusa között ipari célokra hasznosították. A Széchenyi tér és Deák tér között, a Borostyánkő-út mindkét oldalán húzódó déli, vagy más néven Deák téri temető területén, a posta új telefonközpontjának helyén egy fazekastelep maradványait tártuk fel 1989-ben.³⁷ A Széchenyi téren egy padlófűtéses, nagyméretű teremről is tudunk, amelynek felmérési rajza a Storno-vázlatkönyvek egyikében őrződött meg.³⁸ Rendeltetése és pontos helye ma már nem azonosítható. Az oltár másodlagos, késő római kontextusból is a sáncba kerülhetett. A sánc építését megelőző-

³⁷ Feltárási dokumentáció, SOM-RA 728.

³⁸ Storno-vázlatkönyvek, SOM-S 84.129.1 161. o.

en vagy éppen annak munkálatai során megtalálhatták az oltárt a város déli késő római temetőjének valamelyik elpusztított kőláda sírjában,³⁹ vagy a késő római városfalba másodlagosan beépítve.⁴⁰

Az oltár állításának indítéka a záróformula alapján egy magánszemély fogadalma volt,⁴¹ amelynek beváltása az oltár állításával, az áldozat bemutatásával és/vagy más *sacra* körébe tartozó cselekedet végrehajtásával megtörtént. Az oltár különlegessége, hogy azt egyedül egy nő állította. Minerva pannoniai kultuszában hasonló esetre egyelőre nem ismerünk példát. Különböző státuszú nők által Minervának állított szakrális feliratokra, köztük fogadalmi oltárookra Italiából és más provinciákból azonban bőven hozhatunk analógiát.⁴² Az istennőnek papnői is lehettek, amely nők körében való népszerűségét jelzi.⁴³ A fogadalomtétel okára, körülményeire a szájszavú feliratból közvetlenül nem következtethetünk. Az istennő gyógyító aspektusát és az oltár fürdőben történt felállításának valószínű lehetőségét figyelembe véve azonban egy betegséget és az abból történő szerencsés felgyógyulást tarthatjuk a fogadalom legvalószínűbb indítékának. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a fogadalom mögött a szellemi foglalkozást űzők, a kereskedők, iparosok (főleg a takácsok, szövessel foglalkozó nők) és művészek által tisztelt segítő, a szellemi tevékenységet és az alkotóerőt megtermékenyítő Minerva alakja állhat.⁴⁴ Egyértelműen ez a háttere egy dalmatiai Minerva oltárnak, amelyet *artificibus* állított fogadalomból *Babullia Sex(ti) f(ilia) Maxi[m]a*.⁴⁵

³⁹ Hasonló kontextusból került elő a RIU 163 oltár, amelyet 1911-ben a Széchenyi téri postahivatal építéskor találtak, egy késő római kőláda sír fedőlapjaként.

⁴⁰ A Tűztorony aljában konzervált és bemutatott, a városkaput is magában foglaló falszakaszban több szpólium is látszik, amely tanúsítja, hogy korábbi faragott és feliratos köveket is felhasználtak a késő római városfal építéséhez: *Klára Póczy*: Scarbantia. Die Stadt Sopron zur Römerzeit. Budapest, 1977, 29.

⁴¹ *Szabó Ádám*: A vallásos tettek okai Aquincum és környezetének feliratain. *Studia Epigraphica Pannonica* 3 (2011), 102–103.

⁴² Italia: CIL XI 1306 = ILS 3137 (Placentia); CIL XI 1297 = ILS 3134 (Placentia); CIL XI 1307 (Placentia); CIL XI 1309 (Placentia); CIL V 6608 (Novaria); EDCS 51900504 (Faesulae); AE 1991, 407 (Praeneste); CIL V 802 = InscrAq 1, 302 (Aquila); CIL V 4278 = InscrIt 10, 5, 62 (Brixia); CIL V 4913 = InscrIt 10, 5, 1136 (Trumplini); Africa Proconsularis: Thuggában egy előkelő hölgy templomot is építtetett az istennőnek: *Iulia Paula Laenatiana ob honorem flaminatus sui perp(etui) templum Minervae solo privato extruxit ...*: CIL VIII 1491 = CIL VIII 26525 = ILAfr 00522 – cf.: *Epigraphica* 2016, 91; ld. még ugyaninnen egy általa állított Minerva oltárt is ismerük: CIL VIII 1472 = CIL VIII 26490 = ILAfr 00518 (Thugga); Baetica: AE 2001, 1187 = AE 2002, 715 (Hispalis); Dalmatia: CIL III 3136 (Opsorus); Gallia Narbonensis: CIL XII 2206 (Vienna)

⁴³ Ld. egy butunumi (Italia, Regio II) sírfeliratot, amelyet *Petiliae Q(uinti) f(iliae) Secundinae sacerdoti Minervae* állítottak: CIL IX, 307 – cf. p. 658) = SupIt 23 B, 3 = AE 1990, 202. A papnő 9 éves korában hunyt el, ezért papi hivatala talán jelképes megtiszteltetés lehetett: *Celia E. Schulz*: Women's Religious Activity in the Roman Republic. North Carolina, 2006, 70.

⁴⁴ *Wissowa* i. m. (30. jz.) 253–254; *Latte* i. m. (30. jz.) 165. Minerva pannoniai és aquincumi kultuszához összefoglalóan: *Nagy Tibor*: Vallási élet Aquincumban. In: Budapest története I. Budapest az ókorban. Budapest, 1942, 386–463; *Paula Zsidi*: Zur Verehrung der Minerva in Aquincum. Budapest Régiségei 30 (1993), 185–207.

⁴⁵ CIL III 3136 (Opsorus).

Az oltárt a betűformák és a rajta szereplő név alapján a 2. század második felére vagy a 3. század első harmadára keltezhetjük.⁴⁶

Eredmények

A soproni vörössáncnak a Szent Orsolya iskola egykori udvarára, jelenleg új tornatermék területére eső szakaszából egy másodlagosan vagy sokadlagosan beépített Minerva oltár került elő 2009-ben. Az oltár legvalószínűbben az iskola területén részben feltárt római közfürdőből származhat, de elképzelhető, hogy a kora Árpád-korban a város déli iparos negyedéből gyűjtötték be vagy egy késő római sírból, esetleg a késő római városfalból bontották ki. A fogadalmi oltár állítója egy Marcia Ulpia Candidia (esetleg Candida vagy Candidiana) nevű nő volt, amely jelzi Minerva nők körében való népszerűségét. Az oltár az első Scarbantiából előkerült feliratos emléke az istennőnek, amelyet nem hivatalos indítékból, hanem magántermészetű fogadalomból állítottak, talán egy Minerva szentélyben. Az istennő gyógyító erejét forrásoknál és fürdőkben is tisztelték. Ez összhangban van az oltár lelőhelyével, amely a város déli közfürdőjének a területén található. Amennyiben az oltárt eredetileg a város déli ipartelepén állították fel, úgy Candidia a kézművesek (különösen a textilművesek) patrónáját tisztelhetette benne.

⁴⁶ Köszönettel tartozunk Nemes Andrásnak (Soproni Múzeum), a vörössánc feltárás művészettörténész munkatársának valamint Bolodár Zoltán fotósnak (Soproni Múzeum) az oltárról készített nagyszerű fotókért. Az oltár restaurálását a Faragó és Faragó Kőrestaurátor és Építőipari Kft. végezte, munkájukat ezúton is köszönjük.

Bevezetés

2018-ban a Sopron, Árpád utca parkolóház építése elnevezésű nagyberuházáshoz kapcsolódó megelőző feltárás során találták meg a cikk tárgyát képező ónbronzzal készített sasfejet (1. kép). Tanulmányomban a tárgy funkciójára próbálok meg választ adni, megvizsgálva az előzményeket, párhuzamokat, képi forrásokat, közben bemutatva a rómaiak nézetét a sas szimbolikáról az írott és képi források alapján. A sasfejről XRF anyagvizsgálat is történt, ennek eredményét is közlöm.¹

Az ásati terület Sopronban, az Ikva pataktól keletre, a római kori „Fórum úttól”² északra helyezkedett el, a Várkerületen kívül. A leletanyag elsődleges feldolgozása alapján (kerámia és fémanyag) az ásátásvezető, Györke Réka szerint a területet a Kr. u. 1–3. század között lakhatták, majd a 3. század végén, 4. században feltöltötték, elplanírozták. Az előkerült épületek kőből épített falait többször megújították.³ A sasfejet a falak között az ÉNy–DK-i irányú utca alapozásában (Str21/Str16) találták meg a járószinttől számítva kb. -243–261 cm között. A környezetében előkerült leletek és a stratigráfia alapján a szóban forgó tárgyat a késő római korra lehet keltezni.

Tárgyleírás

Méretei: hossza 6 cm, szélessége 3 cm, a perem szélessége 4 cm, vastagsága 1 cm, súlya 202,99 g, a vastüske szélessége 1 cm. Jelenleg a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban őrzik. A sasfej az ásátás többi leletanyagával együtt véglegesen a Soproni Múzeum gyűjteményébe kerül. A restaurálást Szórádi Sándorné végezte el Győrben. A tárgyat először mechanikus úton megtisztította a szennyeződésektől, majd Paraloid B72 acetonos oldatával konzerválta.⁴

Leírása: Öntött, üreges ónbronzzal készített. A sasfej (2. kép) szépen, plasztikusan kidolgozott. A nyakán a tollazat részletesen ki van alakítva. A sasfej nem hajlik be, egyenesen tekint felfelé a csőre. Nyaka négyszögletes peremben végződik. Keresztmetszete szintén négyszögletes, lekerekített. A tárgy belsejébe beletörött vastüske végighúzódik a sasfej alján, mely az illesztést segíthette. Ezenkívül egy 2 cm nagyságú fa darabka is elkerült belőle. Feltehetően fa nyele volt.

¹ Ezúton szeretném megköszönni a röntgen-fluoreszcens analízist dr. Török Bélának (Miskolci Egyetem Metallurgiai Intézete).

² *Gömöri János*: Scarbantia maradványai a soproni főtéren és körzetében. Régészeti kutatások 1971 és 2003 között. (Remains of Scarbantia under the Main Square of Sopron) In: *Kő kövön / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid*. Budapest, 2013, 214.

³ *Györke Réka*: Előrehaladási jelentés teljes felületű megelőző feltárásról, Sopron, Árpád utca, parkolóház építése kapcsán. Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Régészeti Adattár, Győr 2018.05.21.

⁴ *Szórádi Sándorné*: Restaurálási dokumentációs adatlap. Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Régészeti Adattár, Győr 2019.01.04.

1. kép. Bronz sasfej (a szerző felvétele)

Meghatározás

A tárgy hiányos jellege miatt meghatározása nem volt egyértelmű. Több elképzelés is felmerült, ezeket szeretném az alábbiakban bemutatni.

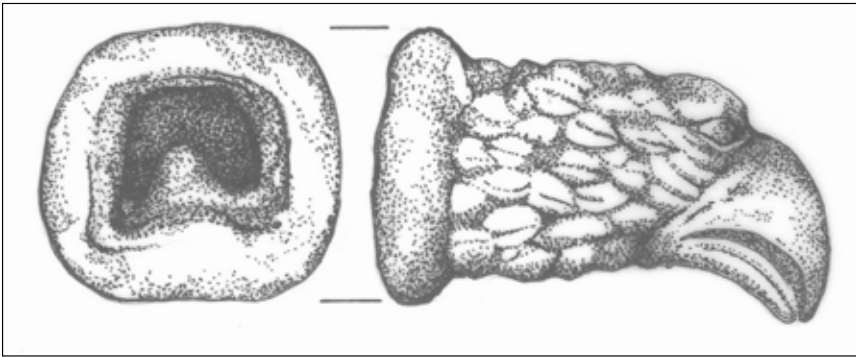
A sasfej a „Fórum úttal” szinte párhuzamosan futó utca alapozásából került elő. A lelet megtalálási körülményei miatt felmerült, hogy esetleg kocsidísz lehetne. Ezt az elméletet tovább erősítette egy, a sasfej kialakításához nagyon hasonló párhuzam a Budaörs-Kamaraerdei-dűlő császárkori temetőjéből (3. kép).⁵ A 126. sír kocsijának a sasos szíjtartója, azonban 14 cm magas,⁶ vagyis több mint kétszerese a soproni öntvénynek. A nagyobb méretet a tárgy funkciója megköveteli, hiszen a kocsiszekrény felfüggesztésében volt szerepe. Ez a jelentős méretkülönbség megcáfolta az első feltevést, és ezt az eltérést a trákiai kocsidíszek is megerősítették.⁷

A sasfej meghatározásához további párhuzamokat kutatva, valamint figyelembe véve a tárgy méretét, kialakítását, illetve a belsejében húzódó vas tüskét merült fel, hogy kardmarkolat vég lenne. Az alábbiakban a párhuzamok részletes bemutatását kiegészítem

⁵ *Mráv Zsolt*: Az eraviscus törzsi elit nyomában. Császárkori kocsi- és lósírok Budaörs-kamaraerdei-dűlő római településének temetőjében. In: *A Budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok*. Szerk: Ottományi Katalin. Budapest, 2016, 512.

⁶ Az ásatásvezető Mráv Zsolt szíves szóbeli közlése.

⁷ Párhuzamok: *Veselin Ivanov Ignatov*: Funeral complexes with carts in the Roman province of Thrace (mid 1st–3rd c.) Sofia, 2018, 165–166. Uo. összefoglalóan a római kori kocsisírokról.

2. kép. Bronz sasfej M 1:1 (Pápai Fruzsina rajza)

3. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő 126. sír kocsijának szíjelosztója (Mráv Zsolt fotója)

korabeli ábrázolásokkal, amelyek megkerülhetetlenek ennek a tárgycsoportnak az elemzéséhez. Ugyanis a leletanyagban ezek a kardmarkolat végek nagyon ritkák. Ennek az is lehet az oka, hogy alacsony volt a forgalomban lévő mennyiségük.⁸

⁸ *Christian Miks: Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Katalog und Tafeln. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen Bd. 8. Leidorf 2007, 208.*

Párhuzamok

Az egyetlen teljes kard, amelynek markolata sasfejen végződik (4. kép) egy Spanyolországból származó régi lelet (Kenney gyűjtemény, USA). Ez az ismeretlen lelőhelyű kard egy Straubing-Nydam típusú *spatha*, amelyet valószínűleg a 3. században készíthettek. A díszes csontmarkolatot egy plasztikus, bronz sasfej zárja, amelynek rögzítését nem ismerjük pontosan. A markolat keresztmetszete meglehetősen lapos.⁹

Egy másik madár formájú kardmarkolatot Straubing-Nydam típusú kardtöredéket is ismerünk (Limesmuseum, Aalen), amely a felsőgermániai és raetiai limes mentén került elő.¹⁰ Ezt a kardot a Kr. u. 2. század vége és 3. század első felére keltezik. A markolat viszonylag hosszú, az előzőhöz képest hengeres alakú, ovális keresztmetszetű. Vízszintes horonnyal különálló részekre osztották. A felső fele ragadozó madárfejen végződik. A csőr vége sérült. Ennél a darabnál a madárfej nem különálló kardmarkolatvég, hanem a markolat része.¹¹

Ennek a sasfejenek a kialakítása nagyon hasonlít egy nagybronz szoborhoz tartozó *parazonium*hoz (Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart). Ez egy nagyon jó kivitelezésű, rövid fegyver, amelyet baloldalon viseltek. Rövidebb, mint a *gladius*, a markolata általában madárfejen végződött. Ezt a szimbolikus tárgyat a hatalom és a tekintély jelképének tekintették, de valószínűleg vitézi cselekedettel is el lehetett nyerni. A nagy presztízsű tört csak azok hordhatták, akiknek legalább tribunusi rangjuk volt. Ábrázolását ismerjük Quintus Sulpicius Celsus praefectus szarkofágjáról (Capitolium Múzeum, Róma), továbbá egy vaspengével ellátott bronz sasfejes markolatvéget őriznek a Nápolyi Nemzeti Múzeumban.¹²

A tárgy elefántcsontból készült párhuzamát is ismerjük (Adana Régészeti Múzeum) amelyet a stilisztikai kritériumok alapján hellénisztikusnak vagy a római korinak vélnek. A madárfej markolatú fegyvereknek a Közel-Keleten hosszú hagyománya volt, amely a Kr.e. 2. évezredre vezethető vissza. Kis-Ázsiában például a madárfejek már a hettita ábrázolásokon megtalálhatóak, valamint a hellénisztikus korszak emlékművein is megjelennek, mint például a pergamoni Athena-szentély falán (Kr.e. 188) vagy a keleti görög sírköveken a Kr.e. 2-1. század között.¹³

Alföldi András¹⁴ és Joachim Werner¹⁵ már tárgyalta a sasfejes kardmarkolat végeket. A velencei tetrarchák porfir szoborcsoportját (Szent Márk-székesegyház) is említik,

⁹ Uo. 209., Joaquín Aurrecochea Fernández: El equico militar tardorromano en hispania: identificación y analisis espacial. *Gladius*, Anejos 13. (2009), 485.

¹⁰ Christian Miks: Zum Wandel der römischen Schwertausrüstung im 2. Jh. n. Chr. und seinem Stand zur Zeit der Markomannenkriege. *Študijné zvesti Archeologického Ústavu SAV* 62. (2017), 113–136.

¹¹ Uo. 120.

¹² Giuseppe Cascarino: L'esercito romano. Armamento e organizzazione. Da Augusto ai Severi (Vol. 2), Roma, 2008, 160–161.

¹³ Uo. 210.

¹⁴ András Alföldi: Insignien und Tracht der römischen kaiser. *Römische Mitteilungen* 50. (1935), 66–67.

¹⁵ Joachim Werner: Spätromische Schwertortbänder vom Typ Gundremmingen. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 31. (1996), 137.

4. kép. Sasfej markolatvéges spatha (Joaquín Aurrecochea Fernández: El equico militar tardorromano en hispania: identificación y análisis espacial. *Gladius*, Anejos 13, 2009, 485.) 5. kép. A bagodvitenyédi sírkő (László Barkóczy: Eaglehead-ornamented sword-hilts and scrinia. *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*. 1995/1, 3.)

amely a Kr.u. 4. század elején készült. A két augustust és a két caesart is egy-egy sas markolatossal ábrázolják, melyet a balkezükből tartanak.¹⁶ Mindkét publikáció tartalmazza az akkor ismert párhuzamokat.

A sírköveken a sasfej markolatú kardok megjelenése ritka, de előfordul. A pannoniai kőanyagban is megfigyelhetőek hasonló kard ábrázolások.¹⁷ Ilyen típusú kard látható az 1973-ban talált bagodvitenyédi (Zala m.) sírkövön (5. kép). A képmező egy családot ábrázol. A nő balkezüdtől férje, jobb kezét fia vállára helyezi. A férfi bal kezében spirál- és sasfej markolatú kardot, a jobb kezében egy tekercset tart. Bilkei Irén a sírkövet a Kr.u. 2. század elejére keltezte.¹⁸

¹⁶ *Hannsjörg Ubl*: Waffen und Uniform des römischen Heeres der Prinzipatsepoche nach den Grabreliefs Noricum und Pannoniens. *Austria Antiqua* 3, Wien, 2013, 156.

¹⁷ *László Barkóczy*: Eaglehead-ornamented sword-hilts and scrinia. *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae* 1995/1, 3.

¹⁸ *Bilkei Irén – Horváth László*: A Canius kereskedő család Pannóniában. *Römische Grabsteine aus Noricum im Komitat Zala. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból* 16. (1980–1981), 16–18.

Egy másik, de ennél rosszabb kivitelezésű ábrázolás egy intercisai (Dunaújváros) oltáron látható. Az álló férfinak rövid haja és szakálla van. A bal kezével a sasfej markolatú kardját fogja, a jobb kezével az oltár felé mutat. Az oltárt állíttató Barsemis keleti származású katona volt. Az oltárt a Kr.u. 3. századra keltezi a kutatás.¹⁹

Egy ennsi medaillonon látható férfi szintén sasfej markolatú kardot tart a bal kezében. Az ábrázolást Kr.u. 300 körülre teszik²⁰ Ez a sasfej az intercisai oltáréhoz hasonló. Ugyanilyen sasfejes markolatú kardot ábrázol egy spliti kőfaragvány (Régészeti Múzeum, Split). 1981-ben Aquincumban találtak egy töredékes márványszobrot, amely egy katonatisztet ábrázol, akinek a kezében ugyanilyen kard látható. Pető Mária a szobor korát Kr.u. 2–3. század fordulójára keltezi.²¹

Bisápurban I. Sápúr király reliefsjén Valerianus császár látható, a király előtt térdelve, ugyanezzel a típusú karddal. Azt azonban nem tudni, hogy Valerianus ekkor valóban ilyen kardot használhatott-e, vagy csak a szobrász faragta így, rangjelzőként feltüntetve.²² Nem zárható ki, hogy a Kr.u. 3. század második felének császárai ezt a típusú kardot viselték volna, de egyetlen bizonyítékunk rá a már korábban említett velencei tetrarchák szoborcsoportja.²³

A fent említett példák azt mutatják, hogy a sasfej markolatú kardokat magasabb rangú személyek viselték. Az egyetlen kivétel az intercisai Barsemis, aki *decurio* (tizedes) lévén nem tudni, hogyan engedhetett meg magának egy ilyen fegyvert. Kérdés még, hogy ezek az ábrázolások mikor jelenhettek meg Pannoniában. A bagodvitenyédi követ Bilkei a Kr.u. 2. század elejére keltezi, vele ellentétben Barkóczi László szerint ekkor még nem jelenhettek meg, ő a Kr.u. 3. század utánra helyezi. Az intercisai oltárkő keltezésében segít a felirat. Az oltárkő feltételezhetően a tetrarchia korából származik.²⁴

A kőanyagban a sasfej megjelenítése nemcsak a kardokon, hanem a *scriniákon* is megtalálható. Ezek az ábrázolásokon a katonák nem fogják meg a sasfejet, hanem a hónuk alatt tartják. Az egyik legjobb példa erre az 1928-ban felszínre került intercisai szobor töredéke. A töredék egy férfit ábrázol. Jól látható, hogy a sasfej nincs rögzítve a katona övéhez, hanem a hóna alatt tartja.²⁵

Egy lauricum domborművön három férfi látható, a közepén lévő alaknál figyelhető meg egy madárfejes ábrázolás, amelyet a hóna alatt tart ugyanúgy, mint az intercisai töredéknél. Kr.u. 3. század elejére keltezhető. Egy grazi medaillonban a *centurio* hóna alatt szintén egy sasfej látható. Ez feltehetően Gallienus (253–268) korából származik. Lehet, hogy ezek a katonák *librariusok* voltak. A *scrinium* katonai dokumentumokat és parancsokat tartalmazhatott.²⁶

¹⁹ Barkóczi: Eaglehead-ornamented i.m. 7.

²⁰ Uo., 8.

²¹ Pető Mária: Római férfi szobor a Budapest II. ker. Daru u. 2/b-ból. Budapest Régiségei 25. (1984), 269.

²² Barkóczi: Eaglehead-ornamented i.m., 9.

²³ Werner: Spätromische Schwertortbänder i.m., 139.

²⁴ Barkóczi: Eaglehead-ornamented i.m., 14–15.

²⁵ Uo., 15.; Járdányi-Paulovics István: Sztálinvárosi (Dunapentelei) cippus-töredék sajtószéri katonai szerekkel. Archaeologiai Értesítő 78 (1952), 110–112.

²⁶ Barkóczi: Eaglehead-ornamented i.m., 21–22.

Áttekintve a különféle párhuzamokat, valószínűsíthető, hogy a Sopronban talált sasfej egy kardmarkolat vég, amely egy magasabb rangú katona tulajdona lehetett. Ennyiből pontosan nem lehet megállapítani, hogy milyen típusú kardhoz tartozhatott, annyi sejtethető, hogy famarkolata volt.

A sas és a rómaiak

A sasokat a római emberek szentnek tartották. A sas, a villámköteggel és a joggal együtt, Iuppiter egyik leggyakoribb attribútuma. A Iuppiterként ábrázolt császárok mellett megfigyelhetők a sasok, ilyen például a Gemma Augustea kámeán Augustus alakja.²⁷ A sas a *legiók* szimbóluma és a római hadsereg megtettesítője volt. Kr.e. 104-től lett a hadsereg állandó hadijelvénye Marius hadseregreformjának köszönhetően, aki minden *legion*ak ezüst sást adott. A sást hordozó tisztet *aquilifer*nek hívták, ami az *aquila*, azaz sas szóból származik.²⁸ A *legio* legnagyobb szégyene az volt, ha elvesztette az *aquilat*, visszaszerzése viszont dicsőség volt. A prima-portai Augustus szobor mellpáncéljának központjában látható az esemény, amikor Augustus visszaszerzi a párthusoktól a *legio* sasos hadijelvényét, amelyet még Kr.e. 53-ban Crassus vesztett el a carthaei csatában.²⁹

A *legiók* számára a sas a római hadsereg büszkeségét jelentette. A legjobb példa Iulius Caesar britanniai partraszállása. „A mieink azonban még mindig haboztak, főleg a víz mélysége miatt. Egyszer csak az a harcos, aki a tizedik *legio* sasát hordozta, az istenekhez fohászokodva, hogy tette szerencsét hozzon a *legióra*, így kiáltott fel: Ugorjatok le, bajtársaim, ha nem akarjátok, hogy sasunk az ellenség kezébe kerüljön! Én mindenesetre teljesítem kötelességemet, mellyel a római népnek és vezérünknek tartozom. Ennyit mondott, messze csengő hangon, azzal levetette magát a hajóról, és megindult sasával az ellenség felé. Bajtársai most már maguk is sorra kiugráltak, egyik a másikat biztatta, hogy ne engedjenek megესni ekkora szégyent. S mikor ezt a közeli hajókon észrevették, nyomukban azok legénysége is elindult az ellenség felé.”³⁰

Anyagvizsgálat

A fémtárgyak vizsgálatának több fajta anyagvizsgáló módszerét ismerjük, ezek közül a röntgen-fluoreszcens analízis (XRF) a legelterjedtebb, amely annak köszönhető, hogy ez egy roncsolásmentes anyagvizsgáló módszer.³¹ A kémiai összetétel roncsolásmentes meghatározására a sasfejen Oxford Instrument X-MET8000 Expert hordozható, energiadiszipatív röntgenfluoreszcens spektrométerrel felszíni ED-XRF-vizsgálatokat

²⁷ Emma Durham – Michael Furfort: Symbols of power: the Silchester bronze eagle and eagles in Roman Britain. *Archaeological Journal* 170. (2013), 85–86.

²⁸ Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története. Pécs, 2004, 134.

²⁹ Martin Kemkes: A római sas szolgálatában. Publius Ferrasius Avitus élete. Szerk: Harsányi Eszter. In.: A római sas szolgálatában. Publius Ferrasius Avitus. Róma katonája háborúban és békében. Német–magyar időszakos kiállítás. Szombathely, 2012, 19.

³⁰ Iulius Caesar: A gall háborúról. 4, 25. Budapest, 1964. Fordította: Szepessy Tibor

³¹ Török Béla: Archeometallurgia. Miskolc 2013, 34.

Name	Class	Date	Time	Duration	Mg	Al	Si	P	S	Ti	Mn	Fe	Co	
Sasfej 1	Alloy_FP	3.7.2020	13:26:37	30.5000							0,00	0,06	2,12	0,03
Sasfej 2	Alloy_FP	3.7.2020	13:28:10	30.5000							0,00	0,10	2,81	0,05

Ni	Cu	Zn	As	Ru	Rh	Pd	Ag	Sn	Sb	Au	Hg	Pb	Bi
0,04	39,07	0,13	1,10			0,07	0,14	18,82	0,20	0,00	0,00	36,62	0,00
0,07	50,95	0,12	0,94			0,04	0,09	15,58	0,16	0,00	0,00	27,99	0,00

6. ábra. Az XRF anyagvizsgálat eredménye tömeg%-ban (Dr. Török Béla mérése)

végeztünk. A sasfej mérésénél Alloy FP sztenderdet alkalmaztunk 30 másodperces mérési idővel az ötvözetben lévő komponensek meghatározása céljából. Tájékoztató jelleggel, a két vizsgálati pontban mért adatok alapján, a sasfejet alkotó fémötvözet átlag 45,01 % rezet, 17,20 % ónt és 32,30 % ólmot tartalmaz. A mérések eredményei tömegszázalékban az alábbi táblázatban láthatóak (6. kép).³²

Az ónbronok a római korban a legelterjedtebb ötvözetnek számítottak. Készítéstechnikai szempontból két csoportra oszthatóak. Az alacsonyabb, 10 % alatti óntartalmú ötvözetek, amelyek könnyen kalapálhatóak, illetve a magas, 20 % óntartalmú bronok. Ez utóbbiak kemények, ridegek, nem alakíthatóak hidegmegmunkálással, ezek csak öntéssel készülhettek.³³ A vizsgált tárgy tehát egy öntött római kori ónbron. A római bronztárgyaknál az ólom hozzáadása az ötvözethez általános volt, akár 30 %-os arányban is,³⁴ ahogy ezt a mérés eredménye is mutatja.

A bronz a klasszikus görög bronok esetében nagyjából 85–90 % vörösréz és 10–15 % ón ötvözetét jelentette. A római korban ólommal és cinkkel is ötvözték a rezet. Anyagvizsgálatkor további fémek is megjelennek az ötvözetekben: antimon, arzén, bizmut, nikkel, kobalt, ezüst és vas, melyeknek mennyisége a nyersanyagbányáktól függhet.³⁵ Az anyagvizsgálatok nem feltétlenül biztosítanak adatot a tárgyak műhelyhez való kötéséhez sem, mivel nincsenek konkrét adatok a műhelyek nyersanyag beszerzéséről, ami többféleképpen is történhetett, tárgyak újra hasznosításával, kereskedelem révén, vagy helyi nyersanyagok felhasználásával.³⁶

Összegzés

A tanulmányban elemzett öntött, késő római kori ónbron tárgy a mérete, a kialakítása, a belsejében húzódó vastüske és a párhuzamok alapján egy kardmarkolat vég lehet. Bár a kard típusát nem lehet biztosan megállapítani, az gyanítható, hogy a markolata fából készülhetett. Egy magasabb rangú katona fegyverét díszíthette a scarbantiai bronz sasfej.

³² A vizsgálatokat a Miskolci Egyetem Műszaki Anyagtudományi Karának Metallurgiai Intézetében dr. Török Béla végezte.

³³ *Vécsey Ádám*: Fémeszterga versus viaszesztergálás. Forgástesteket tartalmazó vagy forgó mozgással létrehozott régészeti bronztárgyak anyag- és készítéstechnikai vizsgálata, készítésük rekonstrukciója. DLA értekezés, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2012, 14.

³⁴ *Sey Nikolett*a: A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2013, 20.

³⁵ Uo., 19.

³⁶ Uo., 21.

Az itt bemutatandó unikális értékű cégértáblára¹ Csatkai Endre hívta fel a figyelmet 1928-ban „Kocsislegények és vándormuzsikosok régi szállása” címen a Soproni Múzeumnak a nagy háború utáni átrendezése és megnyitása alkalmával.² „Mindkét tábla ugyanis a Fehér Rózsa szálló kapuja felett függött, és kétféle mesterség vándorló legényeit figyelmeztette, hogy ott van a hivatalos szállóhelyük...”³ Itt meg kell állnunk, ugyanis a „Harfenisten Herberge 1821” azt hirdette, hogy ott a hárfások szállása van. A kapuzat fölötti táblán jelzett „Gasthof zur Weissen Rose” szálloda- és vendégfogadóként működött, zenés étteremmel. A közismert legényszállás a „Zum Schwartzen Adler” szállóban volt, ahol az egyes céhek, mesterek béreltek egy-két ágyat, az iparág nevével, monogramjával jelzett bárca, szállásjegy átadásával.⁴ A szálló a 18. század közepén épült, ma is áll a Sas téren.

A kocsisok, gyorskocsisok hatfogatos fiákereivel a városi és környékbeli települések felé szállították a vendégeket. A „landkocsisok” (*Landkutscher*), az áruszállító (nehézfúvarosok) kocsisoknak a szálláshelye, központja a „Fehér ló” Várkerületi házánál volt kijelölve, céhük 1669-ben alakult Sopronban.⁵ Árujuk többsége Bécs felé irányult. A kocsisok cégértábláját 1817-ben, a hárfásokét 1821-ben egyaránt vörösréz táblából vágták ki, feltehetően azonos festőművész alkotásával függesztették ki.

A „Fehér Rózsa” szálló a Várkerületen (Grabenrunde) a Hátsókapu szomszédságában épült a 18. század közepén, „Gasthof zur Weissen Rose” felirattal a kapuzat íve fölötti hosszú táblán. A két cégér pedig a kapuzat két oldala fölött függött vízszintes tartóvason. A cégér a hárfások tartós szállását hirdette, rendszeres zenéléssel, muzikaszóval a vendégek számára. A *Herberg* tábla előlapján a négytagú kis zenészcsapat játékát és közönségét láthatjuk. A két hárfás hölgy a terem közepén ülve játszik, az egyik a prímét, a másik a kíséretet adja – egy oktávval mélyebben kísérve a dallamot –, mellette a hegedűs, háttérben a klarinétos. A válogatott közönség: az asztalnál ülő írnok, a cilinderes-frakkos úr, polgárok fejedővel vagy anélkül. A cégértábla másik oldalán talán egy eljegyzési jelenet van megörökítve. Középen áll az egyik hárfás hölgy az ifjával, tanúként egy egyenruhás császári tiszt, bal oldalán a fegyvere, egy tör, a fején tollbokkrétás csákó, jobb kezében a gratulációhoz tartozó pohár fehérborral. A háttérben a városban tartózkodó huszárezred tisztje szintén egyenruhában. A zenét a másik hárfás hölgy, a hegedűs és a háttérben álló

¹ Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjtemény, Lelt. sz. 56.86.1.

² Csatkai Endre: Kocsislegények és vándormuzsikosok régi szállása. In: Sopronvármegye, 1928. VI. 28. 3.

³ Csipkés Kálmán: Régi soproni cégérek. Soproni Szemle 3. (1939), 4. sz. 56., 9. kép.

⁴ Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. Ipartörténeti könyvtár 1. Budapest, 2002, 109. 22. kép: Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjtemény. 29. kép: Szállásjegyek, 19. század közepéről, festő-mázoló, lakkozó, kalapos, tímár.

⁵ Csatkai i. m.

fuvolás férfi adja, nyilván az alkalomhoz illően. Azt mondhatjuk tehát, hogy a cégértábla két oldala a soproni polgárság zenés szórakozásáról ad pillanatképet színes festmények ábrázolásában a 19. század első évtizedeiből.

A hárfások Sopronba települését két dolog magyarázza. Az egyik a város zenei hírneve, a másik a vándorló mesterlegények számának jelentős emelkedése. A Habsburg Birodalomban zajló vallásüldözések elől érkező iparos-kereskedő protestáns családok elősegítették a város fejlődését.⁶

A Monarchia osztrák, cseh, morva tartományainak városaiban megnőtt az utcai énekesek, zenészek száma. Már Mária Terézia adott ki parancsot az utcai zenészek rendszabályozására. Korábban csak férfi énekesek, zenészek, hárfások vándoroltak, a 18. század végére a specialista hárfás hölgyek (*Harfenistenmädchen*) is változtatták működésük helyét. A vándorlók kis csapatai között nagy hírnevet szereztek a bécsi Prater hárfásai (*Praterharfenisten*) és a csehországi Presnitz hárfásai, akik a monarchia országain túl Szentpétervárig is eljutottak. Mindezekről az osztrák kutatások adtak átfogó képet 2006-ban.⁷

⁶ Domonkos Ottó: Külföldiek Sopronban – soproniak külföldön: A mesterlegények európai kapcsolatai. Soproni Szemle 55. (2001), 319–329.

⁷ Wien Musikgeschichte. Teil 1: Volksmusik und Wienerlied. Hg. Elisabeth Th. Fritz, Helmut Kretschmer. Münster, 2006.

Sajnos írásos dokumentumok nem maradtak fenn a soproni működésükről. A múzeumi leltárak annyit közölnek, hogy a Fehér Rózsa vendéglő két festett cégérére Pollák Viktor 1912-ben 5 koronát vett fel a múzeumtól. A Zum Swartzen Adler (1781), korábban Goldene Löwe, vashádog cégérét pedig Platzer János adta el a Soproni Múzeumnak (N.56.83.1) 1910-ben.

Végül megemlíjtjük, hogy az alsó- és felső-ausztriai zenész bevándorlókról Manga János írt kiváló dolgozatot.⁸ Rendszerint a vándor köszörűsök, hárfások családostól érkeztek a 19. század közepétől az 1910-es évekig. Manga Jánosnak sikerült a zenész Gertner család utolsó két tagjától leírni az adatokat, a hárfa készítését, hangolását, és a német és magyar népzene, opera kottáiból átvett hárfajátékot is. A két Gertner, Stefan és Ludwig, valamint családjaik az 1960-as években a Balaton környékén, de néha északra Gyöngyösig, délen Mohácsig is vándoroltak. A testvérpár játékát magam is élvezhettem, az 1960-as évek közepén a veszprémi Vadászkiirt vendéglőjében. Manga János felvételének hangzóanyagát az MTA Zenetudományi Intézetében őrzik.

⁸ János Manga: Die Harfner der Plattenseeegend. In: Acta Ethnographica 11 (1962), 1–2. sz. 192–203.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

„Jó szóval oktasd, játszani is engedd” II. Beszélgetés Baranyai Lenke tanárnővel gyökerekről, tanítványokról, kutatásról.¹
Az életút: Iskolák, kutatás, tanárok és tanítványok

Rátérve a személyes életedre, a háború időszakát kislánycént élted át. Az alsó iskolákat Beleden jártad ki?

1944-ben kezdődött első iskolai évem, de csak néhány hónapig tartott, mert az iskolát lefoglalták a katonaságnak. A deportált Frankl család házában, az úgynevezett „nyilas iskolában” folyt egy csoportfoglalkozás a tanulóknak, de szüleim ide nem írtattak be. Mivel a betűket már ismertem, a kurta első évről is kaptam bizonyítványt. Nagyon jó tanítóink voltak. Elsős tanítónőmből, a szép Szász Baby néniből áradt a szeretet.² Korán felismerte a tehetségeket, például Mórotz Lackóban a későbbi festőt.³ A másik meghatározó tanító-nő Kovács Irén, akinek a testvérei szintén pedagógusok voltak, Teréz óvónő Beledben, Margit a Soproni Óvónőképző gyakorló óvodájának a vezetője.

Óvoda is volt a faluban?

Igen, már 1929 óta. Először magán, később állami, ahova mindenféle náció járt, zsidók is. Az óvónők, Pucher Mária és Kovács Teréz a kulturális élet szervezői voltak a tanítóink helyett is. Elmentek Kőszegre megnézni egy operett előadást, megszerezték a kottákat, betanították. A jegyző lánya, Mancika volt a zongorakísérő. Pezsgő kulturális élet volt. A felső tagozatban Nagy Feri bácsit szerettem nagyon, aki '56 miatt börtönt viselt, és el is kellett a faluból mennie. Engem már úgy hívott, hogy tanár néni. Rám bízott mindenféle feladatot, ahogy Kovács Irénke is. Csapatvezető voltam az úttörő szervezetben, szólamvezető az énekkarban. Sokat gondolkodtam rajta, van egy érdekes kettősége a személyiségemnek. Magam köré gyűjtök egy közösséget, ilyen volt korábban a TIT, vagy a Történelmi Társulat, az osztályfőnökség is. Hatéves koromban már a szomszéd gyerekeket tanítottam. Ugyanakkor ott a másik énem, amelyik könyvvel, vagy anélkül szeret

¹ Az interjú a 2010. július 4-én, 14-én és szeptember 14-én folytatott beszélgetés alapján készült. Ezt követően a tanárnő további családtörténeti és falutörténeti kutatásokat végzett, amelyek eredményei beépültek a szövegbe. Előzmény: Turbuly Éva: „Jó szóval oktasd, játszani is engedd” I. Beszélgetés Baranyai Lenke tanárnővel gyökerekről, tanítványokról, kutatásról. Az ősök, a falu és a gyermekkor. In: Soproni Szemle 73. (2019), 456–472.

² Szász Jolán tanítónő életrajza: Múltunk tükörcserepei ... 14–16.

³ Mórotz László festőművész, restaurátor (1942–)

egyedül lenni. Kiülni a Linkó partra, nézni a hínárt, hogy viszi a víz, gondolkodni. Kilesni egy tövisszúró gébicset, egyáltalán, csöndben figyelni a természetet. Csodás élmény volt. Ez az oldal végeztette el velem a filozófia szakot. A kettő azt hiszem, jól kiegészíti egymást és egyensúlyban van bennem.

Tehát már az általános iskolában kiderült, hogy kiemelkedsz az átlagból és a tanítói, tanári hajlamaid is kibújtak.

Végig kitűnő voltam, a tanárok számítottak rám. Amikor a Liliomfit adták elő, az egyetlen gyerekzereplő voltam, egy kis szolgálólány, aki bejelenti, ha vendég érkezik a fogadóba. Az összes próbán ott lehettem, nagy élmény volt. Mindez meghozta a kamatát akkor, amikor hazakerültem tanítani a volt tanáraink közé. Nem okozott nehézséget, mert ezt a szerepemet korábban is elismerték.

Visszatérve az iskoláidra, hogyan vezetett tovább az utad?

1952-ben kerültem a tanítóképzőbe. Édesanyáék azt mondták, már idősek, jó lenne, ha minél előbb diploma lenne a kezemben. Akkoriban falun egy ötvenéves ember már időseknek számított. Ezért mentem az ötéves tanítónőképzőbe Sopronba, a volt szürke nővérek államosított intézményébe, amelynek szintén megírtam a történetét.⁴ Már ott is önelátásra törekedtem. Korrepetáltam, amiből lehetett, oroszból, pedagógiából, logikából. Szalagokat festettem ballagásra, képeket emlékkönyvekbe. Sulyok Gabival⁵ együtt jártunk rajzsakkörre Aliz nénihez.⁶ A nyarakat is végigdolgoztam. Aratás időben nyári óvodát vezettem a szomszédos falvakban. A foglalkozások az iskolában zajlottak. Mivel Vicán az iskola mellett volt egy megüresedett ház, ennek a konyhájában meg lehetett oldani az ebédfőzést. Így egy szakácsnő és egy dadus is dolgozott mellettem. Óvónőimtől kaptam a foglalkozásokhoz anyagot, és a főzéshez szükséges norma-táblázatokat. Így nemcsak pedagógiai, de gazdaságvezetői feladatokat is elláttam.

Így teltek az évek a képzőben, nagy szegénységben. Mit küldött édesanyám csomagban? Sült tököt, almát, kerekrépát. Hús nem nagyon volt. Szerencsére mindent meg tudott varrni nekem, így a ruházkodást megoldottuk. A kollégiumban a kis szobákba emeletes ágyakat zsúfoltak be, ami borzalmas volt, egy évig laktam ilyenben. Volt még a 2. emeleten egy hatalmas sarokszoba, amelyben 20–22 darab fehér, egyforma ágy állt fehér lepedőkkel letakarva. Később az volt a hálónk. Édesanyám készített egy kispárnát Richelieu hímzéssel, rózsaszín alátéttel, és az éjjeliszekrényre is ugyanilyen kis terítőt. Így tudtam valami egyediséget vinni a sivár helyiségbe. Állt a szobában egy pianínó is, esténként azon klimpiroztunk.

Az 1920-as években épült L alakú iskola nagyon korszerű, jól megépített épület volt.

Az Isteni Megváltó Leányai Nővérek egykori Szent József intézete még a Zrínyi Leány-

⁴ Lásd a bibliográfiában.

⁵ Sulyok Gabriella (1938–) Munkácsy-díjas grafikusművész.

⁶ Palotay Alice rajztanárnő (1897–1975)

nevelőnél is szebb volt, a hatalmas, többholdas kerttel, fasorokkal, füves területekkel. Az alagsorban helyezkedett el a konyha és az ebédlő, a földszinten gyakorlóiskolai, az első emeleten a középiskolai osztályok, a második emeleten pedig a kollégium volt. Az 50-es évek elején sok minden őrizte még az egykori nővérek világát: A clausura, ahol laktak, a kollégium fehér szekrényeinek és ágyainak a szépen kalligrafált kék IML monogramok. Elsőben az ágyneműt is hozni kellett. Édesanyám betegsége miatt egyedül költöztem be kis papundecli bőröndömmel az intézménybe. Jelentkeztem az igazgatónőnél a kollégiumban. Azt mondta, hogy nem vagyok a kollégisták listáján. Mondtam, hogy mi nem tudjuk megfizetni az albérletet, bejárni pedig a távolság miatt nem tudok. Az igazgatónőt, Rónai Juditot meglepte a határozottságom, és intézkedett. Akkor találkoztam vele először, később együtt végeztük az ELTE magyar–történelem szakát.⁷

Milyen gyakran tudtatok a kollégiumból hazamenni?

Havonta egyszer. Kikérőt kellett íratni otthonról, nehogy máshol kössünk ki. Katonás rend volt, időben jelentkezni kellett. Nehéz volt az utazás a határsáv miatt, nagy bezártságban éltünk. A városba sem lehetett csak úgy kimenni. Nagy ünnepeken Sopronban élő rokonaim kértek ki egy-egy napra, ha nem lehetett hazamenni. Misére nem járhatunk, azt figyelték. A Szent György templomba azért be tudtam surranni, mivel a mellette lévő házból észrevétlenül át lehetett járni a sekrestyén keresztül. Dr. Urbán Ernőné Balikó Eszter (1912–1980) tanárnő volt az, aki nagyszombaton kikért néhányunkat és vele elmehettünk a Szent Margit templom húsvéti szertartására.⁸ Ugyanis húsvétra senkit nem engedtek haza, ahogy halottak napjára sem. Akkor valami orvosi indokkal kilógtam, elmentem a bánfalvi hősi temetőbe. Szívbemarkoló volt lent a csupa virág, gyertyafényes falusi temető, és fent a hegyen az elhagyatott katonasírok. A bátyáimra emlékezve kikerestem a fiatalokat, és a városban vásárolt gyertyácskáimat meggyújtogattam a sírjaikon. Bántott, hogy még halottak napján sem röhattuk le a családtagjaink iránti kegyeletet.

Voltak tehát impulzusok, de magának a városnak az életébe nem nagyon folytatok bele. Koncertekre, kiállítás-megnyitókra milyen gyakran jutottatok el?

Ahogy mostanában sokakat megszólítanak, mit jelent soproninak lenni,⁹ elmondhatom, hogy hosszú időbe telt azzá válni. Több évtized telt el, mire Sopron befogadott. Diákként nem sok kapcsolatunk volt a várossal, amit a kimenőknél azért lassan felfedeztem magamnak. Törzsök Béla tanár úr és Markó Lenke tanárnő el-eltett bennünket színházba, hangversenyre. Ilyenkor a kollégistákat kikérték. A kulturális életből így valamennyire

⁷ Rónai Judit (1926–2018) később dr. Gubacsi Endréné, Marosvásárhelyről menekült a szüleivel Sopronba. A háború után a Szt. Orsolya Nővérek Tanítónőképzőjében szerzett tanítónői oklevelet, és az iskolák államosítása után az Állami Tanítónőképző gyakorlóiskolájából emelték ki a kollégium élére. Egy évig volt igazgató, majd évtizedekig a Hunyadi János Általános Iskola tanára, majd igazgatóhelyettese. Férje az Óvónőképzőben tanított.

⁸ Hűséggel a katedrán (Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében) 5. kötet Szerk.: dr. Gönczöl Károlyné Győr, 2014. 314–316. Szabó Gyuláné Szűcs Vilma visszaemlékezése.

⁹ Cikksorozat a Helyi, majd Soproni Téma című újságban. Azóta Baranyai Lenke is nyilatkozott erről ugyanitt.

kivettük a részünket. A rajztanárainkkal bejártunk a múzeumba, ahol tárgyakat, mintákat, motívumokat rajzoltunk, megnéztük a kiállításokat. A várost a kimenők során fedeztem fel, hosszabb idő alatt. A Színház utcában bement az ember a kapun, és a régi várfal előtt egy gyönyörű szobor állt eldugottan. Szinte mindegyik kapualj rejtett valamit, ami nagy felfedezés volt nekem.

Hogyan telt egy napotok?

A kollégiumban fél hétkor volt ébresztő, hétkor szobavizit, majd reggeli.¹⁰ Dél előtt tanítás, hetente kétszer hospitálás, a harmadik osztálytól tanítás a gyakorló iskolában. Kedden és csütörtökön rövid kimenő, minden nap fél négytől fél hétig szilencium a képzős tantermekben. Este vacsora az alagsori ebédlőben, utána még kimehettünk a kertbe. Pénteken, a „szellőztetés napon” vetetlenül maradtak az ágyak, a délutáni takarítás után volt a szobavizit. Szombaton saját holminkat rendeztük, ruhát, haját mostunk. Hajszáritónk nem volt. A fejmosás után hajunkat babahajtúkkal kis csigákba rögzítette egy ügyes társunk. Ez nem zavart az alvásban, és a vastag kendő alatt reggelre megszáradt a hajunk. Akkoriban vetítették a nagy sikerű *Maximka* című szovjet filmet. A benne szereplő kisfiú rövid, göndör haja divatba jött. Így lettünk mi szükségből trendik, „maximkások”.

Szombaton kicsivel hosszabb kimenő járt, vasárnap délután 4 óráig mehettünk ki a városba. Moziba engedélyt kellett kérni. A *Hintón járó szerelem* című bűbajos filmet például nem nézhettük meg. Mi persze kilógtunk rá. A szigorú szabályokhoz tartozott, hogy ha levelet kaptunk és férfinév állt a feladó helyén, nem adták ki a naposnak, a nevelőtanár előtt kellett felbontanunk. Fehér galléros fekete klott egyenruhában jártunk. Ha kimenünk a kertbe, olyanok voltunk a zöld gyepen, mint egy varjúsereg (1. kép).

A kollégiummal egy épületben működött az iskola, a tanítóképző.

Kitűnő tanáraink voltak a történeti Magyarország minden szegletéből. Fassang Árpád karnagyként később nagy karriert futott be. Belőlünk is olyan kórust szervezett, hogy még a rádióban is készült felvétel velünk. A képzőben is hamar kijelölték a helyemet. Osztálytitkár, majd DISZ titkár lettem. E feladattól kórházba kerülésem után sikerült megszabadulnom. Szavalóversenyeket nyertem, és rendszerint én mondtam az iskolai ünnepélyeken a beszédeket. Ahogy az általános iskolában, itt is szoros kapcsolat alakult ki néhány tanárommal. Az első emeleti zongoraszobába gyakorolni jártam. Tanárnőm, dr. Sáray Júlia kis neszesszereket varrt ugyanott, hogy kiegészítse a fizetését.¹¹ Sokat beszélgettünk. Amikor igazgatónőnk, Zétényiné Ritoók Magda hivatalos ügyben Pestre utazott, néhány

¹⁰ A napi szobavizit formális volt, inkább arra szolgált, hogy aki ágyban maradt, beteget jelentett, azt a tanár átköltöztette a betegszobába, és orvost hívjon hozzá.

¹¹ Dr. Sáray Julianna (1913–1983) Szegeden született, ott szerzett az egyetemen magyar–pszichológia szakos diplomát, majd doktori fokozatot. A győri tanítónőképzőben Galgóczi Erzsébet tanára, és tehetségének a felfedezője volt. Ott érte el a front, ő is Apor Vilmos püspök egyik védelmezettje volt a Püspökvár pincéjében. (Az említett neszesszerek textilre steppelt nejlaponelencékből készültek. Mivel olcsók voltak, az 1950-es évek elején tömegesen elterjedtek a belőlük készült kisebb-nagyobb táskák.)

1. kép. A képzős osztály 1952-ben. Baranyai Lenke az álló sorban balról a 4.

alkalommal engem kért meg, hogy aludjak idős édesanyjával az I. emeleti szolgálati lakásban. Különös élmény volt diákként belépni zárkózott igazgatónőnk magánszférájába. A képző jó alapokat adott a tanárrá váláshoz. Logika és lélektan tantárgyakat is tanítottak. A bemutató órák megtervezése, elemzése az időkeretek betartására, a váratlan helyzetek kezelésére szoktatott. Arra neveltek bennünket, hogy minden óra maradandót adjon tartalmilag vagy érzelmileg. Ennek a nagyszerű iskolatípusnak kívántam emléket állítani könyvemben. A város jóvoltából egy példányát aranydiplomájuk mellé az osztálytársaim is megkapták.

A városi diákokkal alakult valamilyen kapcsolat az osztályon belül?

Jelentősen elkülönültek. Az osztályban ők voltak az „arisztokrácia”. Sokféle, például ze-neiskolai előképzettséggel érkeztek. Nem versenyezhattünk velük. A kollégisták voltak a másodikak a rangsorban. Különböző helyekről jöttünk, összetartottunk, elláttuk magunkat. Volt közöttünk pesti is, mint Lusztig Aranka. A szülei meghaltak, egy nagynénje nevelte. Kööttségeik miatt a bejárók tudtak a legkevésbé szervesen beilleszkedni az iskola életébe. Faluról zömmel gazdálkodók, iparosok és néhány értelmiségi család gyerekei jártak a képzőbe.

A városból kik jöttek? Volt felülreprezentált társadalmi csoport?

Ha végiggondolom, leginkább a tanítók, tisztviselők, a középréteg adta a városban is ide a gyermekét. Aki munkába állt, zömmel falusi tanító lett, vagy szaktanári képesítést szerzett. Az én osztályomban 32-en érettségiztünk, majd képesítőztünk. Nyolcan végeztek közülünk főiskolát, hárman egyetemet. A középiskolákban jól meg lehetett különböztet-

ni a társadalmi igényekhez igazodó képzési formákat: a gimnáziumok a kötelező latinnal, göröggel, azután a líceum, ahol modern nyelveket is tanultak, egyetemi továbbtanulásra készített elő. A 20. század elején volt egy „leánykollégium” nevű középiskola is a József Attila Gimnázium helyén. Munczy Lajos¹² feleségének a testvére, Tschürtz Oktávia volt az igazgatónője. Ez egy, a polgári után végezhető képzési forma volt. Főleg humán tárgyakat, zenét, kézimunkát, varrást, és háztartási ismereteket tanultak itt az úri lányok.

Befejezted a képzőt, letanítottad a gyakorlati évet, 1957-ben szerezted meg a képesítőt.

1956-ban érettségiztem, akkor helyeztek ki bennünket gyakorlóévre. Kisfaludra kerültem. Hospitáltunk, de osztályt is kaptunk, tanítottunk. Vizsgáltak bennünket, jellemzést kaptunk.

Ott élted át '56 eseményeit.

Ahogy ezt le is írtam a *Múltunk tükröcserepeiben*, a beledi eseményekben nem voltam benne, mert Kisfaludon voltam, a kisfaludiban meg azért nem, mert a dolgok akkor törtek, amikor hétvégre hazamentem. Amire emlékszem, hogy Kisfaludon a keresztet

2. kép. A kisfaludi iskola udvarán 1956-ban

¹² Munczy Lajos (1846–1910) nemzetközi hírű, soproni származású prímás.

harangszóval vitték vissza az iskolába, ami korábban a katolikus egyházé volt. Kisfalud 9 km-re volt Beledtől. Egy kapuvári lánnyal laktunk albérletben egy szép polgári házban. Közös szobát kaptunk konyha használattal. Az alsó tagozatot Horváth Vincéné (1912–2012), Ilus néni, és Bakody Elemér (1900–1972) evangélikus kántortanító vezette. Az ő nevét viseli ma az iskola. Összejártunk a felső tagozaton tanító helybeli tanárokkal és a postás kisasszonnyal (2. kép).

1957 tavaszán képesítőttem, megszereztem a tanítónői oklevelet. Rögtön jelentkeztem az ELTE magyar-történelem szakára. Hatszoros túljelentkezés volt, de fölvettek, Lenke nap kaptam meg róla az értesítést. Közben azonban édesapám kórházba került. Furcsa betegsége volt, a mellhártya rátapadt a tüdőre, emiatt légzési nehézségei voltak. A műtét során embóliát kapott, élet-halál között feküdt az intenzíven. Utána több hónapra Hegyfalura került szanatóriumba. A tartalékainkat feléltük, nem volt mit tenni, munkába kellett állnom. 702 forint volt a fizetésem. Még egy évig Kisfaludon tanítottam, a negyedik után első osztályosokat. Ha valahol le tudja mérni az ember a tanítói, tanári mivoltát, akkor az utóbbiban igazán. Amikor bekerül a gyermek, nem tud írni-olvasni, karácsonykor ismeri már a betűket és év végén olvas. Azon kívül a tanítója szava szinte szent előtte. Csodálatos élmény volt!

A következő évre hazakerültem Beledbe, egykori tanárain közé. Az iskolában szeretettel fogadtak. Igyekeztem a helyzetből előnyöket kovácsolni. Helytörténet kutatást, gyűjtőmunkát végeztem. A régi tárgyakból iskolamúzeumot hoztam létre. A bíró láda tartalmát a Soproni Levéltárba, Butthi László volt jobbágy 1848-tól írt feljegyzéseit a Kapuvári Múzeumba juttattam el. A TIT-ben előadásokat tartottam. Megtudtam, hogy Nagy Béla bácsinál van a nemes közösség ládája. Elkezdtem keresni a jobbágyok iratait is, ami Jakab Imréék padlásáról került elő, és ma már a Soproni Levéltárban van. Hihetetlen sok dolgot sikerült összeszedni. A gyerekekkel néprajzi, ipartörténeti és egyéb gyűjtőmunkát végeztünk. Tulajdonképpen akkor kezdtem el gyűjteni a *Böngésző* című kötetem anyagát.

Ahogy lehetett, levelező tagozaton elkezdtem az egyetemet. Beledből könnyebb volt vonattal Pestre feljárni. Havonta három napra kellett felutazni, reggeltől estig tartottak az előadások. Szerencsém volt, édesapám testvérénél tudtam aludni. A felesége nagyon jó kulturális programokat szervezett. Múzeumba, operába jártunk. Így kis világlátás, szellemi felfrissülés is volt a Pesten töltött idő.

Nehéz lehetett munka mellett utazni, tanulni. Mind a magyar, mind a történelem szak magában is nagy falat.

Valóban nehéz volt mindkettő, félévente nyolc-tíz kollokviummal, és a kötelező irodalmi olvasmányokkal. Nagy hatással voltak rám tanárain, a nagy tudású, és kitűnő előadó Hahn István ókortörténész, Székely György, Balogh Sándor történészek, H. Balázs Éva, aki egy vizsga után elmondta, hogy több nyarat töltött Beledben, körállatorvos rokonánál. Unger Mátyás, aki módszertant adott elő. Feledhetetlen forráselemzéseket hallottunk tőle. A világirodalmi tanszékről emlékezetes számomra Kardos László és Szobotka Ti-

3. kép. Baranyai Lenke szüleivel és bátyjával beledi tanár korában, 1960 körül

bor. 1966-ban végeztem, mert levelező tagozaton hat évig tartott a diploma megszerzése. Az egyetem elkezdését követően már párhuzamosan tanultam és tanítottam a két tárgyat az általános iskolában és a kapuvári gimnázium kihelyezett esti tagozatán. Fantasztikus volt az okos Jakab Pannit elemistaként, majd felsősként, édesapját pedig a gimnáziumban oktatni!

Jól éreztem magam. Mindenki mondta, hogy ne kerüljek vissza a szülőfalumba tanítani, én azonban nem éreztem ennek a hátrányait. Azok is magáztak, akik gyermekként ismertek. Komoly emberek tiszteltek meg azzal, hogy beültek a TIT előadásaimra. Igaz, közben az életemnek az a tíz éve telt el, ami általában a párkapcsolatok kiépítésének, a családalapításnak az időszaka. Erre már nem jutott idő (3. kép). A beledi korszakra estek az utazásaim. Édesapám külföldre szakadt testvérei sokat segítettek. Több alkalommal jártam Németországban, Hollandiában.

Mikor kerültél Sopronba?

1966-ban, amikor végeztem. A szüleim nehezen engedtek el. Diákkorom színhelyére tértem vissza, ahol akkor nem volt magyar-történelem szakos állás. Lajosbányai Istvánné vett fel a Kállai Éva kollégiumba nevelőtanárnak. Egy kis szolgálati szobát kaptam a Má-

4. kép. Belvárosi séta a kollégistákkal 1972-ben

tyás király utcai épületben, ahol Boór Katalin volt a másik nevelőtanár. Kedves kis fészket rendeztem ott be. Ebben az épületben laktak a gimnazisták, a Templom utcai bencés házban a szakközépiskolások (4. kép).

A kollégiumi munka mellett két évig óraadóként tanítottam régi iskolámban, a Martos Flóra Gimnáziummá lett képzőben, ami a Ferenczy János utcából a Deák térre, a volt evangélikus általános iskola épületébe költözött.¹³ Itt sem okozott gondot, hogy volt tanáraim lettek a kollégáim. Színvonalas intézmény volt, nagyszerű emberek kerültek ki onnan. Történelmet, egy ideig művészettörténetet is tanítottam, majd 1969-ben óraadóként a Széchenyibe kerültem. A nevelőtanárság senkinek nem az álma, szoros kötöttséget, állandó ügyeletet jelentett, nemszeretem dolgok elintézését, olykor igazi vészhelyzetek kezelését. Büszke vagyok arra, hogy ennek ellenére az első kollégiumi csoportom rendszeres találkozókat tart. Meghívnak, küldik a képeket. A kollégisták összetétele heterogénebb volt, mint az én időmben. A vidéki lányok mellett, akik között ott voltak a beledi tanítványok, problémás soproni családból kiemelt lány, elfoglalt pesti szülők gyermeke egyaránt lakott itt.¹⁴ A városba költözésem után gyakran meglátogattam volt zongora-

¹³ Zétényi Endréné sokat küzdött, hogy 1958-ban a felsőfokú tanítóképzés Sopronban induljon meg, ahol két tanítónő-, és egy fiúképző működött azelőtt, de ezt a jogot Győr kapta. A Ferenczy János utcai épületben a felsőfokú óvónőképző nyílt meg 1959-ben.

¹⁴ Palásthy György filmrendező Ágnes lánya, a világot járó Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat igazgatójának a lánya, Landesz Judit, az asztaliteniszező tehetség, Kámán Judit.

tanárnőmet, Munczy Lenkét (1902–2001), akinek emlékei a 20. század eleji Sopronba vezettek vissza.

Meddig maradtál nevelőtanár?

Kilenc évig, ami nagyon hosszú idő. Így tudtam megteremteni az anyagi függetlenségemet. Segítettem édesanyámékat, utazhattam a rokonokhoz. Sokat jelentett a kedvezményes lakás és ellátás.

Mesélj a kollégiumi életről!

Ahogy már említettem, két épületben voltunk. Több iskolából érkeztek ide a lányok, a Széchenyiből, a Martosból, és a postaforgalmi szakközépiskolából. Ők laktak a Mátyás király utcai épületben, ahol most a nevelési tanácsadó van. A bencés házban a vendéglátósokat és a szakközépiskolásokat helyezték el. Az igazgatónőnek az volt az elve, hogy mindenki mindenhol legyen szolgálatban. Így hetente egyszer, ha a másik épületbe voltam beosztva, éjnek évadján mentem haza a Mátyás király utcába. Itt hetente kétszer volt hideg vacsora. Ilyenkor a lányok főzték a teát, kirakták az áthozott a sonkát, szalámit, vajjat, kenyeret. A napos tanár szolgálata 10 óra után, a villanyoltást követő házbejárással ért véget. A kollégiumi tanárkodás idővel fárasztóvá vált. A végén már nem ez volt a főállásom, de éjszakai ügyeletet még vállaltam a bentlakás miatt. Sokat lehetett tanulni például a betegápolásról, és emberi sorsokba látott bele az ember az együttélés során. Nem mindenkivel sikerült bensőséges kapcsolatot kialakítani, mert a nevelősködés bizonyos mértékig katonás szellemet igényelt.

Örök kollégista voltál.

Találó a megjegyzés. A kollégiumban lakás bizonyos anyagi szabadságot, de személyes bezártságot jelentett. Reggel hatkor akkor is ébresztett a csengő, ha nem én voltam szolgálatban, este csak a fél 10-es villanyoltás után tudtuk használni az alagsori zuhanyozót, ahol rendszerint elfogyott már a meleg víz.

1976-ban jutottál végül saját lakáshoz.

A lakáskérelmemet, mivel egyedülálló voltam, rendre visszadobták. A Művelődésügyi Osztály évente kapott kiosztásra egy lakást, de az többnyire a hivatalhoz közel álló dolgozóknak jutott. 1976-ban valósult meg végre az álom, egy tanácsi kijelölésű, másfél szobás lakás tulajdonosa lettem. 100 000 Ft közeli összeget kellett befizetni, a fennmaradó részt hosszú lejáratú hitelként, részben 6 %-os, részben 1 %-os kamattal lehetett törleszteni. A beugróhoz el kellett adnom bátyáim bélyeg- és értékes pénzgyűjteményét is. Édesanyám halálát követően így magamhoz vehettem édesapát, aki a haláláig, 1982-ig élt velem (5. kép).

Hogyan sikerült a váltás a Széchenyibe?

1969-ben kerültem óraadóként, 1971-től véglegesített tanárként a Széchenyi Gimnáziumba, ahol 42 évig tanítottam. Akkoriban az iskola még őrizte fiúiskola jellegét. A ma-

5. kép. Édesapjával soproni otthonában az 1970-es évek végén

tematika-fizika tagozaton első osztályomban mindössze hat lány volt. A tanári karban is többségben voltak a férfiak. 1971 és 1974 között elvégeztem az ELTE filozófia szakát, ami a tudományok egészére való rálátást adta meg, azt a fajta racionális gondolkodást, ami a történelem művelésénél, tanításánál is szükséges, mert ott is fontos a fogalmak pontos használata, a tények közötti összefüggések megtalálása. Sokan tartják feleslegesnek, pedig nélkülözhetetlen háttértudomány. Magyart a Széchenyiben nem tanítottam, csak az irodalmi érdeklődés maradt meg háttérként. A másoddiploma egyetemi oktatásra is jogosított. Mivel a tanulmányaimhoz szükséges könyvekért a Soproni Egyetem filozófia tanszékére jártam, megismertek, és hívtak is tanítani, de engem jobban vonzott a középiskola patriarchálisabb légköre, ahol a diákokkal nemcsak előadáson és vizsgán találkozik az ember. Adódott még egy lehetőség a szombathelyi főiskolán, ahol lakást is biztosítottak volna a tanárok apartman-házában, de a szívem, mostoha lakáskörülményeim ellenére Sopronhoz kötött.

Hogyan váltál a tanári munka mellett elismert helytörténeti kutatóvá?

A Széchenyiben a történelmi munkaközösség vezetője lettem, és történelem fakultációs csoportokat tanítottam. Hosszú ideig dolgoztam a TIT-ben, Vighné Kovács Margit idejében. Sok előadást, egyetemi előkészítőt tartottam. Emlékezetesek az osztrák testvérszervezet, a *Volkshochschule* tudományos konferenciáin való részvételek, ahol Tóthné Ziegler Herta kolléganőm volt mindkét oldal szinkrontolmácsa.

Környei Attilával¹⁵ megszerveztük a Magyar Történelmi Társulat soproni csoportját. Ő lett az elnök, én pedig a szervezet titkára. Neves történészek fogadták el a meghívásunkat, L. Nagy Zsuzsa, Hegyi Klára, Szakály Ferenc, Szűcs Jenő, Korom Mihály. Szűcs Jenő a nemzetudatról írt könyve miatt vitába keveredett Molnár Erikkel, a korszak egyik vezető ideológus-történészével, és emiatt tilalmi listára került. Mi erről nem tudtunk. Be is hívták Attilát a pártbizottságra! Korom Mihály miatt pedig engem hívtak telefonhoz a tanóráról. A megyei pártbizottság számon kérte, hogy mertük megsérteni a protokollt. Elmagyaráztam, hogy nem az igazságügy-miniszter elvtársról van szó, hanem az azonos nevű történésztől.¹⁶

Kutatóvá válásom másik jelentős műhelye az 1971-ben alakult Helytörténész Asztaltársaság volt. Itt 1978-ban tartottam székfoglaló előadást. Horváth Zoltán levéltáros, Domonkos Ottó, Környei Attila muzeológusok, Pröhle Jenő tanár, Dávidházy István helytörténeti kutató, Dávid Ferenc művészettörténész mellett rengeteget tanultam. Az első években Askercz Éva művészettörténéssel ketten képviseltük a női nemet. Egy újabb állomás volt a kutatói pályámon 1980/81 során egy posztgraduális képzés az ELTE-n. A végén dolgozatot kellett készítenünk. Nekem már a nyomdában volt Sopron munkásmozgalmáról írt könyvem.¹⁷ Ennek szinopszist és két fejezetét adtam be. A forráselemzést és forráskritikát tanító Unger Mátyás és Izsák Lajos történész is arra biztatott, hogy írjam meg hozzá a polgári egyesületek és a pártok történetét.¹⁸ Így három éves kutatás után, 1985-ben védtem meg doktori disszertációm, Sopron vármegye és Sopron gazdasági és társadalmi viszonyai az 1929–1933-as világgazdasági válság idején címmel. Mindezekhez soha nem vettem ki tanulmányi szabadságot, mert ez a diákjaimat hátrányosan érintette volna.¹⁹ Egyedül azt kértem, hogy a védésig ne legyek osztályfőnök.

Hogyan tudad összegezteni a tanári és a kutatói munkát?

Nehezen. A doktorim megírását követően osztályfőnökként, a történelem fakultáció vezetőjeként a tanítás lett az első. Nem véletlen, hogy a kutatáshoz igazán komolyan már nyugdíjas koromban tértem vissza, a könyveim is ebben az időszakban jelentek meg. Lelkiismeretesen fogtam fel az osztályfőnöki munkát, a kettőt nehéz lett volna egyeztetni. Később az osztályfőnökség elmaradásával felszabaduló energiát fordítottam a szakmai munkára.

¹⁵ Dr. Környei Attila (1940–2000) történész, múzeumigazgató.

¹⁶ Korom Mihály (1928–2014) történész, egyetemi tanár, Korom Mihály (1927–1993) kommunista politikus, 1966-tól 1978-ig igazságügy miniszter. Felmerült a kérdés, honnan tudott a győri pártbizottság az előadásokról.

¹⁷ Lásd a bibliográfiában.

¹⁸ Unger Mátyás (1921–1985) történész, egyetemi tanár. Útja a Soproni Tanítóképzőből indult. Kitűnő tantárgypedagógus volt, a forráselemzés, forráskritika apostola. Izsák Lajos (1943–) kandidátus lett Baranyai Lenke témavezetője, aki az 1944-től 49-ig tartó korszak ellenzéki pártjait kutatta.

¹⁹ Kedves gesztusként a tanárnő kapott diákjaitól egy „diplomát”, amiért csak úgy elugrott doktorálni.

Emberekkel dolgoztatok. Egy tanárnak a szakmai ambíciói mindig háttérbe szorulnak. Másokat kell segítenie, ami elszívja az energiát a saját kutatói munkától.

Történelemből sokfelé felvételiztek a diákjaim, közgázra, jogra is. Kezdetektől fogva veztettem a fakultációt, egyetemi előkészítőt tartottam a TIT szervezésében, ahova más iskolabeliek, erdészek, berzsenyisek is jártak. Nagyon szerettem mindkettőt. A fakultációs csoportoknál ragaszkodtam ahhoz, hogy befejezésül valami kis önálló munkát, helytörténetet, családtörténetet készítsenek. A cél az volt, hogy saját tapasztalatból tanulják meg, hogyan kell anyagot gyűjteni, cédulázni, jegyzetelni, egy anyagot összeszerkeszteni. Sok egykori diákom később ennek a középiskolában választott témának a kibővített változatát adta be szakdolgozatnak. A másik csoportot Szappanos Mária, Manyi vezette. Együtt versenyeztettünk. Volt olyan év, hogy ketten kerültek be tőlünk az Országos Tanulmányi Verseny első 10 helyezettje közé.

Nagyszerű élmény volt a tehetségeket gondozni. Néha meghökkentő dolgokat is tapasztaltam, például Herbszt Zolinál.²⁰ Szilaj kamasz, nagy focizó volt. Az osztályában filozófiát tanítottam, történelem egyetemi előkészítőre járt hozzám. Egyéni gondolatai voltak, szeretett vitatkozni. Később, gyönyörű verseit olvasva, egy másik személyiség tárt elém. Egy törekeny, elmúlással vívódó lélek. Ahogy Vasy Géza²¹ írta róla, nagy kanállal ette az életet, mert a lelkébe volt kódolva, hogy rövid az idő.

Filozófiaórán a személyiség szerkezetének vizsgálatakor gyakran rajzoltattam a tanítványaimmal Karl Koch fatesztjét. Önelemzést tanultak általa. A rajzokat megőriztem. Ha valamelyikükkel rendkívüli, vagy tragikus történet, elővettem a tesztjüket, és a visszatekintés néha megdöbbentő volt. Azért is tanulságos utólag elemezni a teszteket, mert 40 év tanítás után már életutakat lát az ember, sikereket, vagy tragikusakat, amiket összevethet a diákként rajzolt fa képével.

Beszélg az iskoláról, a tanári karról is. Mennyire volt egységes a tantestület?

A nagy szerelem igazából a gyerekekkel való munkálkodás volt. A Széchenyi egyébként nagyon jó iskola volt, mindig az élvonalba tartozott. Reálként 1964-ig fiúiskolaként működött. A lányok még 1969-ben is erős kisebbségbe szorultak, az egyik 37 fős osztályban például hatan voltak összesen. A tanári kar is túlnyomórészt férfiakból állt. Évekig szinte meg sem mertem szólalni az értekezleteken. Az volt a rend, hogy az ember figyelje, hogyan működnek a dolgok, és felveszi a ritmust, megőrizve a maga egyéniségét. Volt miért hallgatni, felnézni a többiekre, csodálatos emberekkel dolgozhattam együtt! Dér Zoli bácsi már nyugdíjban volt, de bejárt. Így ismertem meg mélyebben, a visszaemlékezéseit is megmutatta. Tanársegédként kezdte, talán a családalapítás miatt került a tanári pályára. De itt is kutatott. Természetráj szakosként kitűnően beszélt angolul, zongorázott, és hegedült a városi szimfonikus zenekarban. Még nem volt televízió, a tanárok összejártak, muzsikáltak. Rengeteget olvasott, ha az utcán találkoztunk, mindig rákérdezett, elolvastam-e

²⁰ Herbszt Zoltán költő (1959–1981)

²¹ Vasy Géza (1943–) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár.

6. kép. Sterbenz Irénke és Gáspárdyné Bedi Mária vendégségben Baranyai Lenkénél az 1990-es évek elején

ezt, vagy azt. Az Ulyssesst például. Ő persze angolul olvasta. Kamondy Zoli bácsi volt a másik nagy öreg. Ő az a tanár volt, aki eljátssza a történelmet. Szentori hangon adott elő, hatásos volt, beivódott a gyerekek tudatába. Sokáig idegenvezetőként is dolgozott. Még ott volt az emléke Csanádi Sándor bácsinak. Etele nevű fia az egyetemen oktatott, az unokáit tanítottam. Ő a másik oldal volt, szigorú tanár, aki az adatokat kérlelhetetlenül beleverte a diákjai fejébe. Vekker tanár úrnak hívták, mert mindig kitette a nagy óráját, ami hangosan ketyegett. A testnevelő tanárok közül Krasznai Ferencnek volt abszolút tekintélye. Járt a vívó karddal és nagyokat csapott a gyerekek hátára. Engem sem kímélt görbe testtartásom miatt. A nőtanárok közül Mimikét kell kiemelnem, Sátoriné, dr. Ruhmann Margitot.²² Engem csak per Baranyainak szólított. Talán azért, mert a szemében valamiféle karaktert képviseltem. Családja Sopron értelmiségi elitjéhez tartozott. Édesapja tanár volt, a líceumban tanító idősebb Ruhmann Jenő. Náluk feledkeztem bele először abba a polgári milióbe, ami az ő lakásukban tükröződött. Rajta keresztül ismertem meg Sterbenz Imréné tanárnőt. Az ő és gyakorlóiskolai tanárnőm, dr. Gáspárdy Sándorné barátsága sokat segített a közelmúlt polgári világának megismerésében, a sopronivá válásban (6. kép).

²² Édesapja, dr. Ruhmann Jenő Aurél (1885–1954) az Evangélikus Líceum tanára volt, a Szabad Akadémiai előadások vezetője, a Soproni Szemle szerkesztőségének tagja. Édesanyja, Varga Margit (1889–1966) festőművész a Müncheni Akadémián tanult, a Soproni Múzeum őrzi több képét. Öccse, Ruhmann Jenő Kornél (1925–2000) kohómérnök volt, a Helytörténészek Baráti Körének tagja.

Az általam is ismert ifjú Ruhmann Jenő testvére volt a tanárnő. Olvastam valahol, hogy az anyukájuk nagyon tehetséges művész volt.

Így van, Ruhmann-né Varga Margit. Münchenben végzett.²³ Tele volt a festményeivel a kiszoba, szinte tapétaszerűen borították a falat. Az egymásba nyíló szobák, a süppedő szőnyegek, a szőnyeggel leborított heverő sok-sok párnával, a porcelánok, a kis ezüstartágyak, a kéikkel festett ónémet szekrény az előszobában, a gyönyörű kert szinte múzeumi hangulatot árasztott, egyediséggel berendezve. Mindezek mellett Mimi maga kötötte a pulóvereit az értekezletek alatt is, fittyet hányva a rendnek. Lehengerlő egyéniség volt! Második férje jogi diplomával a Berzsényi könyvesboltot vezette. Ezt is a polgári város egyik sajátosságának látom, hogy a jogi doktorátust többen magáért a címért szerezték meg, hiszen nem használták az ismereteit a gyakorlatban. A cím rangot jelentett a pályájukon.

A másik nőtanár, Uray Alizka, Mimi teljes ellentéte volt. Édesanyját gondozta nagy odaadással egy szoba-konyhás Kőfaragó téri lakásában. Az angol mellett talán francia szakosként végzett, de orosz is kellett tanítania. Amikor a Széchenyibe kerültem, a művelt, de hullámszó kedélyű Höfle József volt az igazgató. Nem engedte, hogy a diákok hosszú haját viseljenek. A legenda szerint a fiúk kiakasztottak egy táblát a Széchenyi szoborra: „Neki szabad volt?” felirattal.

Több igazgatóváltást említesz. Mi befolyásolta ezt?

A Széchenyiben nagy létszámú volt a tanári kar, rengeteg egyéniséggel, akikkel tudott dolgozni – nem könnyű együtt dolgozni. A markáns egyéniségek nem simulnak. Höfle József tőlünk a gimnáziumi levelező tagozat élére kerül. Tóth Ferenc követte, aki igazi humanista volt. Műveltségével, szelídségével hatott ránk. Amikor kiborultunk, azt mondta, hogy évszázadokban és kontinensekben kell gondolkodni. Azokhoz képest a mi kis nyavalyánk elenyészik. Amikor nyugdíjba ment, Gombás Vilmos váltotta. Jóindulatú ember volt, előtte a József Attila Gimnázium élén állt. Velünk nehezen tudott megbirkózni. Ő is átkerült a levelezőkhöz. Rövid ideig Palotai György volt az igazgatónk, aki a városi művelődési osztályra került. Őt követte Szakál Péter hosszú korszaka. Egykori széchenyis diákként kiváló matematika tanár volt, hihetetlen munkabírással, kiváló eredményeket produkáló tanítványokkal. Péter sokszor szenvedett a tisztségében. Igyekezett minden szabályt pontosan betartani, ami nem mindig lehetséges. Szabó Miklós követte, aki ápolta és tovább gazdagította az iskola hagyományait, például a diáknapokon előadott, általa írt és rendezett színművekkel, amelyekben a tanár szereplők új oldalalukról mutatkoztak meg.²⁴

Később a tanári kar egyre jelentősebb részét alkották azok a volt tanítványok, akik visszatértek tanítani *alma materükbe*. Ők az itt tanult normákat, szellemiséget képvisel-

²³ Dr. Ruhmann Margit (1923–1997) a kor szokásának megfelelően az asszonyneveit viselte. A régi tablókön Sátorj Jenőnéként szerepelt. 1966-ban kötött házasságot dr. Tárnok Pállal, a Berzsényi Könyvesbolt jogvégzett vezetőjével, aki 1973-ban elhunyt. A harmadik férj Dancs László volt, aki 1996-ban halt meg. Felesége egy év múlva követte.

²⁴ Azóta Szabó Miklós nyugdíjba ment, Farkas Gábor követte az igazgatói székben.

7. kép. A Széchenyi Gimnázium tanári kara egy ballagási képen 1982-ben

ték. Volt egy érdekes váltás az életemben. Először én néztem fel az idős tanárookra, azután eljött az idő, amikor én lettem az idős tanár, és jöttek a volt tanítványok. Úgy éreztem, szeretettel fordultak felém, tiszteletteljes magatartást tanúsítottak. Nagyon hálás voltam, hogy a nyugdíjba vonulásomat követően további 6 évig foglalkoztattak óraadóként. Fontos volt számomra, hogy ne szűnjön meg teljesen a bennünket összekötő élő kapcsolat. Az iskolának pedig szüksége volt egy filozófia szakos tanárra.

Több kísérleti időszakot éltem át. 1966-tól 1980-ig postaforgalmi szakközépiskola is működött nálunk. 1980-ban a matematika-fizika, és a nyelvi tagozat mellett testnevelő tagozat indult, de csak két évfolyamot élt meg. Egy időben a „c” osztály mindig tiszta fiú, a „d” tiszta lány osztály volt. Ez sem bizonyult szerencsésnek. Az 1990/91-es tanévtől hat

osztályos gimnáziummá alakultunk. A Líceumban később indultak, ők a nyolc osztályos formát választották. Úgy érzem nálunk bevált a hat osztályos képzés. Aki ide akarja hozni a gyerekét, az kívárja a két évet (7. kép).

Könyvet írtál a Széchenyiről, illetve az intézmény egész 20. századi történetéről.

Az *utolsó nárciszok* című könyvemmel az iskola előtt tisztelgek, az ott eltöltött évtizedeknek állítok emléket.²⁵ Részben iskolatörténet, részben emlékirat, részben krónika, hiszen fontos volt megörökíteni, hogy az eltöltött 42 év alatt hogyan alakultak a gyökereket jelentő hagyományok, hogy változott a szalagavatók, a ballagás, a szerenádozások rendje. A kutatások során is adódtak olyan „forgácsok”, mit például a diákhumor termékei, amiket meg kívántam örökíteni.

Milyen szakmai elismeréseket kaptál hosszú pályafutásod során? Tudom, több alapítvány munkájában is részt veseztél.

1982-ben lettem az oktatásügy kiváló dolgozója, 1994-ben kaptam meg az Apáczai Csere János díjat. A 2001-es akadémiai kutatói pályadíjat a *Kultúrtörténeti böngésző* című könyvemért kaptam. 2009-ben Sopronért emlékéremmel tisztelt meg városom. 2010-ben Beled városért emlékérmel kaptam, majd 2016-ban szülőhelyem díszpolgára lettem. A kutatás mellett több jótékony célú alapítvány kuratóriumában tevékenykedtem: A rászoruló idős tanárokat és diákokat támogató Machatsek Alapítványban, a Zeneiskola Munczy Alapítványában, és a kezdeményezésemre 2000-ben alakult Régi Beled Baráti Kör alapítványában.

1995-ös nyugdíjba vonulásodat követően egészen 2011-ig megmaradtál óraadóként a Széchenyiben, de ahogy szó esett már róla, újra belevetteted magad a kutatásokba. 2001 és 2016 között öt köteted jelent meg, és elkészült a Családom története című 102 oldalas kéziratod is.

A millenniumi ünnepek alkalmából sikerült elnyernünk a beledi önkormányzattal egy pályázatot. Így tudtam megjelentetni 300 oldalas, Beledről szóló monográfiámat, amelyért megkaptam az említett pályadíjat.²⁶ 2008-ban jelent meg a *Múltunk tükörcserepei*, amely Beled múltját dolgozza fel 1945-től 1963-ig, és amelynek központjában az 1956-os forradalom helyi történései állnak. 2014-ben jelent meg a Széchenyi Gimnázium 20. századi történetéről szóló könyvem. Ezt követte 2016-ban a *Beled hideg napjai 1944–1945*, végül 2018-ban fejeztem be a családtörténeti munkám.

Milyen terveid vannak, min dolgozol most?

A családtörténeti kutatásoknak tulajdonképpen még nem értem a végére. Az említett kéziratot karácsonyi ajándéknak szántam az új generációk számára. A munka folytatódik,

²⁵ Lásd a bibliográfiában.

²⁶ Kultúrtörténeti böngésző ... lásd a bibliográfiát.

8. kép. A hűség napi kitüntetettek között, 2009. 12. 14. (Pluzsik Tamás fotója)

mindig kerülnek elő új adatok. Ami még fontos számomra, az egy mellékszál a családtörténetben. A Sopron és Vas megyékben honos Barthodeiszky család történetét kutatom, akiknek szép neoreneszánsz kastélya Beled központjában áll.²⁷ Még beledi tanár koromban keresett meg a napjainkban az ELTE-n tanító szépunoka, Aczél Balázs, akinek révén betekintést nyerhettem a családi levéltárba. Az itt lévő iratok adatait a Vas megyei és a Soproni Levéltárban található forrásokkal egészítem ki.

Az élet három legnagyobb értékének a tanulást, a munkálkodást, és a szeretet gyakorlását tartottam életemben.

Ezek jegyében kívánom terveid sikeres megvalósulását, további jó egészségben és a téled megszokott aktivitásban eltöltött hosszú éveket!

²⁷ A kötetet jelen számunkban Ráczné Schneider Ildikó ismerteti.

Baranyai Lenke bibliográfiája

Kötetek

1. Sopron és vidéke munkásmozgalma az 1929–33-as gazdasági válság idején, Győr, 1982. 104 p.
2. Sopron és Sopron vármegye gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai az 1929/33-as gazdasági világválság idején (Bp. ELTE doktori értekezés) 1985. 225 p.
3. Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz és Beled történetéhez, Sopron, Hillebrand nyomda, 2000., 2011. 316 p.
4. Az Isteni Megváltó Leányai Tanítónőképzője, és jogutódja a Soproni Áll. Tanítónőképző története 1899–1957, Sopron, Hillebrand nyomda, 2007., 2009. 175 p.
5. Múltunk tükröcserepei. A régi Beled dokumentumok és életrajzok tükrében 1944–1963., Sopron, Hillebrand nyomda, 2008. 309 p.
6. Az utolsó nárciszok. Adalékok a Soproni Széchenyi Gimnázium történetéhez, Győr, Palatia nyomda, 2014., 2020. 344 p.
7. Beled hideg napjai 1944–1945., Sopron, 2016. 175 p.
8. Családom története 1830-tól napjainkig. 103 p. (Sokszorosított kézirat a szerző és családja birtokában)
9. A Barthodeiszky család története. Győr, Palatia Nyomda, 2020. 160 p.

Tanulmányok

1. Beled község földrajzi nevei. Honismereti pályázat I. díj 1975.
2. A Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskola története 1876–1976. In: Az iskola 1976. évi jubileumi évkönyve, Sopron, 1976, 5–19.
3. Megemlékezés id. Czuczor Ernőről (1895–1980) Soproni Szemle 35. (1981), 92–93.
4. Megemlékezés Tóth Ferencről (1915–1984) Soproni Szemle 38. (1984), 91–92.
5. Adalékok gr. Széchenyi István megítéléséhez a Storno-gyűjtemény néhány dokumentuma alapján. In: A Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve névadója születésének 200. évfordulóján. Sopron, 1991. 19–26.
6. Machatsek Lúcia és alapítványa. In: SSz. 52. (1998.) 1. sz. 59–62.
7. A Soproni Széchenyi Gimnázium története a II. világháború befejezésétől napjainkig. In: A Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve 2001/2002. Sopron, 2002. 26–38.
8. Iskolatörténet a diákújságok humorának tükrében In: uo. 82–90.
9. dr. Friedrich Károly (1906–1995), Perényi (Peischl) Kálmán (1896–1985), Szakál Ernő (1913–2002) és prof. dr. Winkler Oszkár (1907–1984) életrajza. In: uo.
10. A Munczy család. Soproni Szemle 57. (2003), 70–77.
11. Emlékezés Környei Attilára. Soproni Szemle 64. (2010), 386–387.
12. A régi Sopron sajátos színfoltja: Munczy Lenke magán-zongoraiskolája In: Parlando 2016. 5. sz.

13. Kubinszky Mihály tevékenysége a Soproni Helytörténészek Körében. Soproni Szemle 71. (2017), 162–164.

Tanítványainak díjnyertes munkái²⁸

*Országos tanulmányi versenyek (OKTV) III–IV. osztályosoknak*²⁹

1974. Verő Mária: A Soproni Fésűsfonó mint a vöslai üzem leányvállalatának története. 4. helyezés
1984. Simon Zsuzsanna: Az ifjúsági mozgalom Sopronban 1945-től 1949-ig. 19. helyezés
1985. Simon Zsuzsanna: A soproni textilüzemek államosítása. 18. helyezés
1987. Szalay Zsuzsanna: A szőlőművelés és borászat technikája Sopronban a dualizmus korában. 1. helyezés
1990. Gyurác Attila: Erdély külkapcsolatainak vizsgálata Forgách Ferenc emlékiratai alapján. 19. helyezés.
1992. Fényes Gabriella: Magyarország és Sopron külkapcsolatai II. Ottokár idején. 19. helyezés

Ifjú Történelembarát Körök országos versenye (az I.–II. osztályosoknak)

1986. Molnár Balázs: Temetkezési szokások Sopronban a két világháború között. 3. helyezés
1989. Kaposi László: A napóleoni háborúk emlékei Sopronban. 1. helyezés
1992. Király Réka: A középkori soproni zsidóság és két gótikus zsinagógájuk története. 1. helyezés

Honismereti pályázatok

1972. Verő Mária: A Rákóczi szabadságharc emléke egy ismeretlen német krónikában. 1. helyezés
1985. Kóbor Edit: Az I. világháború hatása lakóhelyemen naplók, levelek, és a sajtó tükrében. 2. helyezés
1994. Stöckert Gábor: A parókakészítő mesterség. 1. helyezés

²⁸ Baranyai Lenke munkájának fontos része volt a kutatás módszertanának elsajátíttatása, a diákok mentorálása pályázati munkáik megírásában.

²⁹ Az országos tanulmányi versenyek 1923-ban a klebelsbergi kultúrpolitika jegyében indultak a III–IV. évfolyam tanulóinak. Először matematikából, majd fokozatosan más tantárgyakból is meghirdették. Az én időmben egy meghatározott témájú értekezést kellett beadni, majd ki kellett tölteni egy központi tesztet. A 6-700 indulóból 20-an jutottak a harmadik fordulóra. Az első 10 helyezettet felvételi vizsga nélkül vették fel az egyetemre. Később az első 30 közé jutottaknak pontszámokat adtak, amely beszámított az egyetemi felvételi pontokba.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

PREZENSZKI ERZSÉBET

Balthasar Fatiga feljegyzési könyve.
Das Gedenkbuch von Balthasar Fatiga
1596–1608. Közreadja: Németh János.
Sopron, 2020. 336 p.

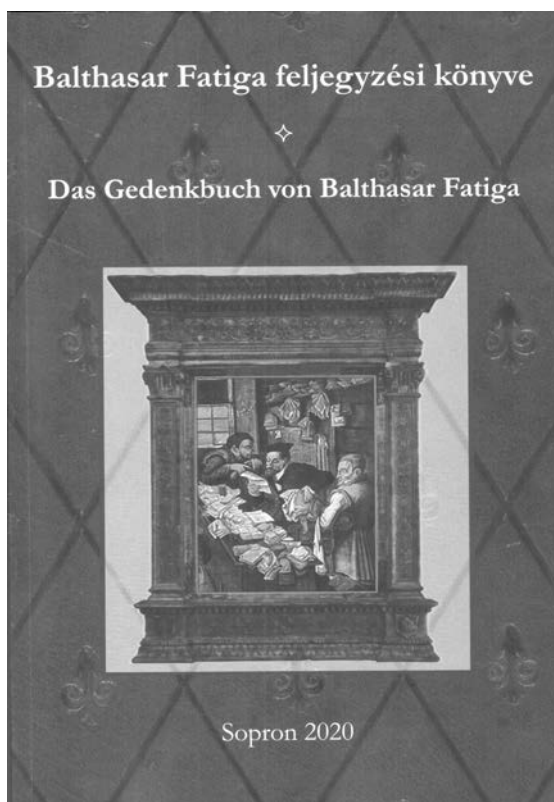
A most ismertetni kívánt kötet nem csak azok számára lehet élvezetes, akik a múlt szakértőiként, tudományos szemszögből vizsgálják a 16–17. századi Sopron történetét, hanem azoknak is, akik lokálpatriótaként a helytörténeti repertoárjukat szeretnék bővíteni.

2020-ban jelent meg a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának legújabb forráskiadványa, melynek közzétételét a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma tette lehetővé. A kiadványban Németh János nyelvész-filológus a Soproni Levéltárban őrzött Balthasar Fatiga feljegyzési könyvét (IV. A. 1018.) tárja az érdeklődők elé.

A kötet szerkezetileg két részre tagolódik. Egy átfogó bevezető tanulmány után, amelyben megismerkedhetünk a feljegyzési könyv szerzőjével, Balthasar Fatigával, a szövegkiadás elveit végig böngészve bele is vághat az olvasó a kötet második részének, a kézirat betűhíven közreadott változatának olvasásába. Balthasar Fatiga a 17. század első évtizedében Sopron egyik legtöbbet foglalkoztatott prókátora volt, aki csupán emlékeztető „post-it”-nek szánta munkásságát. Nem is gondolt arra, hogy az utókor számára milyen hasznos szolgálatot tesz bejegyzéseivel, melyek elemzésével és közreadásával Németh János az értő, szakavatott olvasóközönség számára hiánypótló munkát alkotott.

A Fatiga általa vezetett és feljegyzési könyvnek (*Gedenkbuch*) nevezett napló rávilágít arra, hogy hogyan válhatott valaki városi ügyvéddé Sopronban: milyen szakmai feladataik voltak 1600 körül a városi ügyvédeknek, és ezért milyen ügyvédi tiszteletdíjban részesültek. Bejegyzésein keresztül betekintést nyerünk továbbá a különböző városi intézmények működésébe. Vajon fel lehetett-e kelteni reggel hatkor a soproni városi bírót? Hol állhatott a piacbíró bódéja? A hét melyik napján ülésezett a városi tanács? Volt-e helye a hegymesternek a városi tanácsban? Kapott-e a városi tanácstól kölcsönt Hieronymus Schlesingerné? Ezekre a kérdésekre mind választ kaphatunk a forrás révén, s ezáltal bepillantást nyerhetünk a város mikro-struktúráiba.

Németh János a feljegyzési könyv feldolgozása során végzett szisztematikus, aprólékos munkájával feltárt „morzsákkal” városunk 16–17. századi történetét egészítette ki. Ezeket keresztül olyan szegmensekbe enged betekintést, amelyek csupán városi források alapján nem rekonstruálhatók. Ezért az emlékeztetőként készített feljegyzési könyv Sopron jog- és közigazgatástörténetére vonatkozóan rendkívüli jelentőségű forrásértékkel bír. Kontrollforrását képezi a kancelláriai iratoknak, valamint egyes bejegyzései a városvezetés narratívájához is adalékkul szolgálhatnak.

A forrásból nem csak a soproni ügyvédet és munkásságát ismerhetjük meg, hanem valamelyest magát az embert és annak szakmai felfogását, jellemét is. Véleménye és gondolatai tükröződnek vissza a feljegyzési könyv soraiból, például a részrehajlást és a kapzsiságot illetően. Bármennyire is szeretnénk azonban behatóan megismerni Balthasar Fatigát, magát az embert és munkásságát, a feljegyzési könyv 200 fennmaradt oldala nem teszi ezt teljes körűen lehetővé.

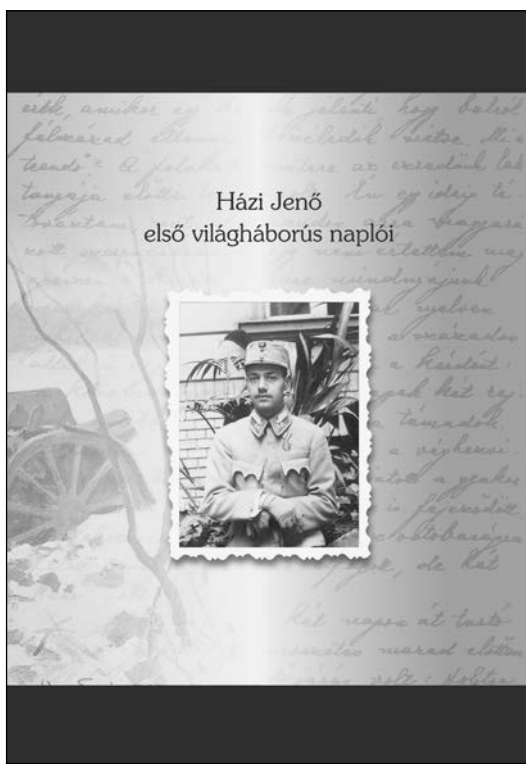
Összességében elmondható, hogy a 2020-ban megjelent kötet, amely egy eddig nem közölt forrást tesz szélesebb körben elérhetővé, hiánypótló munka. A könyvben való tájékozódást külön betűrendes személy-, tárgy- és helymutató segíti, amely igényes, alapos és pontos kutatómunka eredményét tükrözi. Ugyanakkor megérdemelt volna ez a tudományosan igényes forráskiadvány egy kissé jobban átgondolt, logikusabban szerkesztett, áttekinthetőbb lábjegyzetelést. Ez a kötet végén található szakirodalom-jegyzék mellett az érdeklődők számára további útmutatást adhatna a témában való elmélyedéshez. Ennek ellenére jó szívvel ajánlom ezt a kötetet azoknak, akik a német nyelvű Feljegyzési könyv svédasztaláról szívesen „csemegéznenek”.

Még az első világháború centenáriumaéhoz kapcsolódóan, de már a programsorozatok lezárása után, 2019 tavaszán jelent meg a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának kötete, amely Házi Jenő (1892–1986) középkort kutató történész és soproni főlevéltáros első világháborús naplóit adja közre.

Házi Jenő 1892. április 16-án született Vásárúton, a Csallóközben. Pozsonyban diákoskodott, egyetemi tanulmányait történelem–földrajz szakon a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen folytatta 1910 és 1914 között. A detrekői várról szóló történelem-szakdolgozatát több részletben közölte a *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóirat. Az 1914/15-ös tanévben a budapesti Gyakorló Főgimnáziumba nevezték ki tanárnak, ezt a munkát azonban nem kezdte meg, mert 1914. július 28-án bevonult egy év önkéntes szolgálatra a császári és királyi 94. gyalogezredhez. A katonai kiképzés után küldték a galíciai frontra, ahol 1915. április 11-én megsebesült, ezért hosszú időn át Budapesten kezelték. Felgyógyulta után nem osztották be frontszolgálatra, hanem 1915. szeptemberben az 1. bosnyák hadtápszázláljhoz rendelték, ahol egy évig szolgált. 1916-ban – a román hadüzenetkor – önként jelentkezett a frontra és októberben már a császári és királyi 82. székely gyalogezred katonájaként harcolt, 1916. december 16-án azonban az Ojtoziszorosban ismét megsebesült. Újra Budapestre került kórházi ápolásra. Lábadozása idején folytatta tanulmányait és 1917 tavaszán doktori vizsgát tett, majd májusban Sopron szabad királyi város levéltárosává nevezték ki. A háború során többet nem osztották be frontszolgálatra, az úgynevezett Fémcsoporthoz került, ahol az volt a feladata, hogy felmérje az ország és a lakosság fémkészleteit. Végül 1918. szeptember 14-én szerelt le és Sopronban egyből főlevéltárosi kinevezéssel állt munkába.

Házi Jenő jelentős személyi hagyatéka a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában található. Özvegye itt helyezte el letétként mind személyes iratait, levelezését, mind tudományos hagyatékát (kéziratokat, kutatási jegyzeteit, cédulaanyagát, illetve társadalmi tevékenységével kapcsolatos iratait). Ennek a forráscsoportnak a része a Házi Jenő által öt füzetben lejegyzett első világháborús naplók, visszaemlékezések. A forrás tulajdonképpen tartalmilag későbbi kiegészítésekkel ellátott naplóknak tekinthetők, mivel az események megtörténtekor lejegyzett bejegyzéseket Házi rendszeresen átolvasta és azokhoz megjegyzéseket, összefoglalásokat írt.

Az öt füzet végigköveti az első háború történetét, háborús éveit. A naplók elsődleges forrásként szolgálnak a császári és királyi 94. gyalogezred, valamint a 82. székely gyalogezred történetének megismeréséhez, illetve az 1. bosnyák hadtápszázlálj tevékenységének feltérképezéséhez. A füzetekben azonban Házi Jenő nemcsak a katona- és háborús politikai tényezőket mutatja be, illetve elemzi, hanem személy szerinti jellemzést adott a

tisztikar tagjairól, a katonatársairól, és részletes beszámolót nyújtott az ezrede hadmozdulatairól, feladatairól, csapatmozgásáról szinte óráról órára, bevetéseiről, valamint egyéb tevékenységéről, a végrehajtott feladatokról egészen a veszteségekig.

Az első füzet az 1914. június 28. és 1915. február 28. közötti történéseket mutatja be, majd ezt egészítette ki Házi Jenő 1948 márciusában az 1915. március 1. és április 13. közötti időszakkal. A naplók első része a háború első hónapjainak történéseit és a frontra érkezés körülményeit tartalmazza Házi Jenő megsebesüléséig. A háború kitörésének híre Budapesten érte, ezt olyan lelkesedéssel fogadta, hogy saját maga ment el a behívójáért, majd 1914. július 28-án bevonult a császári és királyi 94. gyalogezredhez. Bécsben orvosi vizsgálaton esett át, ahonnan augusztus 2-án érkezett meg a csehországi Turnauba, ezrede állomáshelyére. Ott megkezdte a három hónapos kiképzését, ami 1915 márciusáig tartott. A napló ezen része sok elsődleges adatot tartalmaz a gyalogezred tagjairól (név, foglalkozás, származás, belső tulajdonságok). Szórakoztató jellemzésekkel vázolja fel benne az ezred tisztikarát és közvetlen bajtársait. Házi türelmetlennek érezte magát, pedig februártól már ő is részt vett az újoncok kiképzésében. Az ezred végül 1915. március 6-án indult a galíciai hadszíntérre, ahol tartalékba kerültek. Április 11-én riadoztatták Házi egységét a Pergla Vrh nevű csúcs visszafoglalására, a harcok közepette azonban komolyan megsebesült, bal csípőjét egy lövedék találta el.

A második füzet nagyrészt Házi Jenő sebesüléséről és a kórházi ápolásáról, valamint az 1. bosnyák hadtápszázalójnál végzett munkájáról szól. A naplórész elejére a következő keltetést írta: „Események 1915. április 13. – október 26-ig. Utólagosan írva. Kezdtém Janówban 1915. november 7-én. Befejeztem 1915. december 21-én.” Az események leírását a sebesülése utáni szállítással és átmeneti kórházak bemutatásával kezdte. A súlyosan megsebesült Házi Jenő 1915. április 19-én érkezett meg Budapestre, először a XVI-os helyőrségi kórházba, az Üllői út 25. szám alá került, majd átszállították a Mária-kongregáció budai kórházába, ahol kétszer is megoperálták. Hosszas lábadozás után 1915. június 16-án hagyhatta el a kórházat. A kórházakban töltött időszakról is ugyanolyan módszerekkel számol be, mint a hadműveletekről vagy fronteseményekről. Itt is pontos leírását adja az ellátásnak és a gyógyulási folyamatnak, valamint ugyanolyan érzékletességgel mutatja be a személyeket is, orvosokat, ápolókat, mint ezrede katonáit. A kórházból való távozás után egy nappal tudta meg, hogy Arany Vitézségi Érmét kapott, naplójában pontosan rögzítette „dekorálásának” tényét is. Házi Jenőt a teljes felgyógyulása és a szabadságolása után 1915 őszén az 1. bosnyák hadtápszázalóhoz osztották be Orosz-Lengyelországba, Lublinba és környékére.

A harmadik füzet az 1915. október 27. és 1916. június 17. közötti történésekkel foglalkozik, amikor Házi az említett zászlóalj kötelékében a galíciai fronton tevékenykedett. Naplójában pontos leírását adja az Orosz-Lengyelországban látottaknak és a janóvi körülményeknek, mivel hamar tudatosult benne, hogy itt hosszabb időre kell majd berendezkednie. Feladata elsősorban a hadifogoly-transzportban való részvétel és az őrszolgálat volt. 1916. január 1-jével hadnaggyá léptették elő. A körülmények ismertetése mellett a füzet érzékletes bemutatását adja 1915. év frontkarácsonyának és a háborús körülmények között megünnepeelt óévücsúztatásnak. Az újévtől, 1916-tól Házi Jenő új feladatot kapott: korábbi szolgálati helye közelében, Łązek Ordynacki faluban határőrszolgálatot látott el. Mindeközben lengyelül tanult és ismerkedett a helyiekkel, megfigyelte szokásaikat, például azt, hogyan ünneplik a húsvétot. A galíciai fronton való szolgálata 1916 májusáig tartott, amikor is feloszlatták a határőrszolgálatot. A további eseményeket már a negyedik füzet tartalmazza.

A negyedik, leghosszabb naplórész az 1916. június 18. és 1917. december 16. közötti időszakkal foglalkozik. A határőrszolgálat után 1916 júliusában Házi Jenő – orvosi javallat ellenére – harctéri szolgálatra jelentkezett. Szeptemberben Erdélybe, a 82. székely gyalogezredhez osztották be a magyar–román határra, az Ojtozi-szoros vidékére, hogy ott egy géppuskás osztag parancsnoka legyen. Azt a parancsot kapta novemberben, hogy Sósmezőn építsen ki egy géppuskaállást. Szokásához híven a harctéri eseményeken kívül beszámol más fontos történésekről is, így 1916 végén ír I. Ferenc József haláláról. Még beszámol 1916 karácsonyáról, azonban december 25-én ismét megsebesült, két srápnelszilánk találta el a karján, így újra a Mária-kongregáció budai kórházába kerül. Felépülése során belátta, hogy nem alkalmas többé frontszolgálatra. 1917 első felében tanulmányi és szakmai előmenetelére koncentrált, majd nyári szabadsága után az úgynevezett „Kupfergruppe”-hez osztották be, ahol az volt a feladata, hogy kijelölt területet járva fel-

mérje a fémtartalékokat az üzemekben és a kereskedőknél. Többször beteget jelentett, de végül egy teljes évet töltött a „Fémcsoportnál”, eközben Bécsben kutatott és megtanult rendszeren németül.

Az utolsó, ötödik füzet 1917 végével kezdődik és 1918. július végéig tartalmaz bejegyzéseket. 1918 elejétől kezdve Házi Jenő – a Fémcsoporton belüli, területi beosztásának köszönhetően – sokat járt leendő munkahelyén, Sopron levéltárában, ahol megismerkedett a soproni városi és megyei tisztségviselőkkel, illetve későbbi munkatársaival. A Fémcsoportnál csoportvezető lett, új feladata a kijáró, beosztott kollégák koordinálása volt. Bár az egész naplóra jellemző, hogy Házi Jenő bejegyzései apolitikusak, de az utolsó részben domborodik ki legjobban, hogy az eseményeket nagymértékű éleslátással, kritikusan mutatta be és Magyarország jövőjére nézve baljós előérzettel zárta sorait.

A napló szövegeit a forrásközlő kötet lapalji szövegkritikai és tárgyi jegyzetekkel ellátva közli, itt kerültek fordításra az idegen – elsősorban német – nyelvű szövegek. A kiadvány, hogy használata könnyebb legyen az olvasók számára, mutatókat, jegyzékeket és mellékleteket tartalmaz. A személynevek, a helységnevek és a földrajzi nevek azonosítására külön mutató szolgál, az idegen szavak jegyzéke az egytagú és a forrásban többször előforduló szavakat tartalmazza. Házi Jenő első világháborús tevékenységének illusztrációjaként a kötet korabeli fényképekből álló mellékletet is magában foglal, míg térbeli mozgásának könnyebb áttekinthetősége érdekében térképmelléklet került a kiadvány végére.

A nagy forrásértékű naplókat a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégiuma alkotói támogatásával Kincses Katalin Mária rendezte sajtó alá, látta el jegyzetekkel és ő állította össze a mutatókat is. A Házi Jenő első világháborús útvonalát megőrkítő térképeket Csákvári Kristóf készítette. A füzeteket a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiumának támogatásával a Soproni Levéltár munkatársai gépelték be, a bevezető tanulmányok Dominkovits Péter, valamint a szerkesztő Kincses Katalin Mária nevéhez fűződnek. A kiadványt Balla Tibor és Kiss Gábor lektorálta, a német nyelvű szövegek nagy részét Tuza Csilla fordította. A kötet a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiuma anyagi támogatásával jelent meg.

Mivel Házi Jenő az első világháborús szolgálatok három különböző területén is megfordult – a frontvonalban, a hadsereg-ellátásban, a hátszágban a hadifém-gazdálkodásnál – naplóból széleskörű képet kaphatunk a háborús viszonyokról. A naplók forrásértéke elsősorban mind hadtörténeti, mind tudománytörténeti, mind politika- és kortörténeti szempontból. Nem hivatásos katonaként frontszolgálatot teljesítő levéltárostól még nem került kiadásra sem napló, sem egyéb visszaemlékezés az első világháborúról, ezért ez a kiegészített, többen helyen pontosított írásmű jól hasznosítható a történeti kutatás számára.

A Sopronhoz sok szállal kötődő Galavics Géza tavaly ünnepelte 80. születésnapját. Az alkalomnak a *Soproni Szemle* mellett az *Enigma* művészettörténeti és művészetelméleti folyóirat is külön lapszámot szentelt. Ezekben laudációk és Galavics Géza kutatásaihoz kapcsolódó, illetve az ünnepelt érdeklődésére számot tartó tanulmányok egyaránt helyet kaptak. Közéleti kollégái, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetének munkatársai többnapos konferenciát szerveztek tiszteletére, amelyre remélhetőleg az idei év folyamán sor kerülhet. (A szervezők Galavics Géza pályatársait, a magyarországi reneszánszsal és barokkkal foglalkozó művészettörténészeket – majd’ negyven hazai és külföldi kutatót – kértek fel, hogy tartsanak előadást, valamint vezessék a konferencia szekcióit.)

Az *Enigmánál* mint a művészettörténeti historiográfiát leginkább kultiváló hazai folyóiratnál hagyománya van annak, hogy egyes számaiban egykori és ma is alkotó, Magyarországon vagy (főként kényszerűségből) külföldön működő művészettörténészek életét és munkásságát kortársak és pályatársak visszaemlékezéseinek, egy-egy (sokszor kiadatlan) írásuk, rájuk vonatkozó források, (szakmai) levelezéseik fénytörésében mutatja be. (A folyóirat legutóbb, 100. számával Galavics évfolyamtársát, a szintén 80 éves Marosi Ernőt köszöntötte.)

Az *Enigma* különszámát laudációk sora nyitja – irodalom- és művészettörténészek tollából származók –, amelyeken keresztül feltárulnak Galavics Géza érdeklődésének főbb területei is. Petneki Áron „egy, wolfenbütteli kutatásai során feltárt” versben (azaz Petneki Esterházy Pál vagy Weöres Sándor nyomdokaiba eredő szerzeményében) jár be egy fiktív (angol)kertet, vagyis minden tájképi kertek esszenciáját.¹ A második „laudációt” (tulajdonképp egy rövid [szellemi] pályaképet) Marosi Ernő jegyzi, aki több mint hatvan évvel ezelőtt, 1958-ban Galavics Gézával és egy tiszteletbeli sopronival, a nemrég elhunyt Dávid Ferencsel együtt kezdte meg tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán. Marosi Ernő először számba veszi azokat a jeles hazai és külföldi kutatókat, akiknek művei nagy hatással voltak pályatársára, tudományos szemléletét formálták, majd bemutatja Galavics pályájának fordulópontjait, a kezdetben elsajátított múzeumi tapasztalatoktól a Művészettörténeti Kutatóintézetben eltöltött évtizedek eredményeiig. Ács Pál Galavics Géza egy, a 2013-ban Kőszegen megrendezett Esterházy Pál-konferencián tartott előadását (valamint annak előzményeit) idézi fel szövege első

¹ Galavics Géza számos tanulmányt írt angolkertekről (az eszterházairól, a kismartoniról, a hotkóciról, a tatairól, stb.), amelyek felsorolására azok sokasága miatt ehelyütt nincs mód. Ez talán legkedvesebb kutatási területe, akadémiai székfoglaló előadásának témája.

felében. Az ülőszak nem titkolt célja volt, hogy lebontsa, majd újraértékelje a művészet-történet-, az irodalomtörténetírásban és a történetírásban a 20. század második felében kialakult, a nádort és műpártolását övező „kultuszt”. Galavics egy 2016-ban megjelent tanulmányában csattanós választ adott arra a kérdésre, hogy miként (és milyen mértékben) határozta meg a főúr reflektált műpártolói tevékenysége a korszak mecenatúrájának szinte minden területét.² (Ezzel Galavics visszatekintett saját, egy 1988-ban Esterházy Pálról írt, napjainkig talán legtöbbet idézett tanulmányára is.)³

A következő méltatásban Szilágyi András is hangsúlyozza az ünnepeelt Esterházy Pált – úgy is mint történeti személyiséget és úgy is mint mecénást – érintő alapvető kutatásait. (Szilágyi az Iparművészeti Múzeum egykori munkatársaként maga is jó ismerője az Esterházy-gyűjteménynek.) Ahogy egy laudációhoz „illik”, Szilágyi András először egy anekdotát idéz fel: Voit Pálnak (1909–1988), az akkori hazai barokk-kutatás egyik legnagyobb szaktekintélyének a Galavicssal kapcsolatban tett, 1976-os jóslatát. Ezt a beteljesülés néhány fontos stációjának bemutatása követi. Jávor Anna elsősorban Galavics Gézákat mint (vagy)muzeológust méltatja: diákok bevezetőjét a múzeumi világba, illetve annak kulisszái mögé – a fiatalokat előszeretettel vitte el első munkahelyére, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába –, múzeumi tapasztalataiból származó publikációit, kiállításrendezéseit (illetve a kurátorokat segítő munkáját), gyűjteményi szakembereknek adott tanácsait, a szerzeményezést katalizáló információinak átadását kollégái számára. Mikó Árpád Galavics Gézákat a későreneszánsz művészet „felfedezésében” betöltött szerepéről ír; kutatásainak eredményei nemcsak a művészettörténészek (Buzási Enikő, Gulyás Borbála, Kiss Erika, a laudáció szerzője, stb.), hanem a történészek (Benda Kálmán [1913–1994], R. Várkonyi Ágnes [1928–2014], stb.) számára is revelatív erejűnek bizonyultak, formálták a korszakról való gondolkodást. Haris Andrea a méltatásnak egyedi formáját választotta: tanulmányt írt. A szöveg (természetesen) kapcsolódik Galavics Géza korábbi kutatásaihoz, amelyek a győri egykori jezsuita templom festészeti és szobrászati dekorációival foglalkoztak.⁴ A tanulmány a templom Szent Pál-kápolnájában található, Xavéri Szent Ferenc életének jeleneteit, csodáit és (a boltozat közepén) mennybe emelését megjelenítő freskódíszét tárgyalja. A folyóirat Galavics Géza munkássága előtt tisztelgő szekcióját az ünnepeelt 2010 és 2020 között írt műveinek bibliográfiája zárja, amelyet Bardoly István állított össze. (2010-ben jelent meg az akkor 70

² Galavics Géza: Hol keressük a Hesperidák kertjének földi mását? Esterházy Pál és a festő Carpofoero Tencalla „vitája” és a folytatás a kismartoni Esterházy-rezidencia dísztermének mennyezetképén (1674). In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, I–II. Szerk.: Horn Ildikó et al. Budapest, 2016. 279–362.

³ Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez). Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 3–4. sz. 136–161.

⁴ Galavics Géza: A barokk művészet kezdetei Győrben. *Ars Hungarica* 1. (1973), 97–126.; Galavics Géza: A győri jezsuita templom 17. századi művészeti koncepciója és az abban megjelenő társadalomkép. In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez.* Szerk.: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt. Győr, 2017. 171–239.

éves Galavics Gézáat ünneplő *Festschrift*,⁵ ahol korábbi írásainak jegyzéke megtalálható, és amely szintén Bardoly gyűjtésének eredménye.)

A kötet második nagy egységének tanulmányai, emlékezései, forrásközlései mind hozzájárulások a historiográfiai kutatásokhoz. Először Kahler Frigyes idézi fel Wilde János (1891–1970) művészettörténész⁶ családjára vonatkozó emlékeit. Bardoly István tanulmányában először Dagobert Frey (1883–1962) és Csatkai Endre (1896–1970) – akit Galavics első és legfontosabb mestereként tart számon⁷ – közös műemléki topográfiai munkáját ismerteti, amelynek eredménye a kismartoni és ruszti járás művészeti emlékeit bemutató, 1932-ben megjelent kötet volt.⁸ Ezután a Csatkai munkáját hátráltató szakmai és politikai nehézségekről szól, majd hosszan tárgyalja Frey II. világháború alatti tevékenységét. A Gestapo „társaságában” Frey készítette azokat a listákat a megszállt Lengyelország különböző intézményeiben, templomaiban található műtárgyakról, amelyek alapján az ország képzőművészetének jelentős darabjait a náci Németországba szállították. (Freyt ezért a tevékenységéért később nem vonták felelősségre). Végh János tanulmánya szorosan kapcsolódik Bardoly Istvánéhoz. Dagobert Frey annak az *Osteuropaforschung*nak (Kelet-Európa-kutatásnak) volt aktív munkása, ami a 30-as években a Németországtól keletre fekvő területekkel, illetve azok németségével, még inkább németességével foglalkozott „tudományos alapokon”. Az ideológiától Frey számára egyenes út vezetett a tettegig, a korábban Bardoly által is bemutatott lengyelországi műtárgylisták készítéséig. A két tanulmány után Csatkai és Frey leveleiből válogattak a szerkesztők, amelyeket Hessky Orsolya fordított magyarra. Egy másik, Kelemen Lajos (1877–1963) erdélyi művészettörténész és Zádor Anna (1904–1995)⁹ közötti – Sas Péter tanulmányával felvezetett – levelezésközlés elé Somorjay Sélysette a Magyar Építészeti és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ által rendezett, *Válogatás a Műemléki Gyűjtemények korai forrásanyagaiból* című kiállítást megnyitó szövege ékelődik.

A kötet utolsó szövege, Markója Csilla angol nyelvű tanulmánya, amely Hekler Antal (1882–1940), a Művészettörténeti és Klasszika Archaeológiai Tanszék vezetője, a korabeli fajvédelem prominens képviselője és egyetlen zsidó tanítványa, Zádor Anna „morális aspektusokból megközelíthetetlen” szoros kapcsolatát mutatja be. (A tanulmány magyar nyelvű változata az *Enigma* 80. számában jelent meg, amely a *Magyar művészettörténetesek, magyar művészettörténet a vészkorszakban*, az ELTE Művészettörténeti Tanszékén 2014-ben rendezett konferencián elhangzott előadások szövegeit gyűjtötte egybe.)

⁵ Ez világ, mint egy kert... Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Budapest, 2010.

⁶ Az *Enigma* korábban négy számot (83–86.) szentelt Wilde János és a bécsi iskola kapcsolatának.

⁷ Életpályáját két alkalommal is hosszú tanulmányokban mutatta be. *Galavics Géza*: Csatkai Endre (1896–1970). In: „Emberek, és nem frakkok”. A magyar művészettörténetírás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény. II. Szerk.: Bardoly István, Markója Csilla. *Enigma* 13. (2006) 48. sz., 449–463.; *Galavics Géza*: Csatkai Endre pályaképe. *Soproni Szemle* 68. (2014), 326–335.

⁸ *André Csatkai, Dagobert Frey: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust.* Wien, 1932. (Österreichische Kunsttopographie, Bd. XXIV.)

⁹ Az *Enigma* korábban négy számot (54–58.) szentelt Zádor Annának.

Zárásul pedig következzen egy, a tanulmányban felidézett történet. Zádor azoknak az egyetemi „zsidóveréseknek” „köszönhette” élete egyik legfontosabb barátságát, amelyet többek között Hekler antiszemita felszólalásai, publicisztikai generáltak. Zádor szeme előtt hajítottak le az egyetem lépcsőjén egy fiatal művészettörténészhallgatót, és ő volt az, aki először segítségére sietett a vérző orrú fiatalembernek. Innentől datálódik Zádor Anna és Csatkai Endre élethosszig tartó barátsága. Zádor Anna az 1970-ben elhunyt pályatárs és barát iránti tiszteletét Csatkai személyiségének és életpályájának bemutatásával fejezhette ki az 1983-ban megjelent, *Kazinczy Ferenc és a képzőművészetek* című kötet előszavában. Csatkai Endre 1925-ben megvédett, azonos című bölcsészdoktori disszertációját, amelynek kéziratát a soproni Liszt Ferenc Múzeum (a mai Soproni Múzeum) őrizte, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja adta ki. A kötet szerkesztője Galavics Géza volt.

Az *Enigma* 74–101. száma, illetve a korábbi számok tartalma megtalálható a folyóirat online felületén: <http://meridiankiado.hu/node/235>. A most bemutatott szám szövegei is hamarosan olvashatók lesznek a folyóirat honlapján.

Egy szép megjelenésű, családi címerekkel és a beledi kastély fotójával díszített keményfedelű, 144 fekete-fehér és színes fényképpel gazdagon illusztrált kötetet tarthat a kezében az olvasó, dr. Baranyai Lenke történelemtanár és helytörténész kutató nyolcadik könyvét. Az igényes tipográfiai és tördelői munka ifj. Egész Tamást dicséri. A széles forrásbázison nyugvó kötet megírását hosszú évekig tartó, szerteágazó kutatás előzte meg. A polgári és egyházi anyakönyvek, családi és levéltári iratok, levelezések, gyászjelentések, újságok, emlékiratok adatait személyes adatközlők információi is bővítik.

Az eredetileg Sziléziában birtokos Barthodeiszky család a 16. században települt morva földre, ahol birtokaik és bárói rangjuk révén komoly befolyással rendelkeztek. Tagjai koruk jelentős politikai eseményeiben szerepet vállalva hol sikeresekké, hol kegyvesztetteké váltak. A könyvben vizsgált ág a 17. század közepén került Magyarországra, ahol hivatali tevékenységük, házasságaik révén jelentős földbirtokokra tettek szert Sopron, Vas és Zala vármegyékben. Ezzel a vallásos katolikus család, bár bárói rangját elvesztette, neves arisztokrata körökhöz került közel. Számos magas rangú katona, és közéleti ember: jogász, bíró, alispán, országgyűlési képviselő került ki körükből. A szerteágazó família tanult tagjai közé egyházi személyiségek: papok, szerzetesek és szerzetesnők is tartoztak. Jeles képviselőjük, Barthodeiszky Zsigmond prépost érdeme, hogy a török kor után újjászervezte a csornai prépostságot. Néhány családtag története a magyar irodalomban is felbukkan, Eötvös Károly és Mikszáth Kálmán egy-egy munkájában.

A tanulmánykötet bemutatja a Barthodeiszky család Mihályihoz, Répcelakhoz és Beledhez kötődő történetét, tárgyi és szellemi emlékeit. A családfa egyes ágainak sikeres, néha tragikus múltjához kapcsolódva családi titkok és különös házasságok is felkelthetik az olvasó érdeklődését. Részletesen olvashatunk a Monarchia sztárépítésze, Ludwig Schöne által tervezett beledi kastély építéséről és birtokosai sorsáról.

A kötet 39 oldal terjedelmű függeléke fényképmásolatban vagy átiratban több fontos családi iratot közöl, amik segíthetik a kutatók munkáját. Közülük a legterjedelmesebb a mihályi, kispfaludi, laki, csánigi, vadosfai és végedi Barthodeiszky birtokok összeírása 1843-ból. Itt olvashatjuk gróf Eszterházy Józsefné Barthodeiszky Rozália végrendeletét 1879-ből, valamint dr. Salamonfay Nándor 1944-től 1967-ig vezetett naplójának részletét is.

A család emlékét ma már csak mívés síremlékek, szobrok, épületek, a halványodó emlékezet, és ez a könyv őrzi. Jó szívvel és szeretettel ajánlom elolvasásra.

Tisztelt Soproni Szemle Olvasó!

A világszerte követhető intézkedések érintették a Soproni Városszépítő Egyesület, a Soproni Szemle Alapítvány és a Szerkesztőség működését is. Munkánkat a megváltozott körülményekhez igazodva folytatjuk, és ahogy 2020-ban, az idei 2021. évben is szeretnénk folyóiratunkat változatlan módon eljuttatni minden kedves érdeklődőhöz.

A Soproni Szemle bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, továbbá interneten <https://eshop.posta.hu>, vagy a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a) megrendelhető.

A Soproni Városszépítő Egyesület a tagjai részére továbbra is megszervezi a Soproni Szemle eljuttatását Sopron város területén önkéntes diákmunkában, vagy a tagság sorából vállalkozó tagtársaink személyes kézbesítésével. Az ország más településeire postai kézbesítés útján jut el a folyóirat, a Soproni Szemle Alapítvány és a Magyar Posta szervezete között létesített megállapodás alapján.

Az egyesületi tagdíj (aktív, dolgozó 2.000.- Ft/év, diák és nyugdíjas 1.000.- Ft/év) és a Soproni Szemle ára (2.400.- Ft/év) a 2021. évre sem változik. Ebből következik, hogy aktív, dolgozó tagjaink által 4.400.- Ft, diák és nyugdíjas tagjaink által 3.400.- Ft fizetendő. Az átutalást kérjük a Soproni Városszépítő Egyesület, Sopron Új utca 4. részére, a 11737083-20007016-00000000 számlaszámra kezdeményezni.

Az évről évre növekvő postai kézbesítési díjakat ezentúl sem a Soproni Szemle Alapítvány, sem a Soproni Városszépítő Egyesület nem tudja magára vállalni. Kérjük megértésüket, hogy erre kényszerülünk és kérjük, hogy azon tagjaink, akik postai kézbesítéssel kapják a folyóiratot, az évi 4 alkalomra szóló kézbesítés fejében a budapesti címmel rendelkezők 848.- Ft-tal, a vidéki és a külföldi címmel rendelkezők 1020.- Ft-tal toldják meg a fenti befizetéseiket.

Kérjük, ne feledkezzenek meg a laccím vagy a kézbesítési cím változásának közléséről, amelyet a varosszepitok@sopron.hu elérhetőségen fogadunk.

A Soproni Szemle továbbra is az Önök megrendeléseiből befolyt összegekből és a támogatásokból készül el, és jut el Önökhöz. A 10404058-40510307-00000000 bankszámlára történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást!

Köszönjük a figyelmüket és a munkánk folytatásához adott segítséget.

Soproni Városszépítő Egyesület
Dr. Józán Tibor elnök s. k.

Soproni Szemle Alapítvány
Dr. Bartha Dénes elnök s. k.

Szerzőink, akik 2020-ban lemondtak a honoráriumról a Soproni Szemle Alapítvány javára, ezzel is támogatva folyóiratunk megjelenését:

Böhm József bányamérnök, c.egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

Dominkovits Péter történész, levéltár-igazgató, Soproni Levéltár

Galavics Géza művészettörténész, akadémikus, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest

Geskó Judit művészettörténész, Szépművészeti Múzeum, Budapest

G. Lászy Judit művészettörténész

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum

König Tamás DLA építész

Malina János zenetörténész

Mentényi Klára művészettörténész

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum

Ormos Tamás bányamérnök, geofizikus, egy. magántanár, Miskolci Egyetem

Ugry Bálint művészettörténész, történész, tud. munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest

Varga Imréné ny. levéltáros

Várszegi Asztrik OSB, em.főapát, Pannonhalmi Főapátság

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2020 évben kiutalt összeg a 2019. évi adók egy százalékából 122.934 Forint volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük, támogassa továbbra is személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18525508-1-08,

Bankszámla számunk: 10404058-40510307-00000000

Domonkos Ottó néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Várkerület 50.

Fekete Szilárd építész, A2 Építésziroda Kft., 9400 Sopron, Szent Mihály u. 4.,
a2kft@a2kftsopron.t-online.hu

Gabrieli Gabriella régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68. sopmuzgabi@gmail.com

Gömöri János régész, Scarbantia Régészeti Park, 9400 Sopron, Új u. 4.,
forum.muzeum@gmail.com

Mosoni Molki régész, Lekri Group Kft., 9181 Kimle, Pacsirta utca 13. m.mocsi@gmail.com

Mráv Zsolt régész, Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.,
zsolt.mrav@gmail.com

Mrenka Attila vezető régész, régészeti koordinátor, Soproni Múzeum, 9400 Sopron,
Fő tér 8. mrenka.attila@sopronimuzeum.hu

Prezenszki Erzsébet levéltáros, levéltár-pedagógus, MNL GyMSM Soproni Levéltár,
9400 Sopron Csengery utca 3. fsz. 3. eprezenszki@gmail.com

Ráczné Schneider Ildikó erdőmérnök, ny. múzeumigazgató, Erdészeti Múzeum, Sopron,
1941ildiko@gmail.com

Schöberl Miklós ny. egyetemi docens, Soproni Egyetem, Sopron, Király J. út 7. IV/20;
drschoberlmiklos@t-online.hu

Szoboszlay Gergely régésztechnikus, Várkapitányság Nonprofit Zrt., Régészet és Épített
Örökség Iroda, Budapest, 1038. Virág utca 11., gszoboszlay@gmail.com

Tóthné Szlavkovszky Mariann kurátor, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
mariann.tothne@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13., turbuly@googlemail.com

Ugry Bálint művészettörténész, BTK Művészettörténeti Kutatóintézete, 1094 Budapest,
Tóth Kálmán u. 4. ugry.balint@abtk.hu

Zavodi Szilvia történész, tudományos titkár, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014
Budapest, Kapisztrán tér 2-4., zavodi.szilvia@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2021/1

STUDIEN

GERGELY SZOBOSZLAY: Der Turm des Soproner Kastellans	3
JÁNOS GÖMÖRI: Angaben zur Vorgeschichte des Soproner Stadtwappens aus dem Jahre 1340	24
MIKLÓS SCHÖBERL: Geschichte des Soproner Katholischen Vereins. Kapitel II. ...	33
SZILÁRD FEKETE: Das historisierende Gesicht von Sopron – die Lenck-Villa	62
MARIANN TÓTH SZLAVKOVSKY: Neue Dauerausstellung in der Lenck-Villa: Meisterstück. Bürgerliches Leben und Handwerk in Sopron am Ende des 19. Jahrhunderts.	77

DIE WELT DER GEGENSTÄNDE

ATTILA MRENKA: Verzierter späteisenzeitlicher Bronzegürtel aus Sarród	86
ZSOLT MRÁV – GABRIELLA GABRIELI: Unveröffentlichte römische Inschriften aus Scarbantia und ihrer Territorien II. Ein beschrifteter, der Göttin Minerva gewidmeter Votivaltar, ausgegraben aus den sog. „roten Wällen“	93
MOLKI MOSONI: Der Adler aus Scarbantia	107
OTTÓ DOMONKOS: Ein Herbergsschild der Soproner Harfenisten, 1821	115

ÖDENBURGER PORTRAITS

ÉVA TURBULY: Ein Gespräch mit Lenke Baranyai über Wurzeln, Schüler und Forschung II. Der Lebensweg: Schulen, Forschung, Lehrer und Schüler	118
---	-----

BÜCHERSCHAU

ERZSÉBET PREZENSZKY: Das Gedenkbuch von Balthasar Fatiga, 1596–1608. Veröffentlicht von János Németh. Sopron, 2020.	138
SZILVIA ZÁVODI: Tagebücher von Jenő Házi aus dem ersten Weltkrieg. Veröffentlicht von Katalin Mária Kincses. Budapest, 2018.	140
BÁLINT UGRY: Géza Galavics 80 – Enigma Nr. 102 (2020). Red.: Csilla Markója, István Bardoly. Budapest, 2020.	144
ILDIKÓ RÁCZ SCHNEIDER: Lenke Baranyai: Die Geschichte der Familie Barthodeiszky. Győr, 2020.	148
Mitteilung der Stiftung Ödenburger Rundschau	149